

Sessizliğin Sesi - V

Kayserili Ermeniler Konuşuyor

HDV
YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantev.org>

HRANT DİNK VAKFI

Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de, gazetesi Agos'un önünde öldürülmesinden sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması için; onun daha adil ve özgür bir dünyaya yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dini, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, vakfın temel ilkesidir.

Vakıf, ifade özgürlüğünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı, geçmişe ve günümüze bakışımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşanması davamız', diyalog, barış, empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

SESSİZLİĞİN SESİ - V
KAYSERİLİ ERMENİLER KONUŞUYOR

İsveç ve Hollanda başkonsolosluklarının katkılarıyla...

ISBN 978-605-67106-7-4

derleyen

İclal Ayşe Küçükırca

yayına hazırlayan

Altuğ Yılmaz

proje koordinatörü

Lara Taş

mülakatları yapanlar

Lori Durmaz, Vahakn Keşişyan,
İclal Ayşe Küçükırca, Koray Löker,
Karun Özçelik, Arıcan Paker,
Mehmet Polatel, Lara Taş

dizi kitap tasarımı ve sayfa düzeni

Sera Dink, Leda Mermer

dizin

Lara Taş

kapak fotoğrafı

Kayseri, Tavukçu Mahallesi (1986)
© Gonca Büyükmihç

baskı

Mas Matbaacılık San. ve Tic. A. Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3
34408 Kâğıthane/İstanbul
T: (212) 294 10 00
Sertifika No: 12055

İstanbul, Mart 2018

HRANT DINK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆՏ ԴԻՆԿ ՎԱԿՖ

© Hrant Dink Vakfı Yayınları

Anarad Hıgutyun Binası
Papa Roncalli Sokak, No: 128
Harbiye, Şişli, 34373 İstanbul
T. 0212 240 33 61
F. 0212 240 33 94
info@hrantdink.org
www.hrantdink.org
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KAYSERİLİ ERMENİLER KONUŞUYOR
SESSİZLİĞİN SESİ - V

EDİTÖRLER

İCLAL AYŞE KÜÇÜKKIRCA
ALTUĞ YILMAZ

Yayıncının notu

Bu kitap, Hrant Dink Vakfı Tarih Programı kapsamında, 2011 yılından beri yürütülen sözlü tarih çalışmasının bir ürünüdür. Sessizliğin Sesi serisinin beşinci cildini oluşturan kitapta, bu çalışma kapsamında Şubat 2017 - Aralık 2017 arasında, Kayserili 28 Ermeni'yle yapılmış mülakatlardan 10'u bir araya getirilmiştir.

Kitapta, konuşma dilinden uzaklaştırılmadan yazı diline aktarılmış mülakat metinlerinden seçkilerin yanı sıra; Kayseri'nin Ermeni tarihine dair bir giriş yazısı; Kayseri'ye bağlı Yahyalı ilçesinde doğup büyüyen ve kırk yıldan uzun bir süredir ABD'de yaşayan Stephen Ohanian'ın aile hikâyesini ve çocukluğundan anılarını aktardığı bir metin ile, İclal Ayşe Küçükırca'nın çalışmaya ve mülakatlara dair bir genel değerlendirme yazısı bulunmaktadır.

Mülakat metinlerinde, görüşülen kişilerin konuşma esnasında kullandığı Ermenice kelimeler italik yazılmış; hem bu kelimeler, hem de yerel ağza özgü bazı kelimeler ve atıfta bulunulan bazı isimler, tarihler, olaylar vb. dipnotlarla açıklanmıştır.

İÇİNDEKİLER

Giriş, Mehmet Polatel, 7

Vaftiz havuzuna bakınca kendimizi görürüz, 15

Koca Kayseri'nin neyi yoktu..., 29

Kendi bağlarımızın kiracısı olmuşuz, 37

Ermeni'nin pastırması, ketesi..., 47

Kendi dilimizi bilemedik, 59

Hay oğlu Hay'ız, 67

Biraz deli yaşadım ama iyi yaşadım, 75

Ermeniliğim her zaman önde gelir, 87

Keşke devlet beni alıp yetiştirseydi, 103

"Ulan gâvur!", 111

Bizim hikâyemiz, Stephen Ohanian, 121

Sonsöz, İclal Ayşe Küçükkırca, 141

Dizin, 155

GİRİŞ

MEHMET POLATEL

KAYSERİ'DE ERMENİLER

Ermenilerin tarihî Kapadokya bölgesindeki varlığı 3. yüzyıla kadar uzanır. Ermeni halkının Hristiyanlığa geçişinde önemli merkezlerden biri olan Kayseri, yüzyıllar boyunca Ermenilerin farklı toplumlarla, özellikle Rumlar ve Selçuklularla bulunduğu mekânlardan biri olmuştur.

Tarih boyunca birçok kez el değiştiren Kayseri, 16. yüzyılda tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmiş, 1864'te ayrı bir sancak olmuştur. Kayseri şehri, kazaları olan Bünyan, Develi ve İncesu'nun yanı sıra, yakın çevresindeki diğer yerleşimlerle de ticari ve sosyal açıdan güçlü ilişkilere sahipti. Günümüzde Yozgat iline bağlı olan Boğazlıyan, bunlardan biridir.

Birinci Dünya Savaşı öncesine ait verilere göre, Kayseri'de, sancağa bağlı 31 kazada ve köylerinde yaşayan Ermenilerin toplam nüfusu, yaklaşık olarak 52 bindi. Bu nüfusun üçte biri, şehirdeki 114 mahallenin 25'ine toplanmış halde, Kayseri merkezdeydi. Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu bölgelerden Everek-Fenese'de (bugünkü adıyla Develi) 15 bin, Talas'ta ise 4700 Ermeni yaşıyordu.

Dinî kurumlar

1915'ten önce, Kayseri Sancağı'nda 113 Ermeni kilisesi ve 16 Ermeni manastırı bulunuyordu. Bölgenin bilinen en eski Ermeni kilisesi, 11.

yüzyılda inşa edilmiş olan Surp Krikor Kilisesi'dir. Bundan önceki dönemde, Bizans yönetiminin politikaları nedeniyle bölgedeki Rum kiliselerinde ibadet eden Ermeniler, bölgeyi Selçukluların ele geçirmesinin ardından kendi kiliselerini inşa etmeye başlamışlardır. Kayseri'de, şehir merkezinde yer alan Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi, 11. yüzyıldan kalan bir kilisenin yerine inşa edilmiş ve 1859'da ibadete açılmıştır. Şehirde ayrıca, 1206'da Surp İstepannos, 1277'de Surp Asdvadzadzin ve 1552'de Surp Sarkis kiliseleri faaliyete geçmiştir. 19. yüzyılda Katolik ve Protestan inançlarının Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmasıyla, bu inanç toplulukları da kendi ibadet yerlerini açmışlardır. Kayseri merkezde, 1889'da, 1500 kişiden oluşan Ermeni Katolik cemaatine ait Surp Haç Kilisesi; 1873'te ise, yine 1500 kişilik bir cemaat olan Ermeni Protestanlara ait bir kilise hizmet vermeye başlamıştır.

Kayseri'deki en önemli Ermeni manastırı, Efkere köyü yakınlarındaki Surp Garabet'tir. 12. yüzyılda başepiskoposluk merkezi olan manastırda, 200 el yazması ve 20 bin basılı kitabın yer aldığı bir kütüphane ve hacılar için bir kervansaray bulunuyordu. Bölgedeki diğer önemli manastırlar, Balages köyündeki Surp Tanyel, Derevank köyündeki Surp Sarkis ve Tomarza'daki Surp Asdvadzadzin'di.

Eğitim

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Kayseri'de 7000'den fazla öğrencinin öğrenim gördüğü 61 Ermeni eğitim kurumu vardı. Ermeni Patrikliği'nin 1901-1902 dönemi eğitim raporuna göre, toplam 125 öğretmenin görev yaptığı 42 okulda 3795 erkek ve 1140 kız öğrenci okuyordu. En eski 'modern' okul, 18. yüzyılın sonlarında, merkezdeki Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin bulunduğu bölgede açılan Haygyan'dır. 1858'de Hayguhyan Kız Okulu açılır. Bu iki okulda, Birinci Dünya Savaşı öncesinde 400erkek, 250kız öğrenci eğitim görüyordu. 1868'de, şehir merkezindeki Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nin bitişiğinde açılan Gümüşyan Okulu'nda ise, 1900'lerin başında 880 öğrenci vardı. 1920'de yetimhane olarak da kullanılmaya başlayan bu okul cumhuriyetin ilk yıllarında kapanmış, 300 yetim çocuk Kıbrıs'taki Melkonyan Okulu'na gönderilmiştir.

Kayseri'deki en önemli eğitim kurumlarından biri de, 1871'de Amerikalı misyonerler tarafından açılan Talas Amerikan Kız Koleji'dir. 1889'da

erkek öğrenciler için ayrı bir okul açılmıştır. 1913'te, çoğunluğu Ermeni ve Rum olmak üzere, toplam 162 kız ve 163 erkek öğrencinin eğitim gördüğü bu iki kolej, savaş sırasında Osmanlı Ordusu tarafından hastane olarak kullanılmıştır. Savaş sonrasında Amerikan Kız Koleji kapanmış, Erkek koleji ise 1919-23 arasında yetimhane olarak kullanıldıktan sonra, 1927'de Talas Amerikan Erkek Okulu adıyla tekrar açılmış, 1967'de ise faaliyetine son vermiştir.

Ekonomi

Kayseri'nin Ermeni nüfusunun önemli bir bölümü hayvancılık ve tarımla uğraşıyordu; ticaret ve zanaat alanlarında da çok sayıda Ermeni vardı. Bazı Ermeni ailelerin kontrolü altında bulunan ticaret ağı, Kayseri'yi üretim ve mal ticareti açısından önemli bir merkez haline getirmişti. Kayseri'den çevre bölgelere yapılan ihracat, başta Gülbenk-yan, Manukyan, Frenkian, Gümüşyan ve Selyan aileleri olmak üzere, Ermenilerin tekelindeydi. 1840 yılından itibaren, bu aile şirketlerinin İngiltere'de, Manchester şehrinde şubeleri açılmış, yani Osmanlı ile İngiltere arasındaki ticaret ilişkisinin temellerini Kayserili Ermeniler atmışlardır. Katırcıyan Kardeşler tarafından 1856'da kurulan, Kayseri'nin ilk tekstil fabrikası, kısa süre içinde, 3000 kişinin çalıştığı, 300 tezgâhı olan bir kuruluş haline gelmiştir. Geleneksel olarak Ermenilerin hâkim olduğu sucuk ve pastırma imalatı alanında yüzyıl başında şehirde kurulmuş olan ve bugün hâlâ faaliyetine devam eden büyük bir şirket bulunmaktadır.

Kayseri'den ağırlıklı Adana, Yozgat, Eğin, Tokat, Sivas ve İstanbul'a pastırma, sucuk, pamuk, yün, deri, halı, boyacı diken gibi mallar ihraç edilirdi. Merkezde bulunan bazı hanlar da Ermenilere aitti. Altın işletmeciliği, kasaplık, terzilik, döşemecilik ve marangozlukta ustalaşan Ermeniler, pastırma üretimi ve satışını 'cemaat mesleği' haline getirmişlerdi.

Basın-yayın

Ermeni basın-yayın hayatı Kayseri'de 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte canlanır. Kayseri'de Ermenilerin çıkardığı süreli yayınlar arasında, Hayk Ğazaryan'ın yönetimindeki *Şepor* [Borazan], Birleşik Okul Eğitim Derneği'nin çıkardığı *Nor Serunt* [Yeni Nesil] ve *Dikris*

[Dicle] adlı haftalık gazeteler ile, Talas'ta Avedis Kalfayan'ın editörlüğünde çıkan Poğpoç [Filiz] ve Muncusun'da Güros Develyan tarafından yayımlanan Hayeg [Gemi Dürbünü] gazeteleri sayılabilir.

1915

Kayseri ve çevresinde, Ermeniler kentsel ve kırsal hayatın yapısal bir parçasıyken, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren baskı, sürgün ve kırım politikalarına maruz kalırlar. Bunun ilk izleri II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) görülür. 1890'lı yıllarda bine yakın Ermeni öldürülür; siyasi ve ekonomik koşulların kötüleşmesi nedeniyle birçok Ermeni İstanbul'a ya da imparatorluk dışına göç eder. 1908 sonrasında günlük hayat normale dönse de, savaşın patlak vermesi nedeniyle bu dönem kısa sürer. Tehcir politikalarından Kayseri ve çevresi de etkilenir. 1915 baharından itibaren, şehrin Ermeni ileri gelenleri baskıya maruz kalır, çoğu tutuklanır ve katledilir. Ayrıca, Ermeni memurlar görevlerinden alınır. Mayıs ayında şehirdeki Ermeniler tehcir edilmeye başlar; tehcir Ağustos ayına kadar yoğun bir şekilde devam eder. Savaş öncesi şehirde yaşayan 48.659 Apostolik Ermeni ve 1515 Katolik Ermeni'den 44 bine yakını tehcire tabi tutulur. 1917 kayıtlarına göre, imparatorluk sınırları dahilinde yaşayan Kayserili Ermenilerin sayısı 6979'dur ve bunların 4000'den fazlası, sevk bölgesi olan Suriye ve Musul'dadır; 40 bine yakını ise tehcir sırasında öldürülmüştür.

Savaş sonrası

Savaşın sonlanmasıyla birlikte, yeni Osmanlı hükümetinin aldığı karar doğrultusunda, hayatta kalan Ermeniler Kayseri'ye dönmeye başlar. Yalnızca Kayserili Ermeniler değil, çevre bölgelerden Ermeniler de buraya yerleşir. Ancak bölgedeki asayiş sorunları ve yerelde Ermenilere yönelik baskı politikasının devam etmesi, İstanbul'a göçü artırır. 1922 kayıtlarına göre Kayseri Sancağı'nda toplam 5916 Ermeni yaşamakta, bunların 550'si Develi kazasında ikamet etmektedir.

Kayseri, aynı zamanda, Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Ermeni yetimlerle ilgili faaliyetlerinin merkezi olur. Komitenin kayıtlarına göre Kayseri'de 1921 yılında 3190, 1922'de ise 3027 Ermeni yetim vardır.

Cumhuriyet döneminde, şehrin demografik yapısı hızla değişir. Ermeni Tehciri ve Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Antlaşması sonucu şehrin çok toplumlu yapısı büyük yara alır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde gayrimüslimler nüfusun yüzde 30'unu oluştururken, 1927 yılında bu oran yüzde 1,5 civarındadır, toplam gayrimüslim nüfus ise 3254'tür.

1915'ten sonra dünyaya yayılan Ermeniler arasında Kayserililik kimliğinin kolektif olarak korunmaya çalışıldığı görülür. Kayserili veya Kayseri'nin farklı bölgelerinden Ermeniler, diasporada bir arada yaşamaya gayret etmiş, bu kimlikle bir araya gelerek dernekler kurmuş, şehirlerinin ve kasabalarının tarihini anlatan anı kitapları hazırlamışlardır. Anadolu'da ise, Cumhuriyet döneminde Ermenilerin yaşamaya devam ettiği nadir şehirlerden biri olan Kayseri'de, 1927 nüfus sayımına göre, sadece 1978 Ermeni kayıtlıdır. Bu sayı 1932'de 1600'e, 1960'ta 800'e, bugün ise nerdeyse sıfıra düşmüştür. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan Ermenilerin 1950'lerde yoğunlaşan İstanbul'a göçüyle, özellikle Samatya semtinde, kayda değer bir Kayserili Ermeni nüfus oluşmuştur.

Kayseri'deki Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi, 1996'da restore edilmiş ve 2009'da onarımdan geçirilmiştir. Anadolu'da, Ermeni vakfı olarak varlığını devam ettiren altı Ermeni kilisesinden biri olan ve cemaati olmamasına rağmen halen ibadete açık olan bu kilisede, İstanbul'dan giden din görevlileri ve yakın çevreden gidenlerin katılımıyla, yılda birkaç kez ayin yapılmaktadır.

Kaynakça

Alboyacıyan, Arşag. *Badmutyun Hay Gesaryo: Değagakragan, badmagan yev azkakragan usumnasirutyun* [Ermeni Kayseri'nin Tarihi: Topografik, Tarihsel ve Etnografik İnceleme], 2 cilt. Kahire: Gesaryo yev Şırçagayki Hayrenagtsagan Varçutyun, 1937.

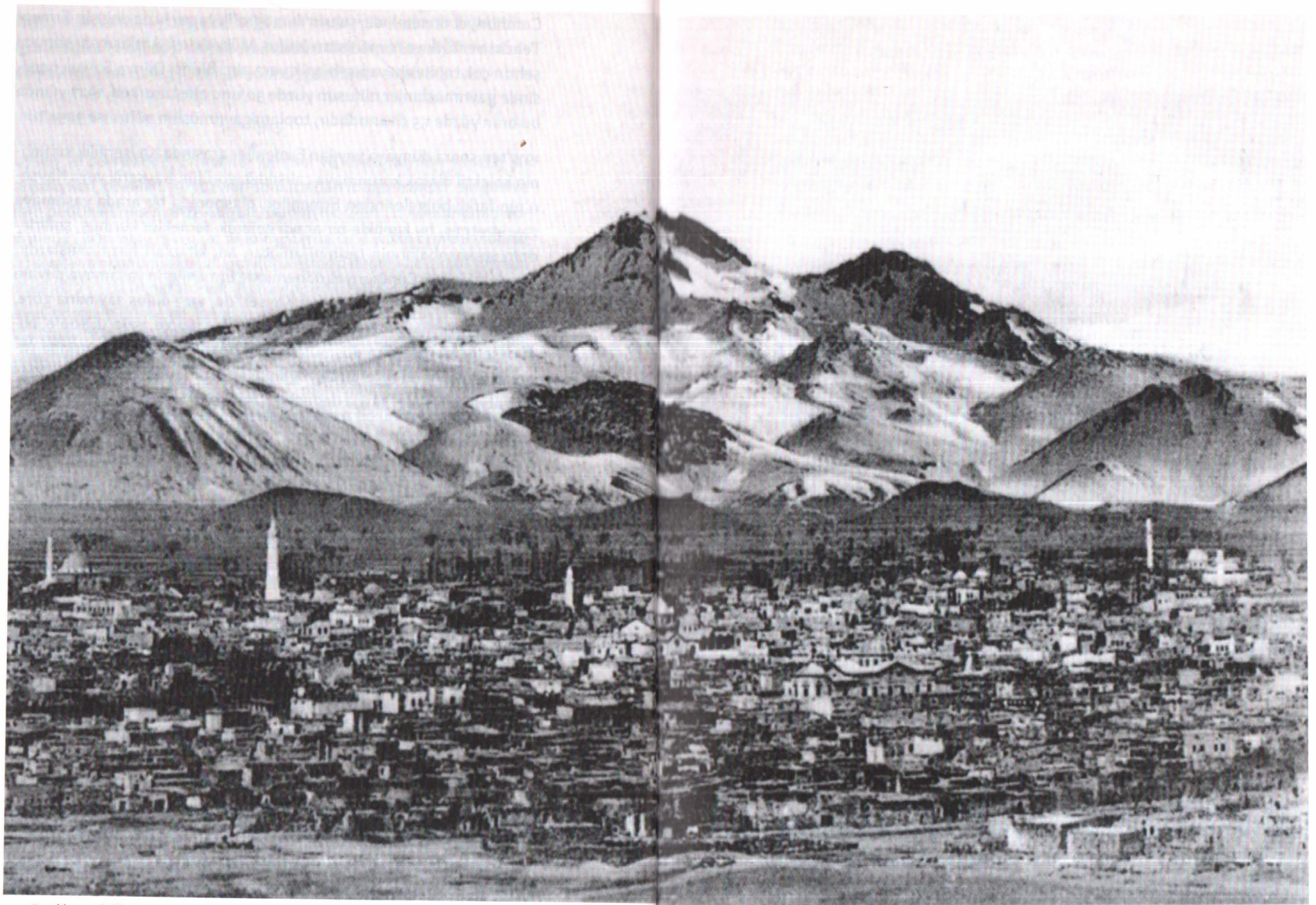
Demir, Cenk. "Amerikan Board Belgelerine Göre Talas Amerikan Kız ve Erkek Kolejleri", *Turkish Studies* 7, no. 4 (2012), s. 1405-1420.

Durmaz, Oya Gözel. "Yeni Bir Demografik Hareketlilik Dönemi Olarak Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu: Kayseri 1918-1920", *Mülkiye Dergisi* 39, no. 1 (2015), s. 9-36.

Hovhannisian, Richard (ed.) *Armenian Kaseria/Kayseri and Cappadocia*. Costa Mesa: Mazda Publishers, 2013.

Kévorkian, Raymond ve Paul B. Paboudjian. *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, çev. Mayda Saris. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2015.

Yılmaz, Altuğ (ed.) *Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2016.

20. yüzyıl başında Kayseri

kaynak: Alden R. Hoover, *Medical Missionary Work at Ceserea, Turkey* (1912)
Digital Library for International Research Archive, #11127
(American Board Pamphlet Collection, ARIT-Istanbul)

Görüşülen kişi 1950 Kayseri doğumlu, erkek, dericidir.

Mülakat 16 Ağustos 2017'de, İstanbul'da, kendi işyerinde yapılmıştır.

Vaftiz havuzuna bakınca kendimizi görürüz

1950 Kayseri doğumluyum. Mamam¹ ve babam benim doğumumdan yirmi - yirmi beş sene önce Yozgat'tan Kayseri'ye göçmüşler. Bir kız kardeşim var, şu anda Paris'te; bir erkek kardeşim var, New York'ta. İkisi de benden küçük. Kız kardeşim Paris'te bir firmada çalışıyor, erkek kardeşimin New York'ta kendi işi var.

Annemler Yozgat'ın Uzunlu köyünden. Belki yüzde doksan, daha da fazlası belki, Ermeni olan bir köydü. Hâlâ o köye gider geliriz. Fazla uzak bir yer değil, arabayla bir saatte gidilebiliyor. Babam da Uzunlu. Bildiğim kadarıyla iş nedeniyle Kayseri'ye göçmüşler. Çünkü köyde nihayetinde iş ortamı kısıtlı, Kayseri daha geniş. O zamanlar Kayseri'ye yalnız kendi köylerinden değil, başka şehirlerden, Sivas'tan, Malatya'dan gelip yerleşenler olmuştur.

Annemle babam Kayseri'ye geldiklerinde bir nevi İstanbul'un bugünkü halinin yarısını yaşamışlardır. Onlar belirli bir komünite oluşturmuşlar, birbirleriyle hep irtibatta olmuşlar. Zaten şu anda Ermeni mahallesi olarak geçen bir yer var orada, sit alanı ilan edildi. Benim yaşadığım

1 mama (Erm.): Anne.

dönemden sonra büyük bir zorluk yaşanmadı. Tabii, ufak tefek olaylar mutlaka olmuştur; nerede olmamış ki? Öncelerini bilemem.

“Bizim gördüğümüzü Allah size göstermesin”

Mamamın *maması* o kadar dindar bir kadındı ki, herkes ona ‘Hacı Mayrig’ [Hacı Anne] diye hitap ederdi. Kudüs’e de gitti, bir süre orada kaldı. Kocası sürekli fabrikada olurdu. Fakat Hacı Mayrig bütün hayatını kilisede, tek bir odada idame ettirdi. O kiliseye o derece bağlıydı ki, İstanbul’a gelmeyi hiç istemedi. Bir *mayrabad*² gibi, Türkçesi her neyse, Kayseri Kilisesi’ne bağlı yaşadı. Sonra İstanbul’a geldi (bütün çocukları İstanbul’daydı) ve burada vefat etti.

Babamın *maması* ise sürekli bizimle beraber yaşamıştır. O daha fazla, nasıl söyleyeyim, dine değil de çoluğa çocuğa bağlı yaşadı. Pastırmacı olan dedem son zamanına kadar Kayseri’de, fabrikada çalıştı, İstanbul’a geldiğinde rahatsızlandı, burada vefat etti. Şimdi bile Kayseri’ye gittiğimiz zaman, Ermeni olup İstanbul’dan geldiğimizi duyduklarında ve “Kimlerdensiniz?” diye sorduklarında adamlar renk değiştirir, kalıp bize bir sarırlılar ki... “Nasıl olur da direkt bize gelmezsiniz, illa eve götürüreceğiz sizi” diye bir sevgi, saygı görürüz. Dedemizden dolayı tabii... Bu da bize gurur veriyor ayrıca.

Babamın babası yaşamının büyük kısmını hasta geçirdiğinden, babam çalışarak evi, aileyi ayakta tutmaya çalışmış. Babamın en büyük özelliği, birçok akranını okula kaydettirmiş olması. Dayılarımı, arkadaşlarımı... “Bizi okula götürüp kaydettiren adam, zorla, döve döve, kulağımızdan tutup götüren adamdır o. O olmasaydı biz okuma yazmayı öğrenemezdik” derler. Babam okumaya çok düşkünmüş ve bazı zengin ailelerin çocuklarına özel ders verirmiş, oradan aldığı parayla ev geçindirirmiş.

Hacı Mayrig 1910-12 yıllarında doğmuş. O kötü olayların olduğu dönemde çok küçükmiş. Babamın *maması*, dedemden büyük yaş olarak. O dönemde nişanlısı varmış, öldürülmüş. Dedemin de yaşı küçük ama “Şunları bir başgöz edelim” diye, on üç yaşındaki çocuğu yirmi

2 *mayrabad* (Erm.): Rahibe.

yaşındaki kızla evlendirmişler, bir aile kurmalarını sağlamışlar. Demeler ölümlerden hiç konuşmazlardı. O konuyla ilgili en ufak bir şey sorduğumuzda “Bizim gördüğümüzü Allah size göstermesin” derlerdi.

Ermeniceyi gizli gizli öğrendik

Biz Kayseri merkezde, kiliseye çok yakın bir yerde yaşıyorduk. Hâlâ her gidişimde oranın anıları gözümün önünde canlanır. Şu an kuzenlerimle beraber kilisenin yönetimindeyim. Sürekli anarız, “Ah, şu evde şuradaydık, şu bahçenin içinde şunu yaptık” diye. Yani, yıllar geçse bile biz ayrı bir bağla bağlıyız o kiliseye, hiçbir şey bizi oradan koparamaz. Bizim yaşadığımız dönemde, sadece kilisenin etrafında, diyebilirim ki yüz haneye yakın aile yaşırdı. Cemaatin içinde biraz korku hasıl olmuştu. Herhangi bir önemli olay da yoktu, fakat bir nevi İstanbul’a göçme modası oldu ve insanlar orayı terk ettiler. Şu anda Kayseri’de sadece bir kişi yaşıyor, o da malum. Başka Ermeni tanımıyoruz orada.

Doğduğum yıllardan hatırladığım kadarıyla çok değişik, güzel bir ortam vardı, ancak zamanla bu ortam bozulmaya başladı, göçler başladı. Dolayısıyla bizim de gözümüz Kayseri’den başka yönlere çevrildi. O dönem bir askerî doktor tanıdığımız Kayseri’de askerlik yapıyordu. Beni, kuzenimi ve bir de şu anda Fransa’da yaşayan bir arkadaşımı muayenehanesine çağırıp bize gizlice Ermenice öğretti. Biz Ermeniceyi gizli gizli, orada öğrendik – okuma, yazma, her şey... Her gün okuldan sonra ona giderdik. O dönemde Kayseri gibi bir yerde bir asker olarak Ermenice öğretiyor olmak bazı mahsurlar yaratabilirdi, o nedenle korkarak veriyordu dersleri. Ama idare etti ortalığı, hepimiz beraber idare ettik durumu. Öyle günlerimiz oldu ki, muayeneye gidiyor gibi giderdik.

Hâlâ Beyrut’un ekmeğini yiyorum

O zamanlar ilkokula gidiyordum. İkinci sınıftan ayrıldım. Sonraları Tıbrevank Okulu, Anadolu’dan talebe toplamaya başladı. Beni de almak istediler fakat bizim o dönemde Beyrut’a göçme durumumuz oldu. Ve benim yerime kuzenimi Tıbrevank’a kaydettiler. Sonradan, beraber Ermenice öğrendiğimiz arkadaş da İstanbul’a geldi. Böylelikle 1958’de hep beraber Kayseri’den İstanbul’a gelmiş olduk. İki-üç hafta İstanbul’da kalıp Beyrut’a göçtük. Oraya 1915’lerde göçmüş akrabalarımız

vardı, baba tarafımdan büyükannemin kız kardeşi ve ailesi oradaydı. Kuzenim ve arkadaşım Tıbrevank'a gitti, ben Beyrut'a gittim. İnsanlar ağırlıklı olarak İstanbul'a göçtü tabii, Beyrut'a giden nadirdi. Yakın akrabalarımızdan Beyrut'a göçenler oldu ama hiç kimse orada kalmadı, döndüler; biz döndükten sonra da dönenler oldu, bizden önce de.

Yaklaşık olarak dört yıl Beyrut'ta yaşadık. Orada babamın işleri pek parlak gitmedi, çünkü bilmediği bir işe girmişti. Kayseri'deyken hırdavat işi yapıyordu, hatta şu anda da yeri duruyor Kaleiçi'nde. Beyrut'ta bayağı zarar etti. İstanbul'a dönme kararı aldık.

Babam Beyrut'a çocuklarını refah içinde yaşatmak için gitmek istemişti. Beyrut bana çok şey verdi. En azından Fransızca'yı, İngilizce'yı, Arapça'yı orada öğrendim. Buraya geldiğim zaman öğretmenlerim bile bana şaşırırlardı. Yani, ukalalık gibi olacak belki ama öğretmenlerim bazı şeyleri yanlış yazdıkları zaman ses etmeyeyim diye bana bakarlardı. Çok çok iyi sonuçlar verdi Beyrut'a gitmiş olmam. Hâlâ Beyrut'un ekmeğini yiyorum diyebilirim. Çünkü iş açısından Beyrut'ta çok kuvvetli bir çalışmam vardı. Tabii, o lisanların da bana verdiği artılar var. Fransa'ya gidebilmiş olmam, bir yerde Beyrut'ta başlamış olmamdan kaynaklanıyor. Çünkü Fransa'ya gittiğimde Fransızca sorunum yoktu. Ermeniceyi de ağırlıklı olarak Beyrut'ta öğrendim. İstanbul'a geldiğim zaman Ermenicem çok iyiydi, Türkçem çok zayıflamıştı tabii ki. O dört yıl zarfında hiç Türkçe konuşmadım diyebilirim. Bir tek aile içinde, evde konuşurduk. Sonra, ortaokula başladığımda bütün ağırlığı Türkçeye verdim.

Türkçeyi sonradan öğrendim

İstanbul'a döndükten sonra, başta arkadaşlarım bayağı dalga geçti benimle; taklidimi yaparlardı, konuşma şeklimi, vesaire. Fakat o sonradan silindi, kayboldu. Herhangi bir konuda bir zorluk yaşamadım, çabuk adapte oldum. İstanbul'da Bezciyan Okulu'na kaydoldum, ilkokul imtihanlarını verip geçtim, ki Türkçem çok zayıftı. Türkçeyi sonradan öğrendim diyebilirim. Diploma alabilmem için sınavlarda soruları bana Arapça sordular, Arapça cevap verdim, tercüme ettirdiler. Ortaokulu da Bezciyan'da bitirdim ve sonra Sahakyan Lisesi'ne kaydoldum. Orayı da bitirdikten sonra Paris'e gittim.

Kimya okumak istiyordum. Burada kazanamadım, Paris'te gidip Kimya'ya kaydoldum ama o derece ilerleydiler ki onları yakalamama imkân yoktu. O nedenle branş değiştirdim. Bir meslek lisesine kaydolup hesap uzmanlığı okudum. Hem çalışıyordum, hem okuyordum. Musevi bir patronum vardı, o beni yönlendirdi, yazımın güzel olmasından dolayı beni stilistik-modelistik okuluna kaydettirdi. Kalıpcılık, stil, mulaj, öğrendikten sonra Türkiye'ye döndüm. Fransa'ya kalma niyetiyle gitmedim, hiçbir zaman için orada kalıcı olarak yaşamayı düşünmedim. Döndükten sonra burada birçok tanınmış firmada çalıştım. Ondan sonra kendi işimi açtım. Aşağı yukarı otuz beş senedir bu işin içindeyiz.

İstanbul'a döndükten sonra geçim sıkıntısı... Eşimle Sahakyan Lisesi'nden tanışıyorduk. O Londra'da okuyordu. Londra dönüşü, ben de Paris'ten dönmüştüm, 79 yılında burada evlendik. Çocuklarımız oldu, onların yaşamlarını düzenlemek için, onları istediğimiz şekilde okullara gönderebilmek için ağır mücadeleler verdik, zor dönemlerden geçtik. Allah'a çok şükür, mutlu bir hayat sürdürdük ve bugünlere geldik. İki kızımız oldu. Onlar da şu anda cemaatin içindeler. Biz onları o şekilde yetiştirmek için uğraştık ve nitekim her şey ortada. İki çocuğum da Levon Vartuhyan Okulu'nda okudu, sonra Getronagan Lisesi'ne geçtiler. Büyük kızım filoloji okudu, Ermenice öğretmenliği yapıyor. Küçük kızım turizm okudu, o da iyi bir otelde müdürlük yapıyor.

“Sen o sarı kızın oğlu musun?”

Sekiz-dokuz sene önce, enteresan bir şey, beni şu anki *değabahımız* Almanya'dan aradı.³ “Sen Yozgatlıymışsın, Uzunluluymuşsun. Bir profesörle tanıştım, beyin üzerine çalışmalar yapıyor, sara hastalığının genlerini bulan kişi. O da Uzunlulu. Kayseri’de konferans verecekmiş. Birkaç kere çağırılmış fakat korkudan gitmeye tereddüt ediyormuş. Beyrut asıllı ama Kanada’da yaşıyor. Evli, 40-45 yaşlarında bir arkadaş. Bütün dünyada araştırmalarının sonuçları tescil edilmiş.” İrtibata

3 Almanya Ermenileri Ruhani Önderi Başepiskopos Karekin Bekçyan, 15 Mart 2017’de, Türkiye Ermeni toplumunun en yüksek dinî makamı olan Ruhaneler Genel Meclisi tarafından, patrik seçimi sürecini yönetmek üzere *Değabah* (Patrik Kaymakamı) olarak seçildi. Bekçyan, İstanbul Valiliği’nin, 5 Şubat 2018 tarihli bir yazıyla, Bekçyan’ın Patrik Kaymakamı seçilmesine ilişkin işlemlerin hukuken geçersiz olduğunu bildirmesi üzerine, Türkiye’deki görevinden ayrılıp Almanya’ya döndü.

geçtik o kişiyle. Bana “Ben Kayseri’ye gitmeye çekiniyorum” dedi. “Çekinecek hiçbir şey yok. Siz gidin Kayseri’ye, hangi tarihte gidiyorsanız o gün sabah ben de oradayım” dedim. Kuzenimle beraber atladık, gittik. Konferansından sonra onu aldık, doğduğu köye götürdük. Tabii, onunla karşılaştığımızda bize konferans dışındaki gelme nedenini açıklamamıştı. 1915’te ailesini koruma altına alıp her türlü desteği veren Sarı Mehmet diye birini arıyormuş. Bu kişiyle babası irtibattaymış fakat sonradan irtibat kopmuş. Oraya gittik, sorduk. Köyün imamı, Sarı Mehmet’i tanıdığını söyledi, “Ama buradan göçtü” dedi. “Nereye?” “Boğazlıyan’a”...

Orada o kadar enteresan şeyler yaşadık ki... Adam bizi kilisemizin yıkıntılarına götürdü, mezarlığımıza götürdü. Köye çok gider geldik ama hiçbir şeyin yerini bilmezdik biz. O adam bize her yeri gösterdi, kuzenimin evini de gösterdi. Tabii ki çok duygulandık. Bu profesör orada bazı sorular sormaya başladı. Dediler ki, 1915’te Ermeni kızlar bir bahçede toplanmış, Müslümanlar beğendiklerini almış, onlardan bazıları hayattaymış. Doksan küsur yaşlarında bir kadının evine gittik. Kadının çocukları o kadar saygılı, o kadar seviyeli ve kültürlüydü ki şok olduk. Biz karşımızda köylü bekliyorduk. İsmi Anjel’di kadının, Ermenice konuşuyordu. Benim kimlerden olduğumu sordu, dedemi, mamamın babasını söyledim. “Sen o sarı kızın oğlu musun? Ben onu kucağımda çok sevdim” dedi, annem için. Şok olduk. Annemi tanıyor...

Dedem Kayseri’nin eski pastırma üreticilerindendir, oralarda tanınmış biridir. İşveren olarak çalıştığı için herkes onu iyi kötü tanır. Bize o kadının gibi birkaç aile daha gösterdiler. Ama nasıl bir karşılama, nasıl bir ağırlama! Bazı kayıtlar yaptık, sorular sorduk. Çok enteresan şeyler anlattılar. Oradan Boğazlıyan’a gittik. Sarı Mehmet’i arıyorduk. Neyse, bulduk. Sarı Mehmet vefat etmiş, bizi oğulları karşıladı. Onlar da bize bir yemek yedirdiler. Doktor, adama vermek için cebinde parayla gelmiş. Ailesine yardım etmiş ya babası... Devasa bir kola deposu, bütün o yörenin kolasını o adam satıyor. Doktor utandı, “Ben bu parayı bunlara nasıl verebilirim?” dedi.

Sarı Mehmet hakkında başka şeyler de duyduk. Söylediklerine göre, Boğazlıyan’a, Ermenilerin bıraktığı kapacak, bakırlar, ev eşyalarıyla, bilmem kaç kamyonla göçmüş. Servetinin sebebi buymuş. Tabii, ne derece doğru, onu bilmiyoruz.

“Hâlâ sizinkilerin çeşmesinin suyunu içeriz”

Bazı aileler yirmi sene öncesine kadar köyde kalmış, sonra taşınmışlar, çoğu şu anda Samatya'daymış. Ermenilerin haricinde göçmenler de varmış, o dönemde getirilip oraya yerleşmiş kişiler. Hepsı Balkanlar tarafından gelmişti ve çok saygılı gençlerdi. Bize “Oranın eski sahibi sizdiniz ağabey” derlerdi. Köy dediysem, adı köy. Aslında çok büyük bir yer; barajına kadar var, düşünün. Ermenilerin yaşamış olduğu yerler farklı, eski haliyle duruyor ama onlar yeni bir yer daha yapmışlar, daha modern yapılar, yoğunlukla oralarda yaşıyorlar.

Bir ‘Dayı’dan bahsederler, dayımın kayınpederi olur. Köyde hanı varmış ve durumu çok iyiymiş. Han yıkılmış tabii ama o büyük taş kapısı falan duruyordu. Köyün imamı şöyle bir şey anlattı: “Bu Dayı çok iyilik-sever bir adamdı. Hancıydı ama ağzından ‘Şu kadar ver’ diye bir kelime çıkmış bir insan değildir. Kim ne verirse... Orada geçimini sağlayacak şekilde hancılık yapardı. Arazileri vardı, onları ekiyor, oradan da bir para kazanıyordu. Durumu çok iyiydi.” Dayı orada bir çeşme yaptırıyor. Kar yağdığı zaman kuşlar yiyecek hiçbir şey bulamıyorlar, o çeşmeden su içmeye geliyorlar. Dayı da gidip, buğdaydı, ne varsa işte, atıyor hayvanlara. Köyün avcıları da gelip kuşları vurmak için oraya siper alırlarmış. O derece hassas bir adammış ki, “Gelin, vurmayın şu kuşları, alın, size vereyim birer tane tavuk, gidin” dermiş. Herkese birer tavuk vermiş ama hem tavuğu alırlarmış, hem kuşları vururlarmış. Köyün imamı “Biz bunları yaşadık” diye anlattı...

Oradakiler hep şunu söylerler: “Biz hâlâ sizinkilerin çeşmesinin suyunu içeriz.” Bizim köy belediye olmuştur, büyük bir köy çünkü. Belediye başkanı her gelen Ermeni’yi mutlaka misafir edip belediyede ağırlamak istiyor. Çok yakın davranıyorlar, demek ki çok güzel hatıralar olmuş orada.

“Sizinkilerin buğdaylarının sapları çok kalın olurdu” derler hep. O imam anlatıyor yine bize: “Sizinkiler sabah erkenden kalkar, dörtte-beşte, tarlalarına giderler. Buğday ekmişlerdir, çalışırlar, bellerler, topraklarını havalandırırlar. Bizimkiler yatarlar. Ondan sonra da papazı çağırırlar, ‘Sizinkileri okuyorsun, saplar böyle kalın çıkıyor. Gel bizimkini de oku. Niye bizimkiler ince çıkıyor?’ derler. Papaz orayı da okur. Tabii ki mevsimi geldiği zaman, sizinkiler o kadar çok bakım yapıyorlar ki,

bire yirmi veriyor; bizimkiler bire beş zor veriyor. Ondan sonra gözlerini dikerler sizin tarlalara, ‘Papaz iyi okumadı, var bu işte bir şey’ diye...” Bunu anlatan, imam. Anlayın yani, insanların nasıl farklı düşüncelere sahip olabileceklerini. Orada kıskanan da var. İmam bunu hiç kıskanmadan, çok rahat anlatabiliyor. İşte budur o güzellikler.

Çok farklı duygularla ayrıldık oradan, mutlu bir şekilde döndük. Hâlâ o doktorla görüşürüz, “Ne zaman tekrar gidiyoruz?” diye bizi arar.

Dedemin sırtında üç tane yara izi vardı

Yalnız, dedemin bir hatırası var. Fransa’dan İstanbul’a tatile geldiğinde anlatmıştı da, aklımız başımıza gelmişti. İçimizde kötü bir şey beslemememiz için küçükken hiçbir şey anlatmazlardı bize. Dedem bizi bazen alır, plaja götürürdü. Belinde üç tane bıçak yarası gibi çizik vardı. Araları eşit, onar santim kadar çizikler... “Dede, nedir bunlar?” derdik, “Yok bir şey, anlatırım bir ara” falan... Ve hiçbir zaman anlatmazdı. Ama bir gün geldi ve anlattı. Meğer bu olaydan kalmaymış.

Küçükken dedem de, tabii, kötü olayları görüyor. Müslüman bir bey dedemi alıyor, kendi evine götürüyor, onu koruyor. Dedem daha çocuk o zaman, dokuz yaşında; “Ben burada niye duracağım? Kendi anneme babama giderim” diye düşünüp kaçıyor. Bir süre gittikten sonra o kadar kötü şeyler görüyor ki geri dönüyor, fakat eve giremiyor. Üç-beş gün yoktu ya evde, onlar da merak ediyorlar tabii. Bu gidiyor, ahıra saklanıyor. Adamın ahırında, samanların arasında üç buçuk ay geçiriyor ve her gün çıkıyor, inekten süt emiyor, tekrar samanın altına giriyor. O samanlar gitgide azalıyor. Adam bir gün yine saman almak için yabayı batırınca, içinde çocuğun olduğunu bilmiyor, dedemin sırtını çiziyor ve orada bir şey olduğunu hissediyor. Samanları kaldırıyor; dedem simsiyah olmuş, kir pas içinde, kanlar içinde kalmış. Dedemi alıyor, yıkıyor. “Oğlum, ne işin vardı? Ne zaman geldin?” falan, tekrar aynı ilgiyi gösteriyor ama o, çocukluk korkusuyla üç ay ahırda yaşıyor. Tabii, artık ne gördüyse, onları bize anlatmadı, onun etkisiyle, eve girme cesareti bulamıyor. Bir yerde yabanileşiyor ve bir buhran geçiriyor. Bu tarz hatıralar var.

Dedemizin bir özelliği vardı, enteresan bir şey. Bütün kuzenleri, yedi-sekiz erkek çocuğu bir evde toplardı. Bakırköy’de ahşap bir evde

otururduk, herkes bize gelirdi. O dönemde evlerde kalorifer yok, soba yanardı. Gider, güzel bir pastırma getirirdi. Ama öyle bir pastırma ki kestiği, kıpkırmızı... İncecik de keserdi. Yelek giyerdi, cebinde bir küçük çakısı vardı. O çakıyı açar, “Hadi bakalım çocuklar” der, ekmekleri sobanın üzerine koyardı. Ekmekler ısınır, yanmaya başlar, onun kokusu, dumanı evi sarardı. Dedem bizi büyük bir yemek masasının etrafına toplardı. Üç-dört metre geriden, pastırmayı tutar, tek darbeye bir dilimi uçururdu, pastırma dilimi dönerek gelirdi masaya. Kim kaparsa... Pastırma bitene kadar böyle doğrardı, biz de kapışırdık. Bunu her sezon yapardı dedemiz. Bunları yaşayarak büyüdük.

Kayseri Kilisesi bizim için çok değerli

Paris’e gitmeden önce Kumkapı Kohtan Korusu’ndaydım. Orada yönetim kuruluna giren en genç kişi bendim; on yedi yaşındayken beni yönetime seçtiler. Vakıf işleriyle orada haşır neşir olmaya başladım. Paris’ten döndükten sonra beni hemen başkan seçtiler. Kohtan Korusu’nda kırk seneye yakın başkanlık yaptım. Sonra Kayseri’de de vakıf kurulması düşünüldü. Ankara’dan, Tayyip Erdoğan’dan mektup geldi, “Bu kiliselere bakın” diye. O sıralar Kayseri doğumlu çocukları toplayıp, aramızda bir vakıf kurmaya karar verdik. Kuzenim, ben ve bizim gibi sekiz arkadaş vakfa seçildik. O günden beri elimizden geldiği kadar orayı ayakta tutmak için çalışıyoruz.

Biz o kilisede⁴ vaftiz havuzuna baktığımız zaman kendimizi görürüz. Ben, kuzenim, bütün arkadaşlarımız, deriz ki “Biz burada vaftiz olduk.” Yani bizim için çok değerli bir yer orası. Onun için elimizden geldiği kadar, her şeyi yaparız. Bazen çekici, çiviye elimize alıp tamir ettiğimiz yerler olur. Aynı bir bağdır o bizim için, bir zevktir.

Bana kalırsa Türkiye’de, İstanbul’da Ermeni vakıflarını kurtaracak olan tek çözüm ortak havuz ışıdır. Merkezleşmek... Masrafların tek bir yerden karşılanması, hesabın tek bir yerde görülmesi... Başka bir çözüm göremiyorum. Çünkü devlet bize herhangi bir yardımda bulunmuyor. Devlet belirli yerlerde belki bir şeyler yapıyor ama onun haricinde kendi yağımızda kavrulduğumuz için, ihtiyacı olan yerler, bilhassa

4 Kayseri Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi.

okullar kıvraniyor. Bunun yanında, diğerleri para istifliyor. Bu doğru değil bence.

Türkiye’de iyiye gidiş oldu ama hedefe ateş edilmedi, son nokta konmadı. O son noktalar da konsa, eminim birçok şey düzelecek. Ama mukayese edecek olursak, bizim bir arada olup konuşmamız dahi geçmişte biraz zordu, yani tedirgin olurduk; şimdi çok rahat konuşabiliyoruz. Hiçbir partiyi övmek veya kötülemek için söylemiyorum ama gerçekleri de görmek gerekiyorsa, bazı aşamalardan geçtik şu on beş yılda.

Herkes sığınacak bir dam altı arıyor

Ermenistan’daki Ermenilerle birbirimizi fazla tanıdığımızı söyleyemeyiz. Onlar bizden kopuk, biz onlardan kopuk... Bazen onlar bizi itiyor, bazen biz onları itiyoruz. Biz oradakilerle henüz kaynaşmış değiliz. İnşallah o kaynaşma olacak. Bunun olması için sınırların açılması ne kadar doğru olur, ona da bir şey diyemiyorum. Artı da olabilir, eksi de olabilir. Belki bana kızacak olanlar da vardır ama, bu işi düzeltebilecek tek kişi Tayyip Erdoğan’dır bence. Başka kimse cesaret edip böyle bir şeye kalkışamaz. Eğer Ermenistan sınırların açılmasını istiyorsa tabii... Pek istediğini zannetmiyorum. Onlarda da ekonomik olarak oradaki esnafın çökmesi korkusu var. Adam geliyor, buradan alıyor, götürüyor, orada satıyor. Sınır açıldıktan sonra o adamın işi biter, çünkü buradaki götürüp orada satacak. Bu tarz hesaplar var, sınırın açılmasına ekonomik açıdan pek taraftar değiller gibi geliyor bana. Ama politik olarak kendileri daha iyi bilirler.

Bugün Ermenistan’a gelecek en ufak fiske bana atılmış tokat gibi geliyor bana. O ayrı bir konu, tamamen farklı bir olay. Yani, Türkiye’ye bir şey olduğu zaman ne derece üzülyorsak, “Aman, niye bize bunu yaptılar?” gibi, oraya kat kat fazla üzülyyoruz bir yerde. Çünkü orası hakikaten gariban bir ülke. Yani, oraya aidiyetim var, hem de fazlasıyla var. Ama ben evim olarak İstanbul’u görüyorum, her zaman öyle görmüşümdür. Yoksa ben Fransa’da da kalabilirdim, orada da yaşayabilirdim. Ama beni buraya çeken, bağlayan çocukluk dönemim var, gençliğim var. Arkadaşlıklarımız var bizim burada. Düşünün, elli yıl önce okulumuzdan mezun olanlarla hâlâ toplanıyoruz, görüşüyoruz. Biz arkadaş olarak birbirimize ayrı bağlarla bağlıyız. Ben Fransa’da

okurken buradan arkadaşlarım gelirlerdi, benim oradaki halime bakarlardı. “Sen aptal mısın oğlum? Ne işin var senin buralarda?” derlerdi. “Okul bitsin, döneceğim” derdim. Ve ben okulu bitirip döndüğümde, en az altı-yedi arkadaşım burayı terk edip oraya gitmişlerdi. Tam tezat olmuştu, “Ne işin var Paris’te!” diyen arkadaşlarım dahi gitmişlerdi. Sonradan dönenler de oldu ama kalanlar da oldu. Halkımız böyle bir göçmenlik yaşıyor. Bu sürekli olan bir olay. Herkes kendine sığınacak bir dam altı arıyor.

Hrant Dink katledildiğinde içeri geçtim, arka tarafta oturdum, ağladım. Burada Ermeni bir komşum var, ona gittim, “Hrant Dink vurulmuş” der demez boynuma sarıldı, o da ağlamaya başladı. Çok üzüldük. Hrant Dink belki fiziken yok aramızda ama yaşıyor. Kendi hayatını verdi bu işe; Ermeni cemaatine çağ atlattı, çok şey kazandırdı. Ruhu şad olsun, başka hiçbir şey diyemem.

Tomarza, Surp Asdvadzadzin Manastırı ve Surp Haç Şapeli

kaynak: R.H. Kévorkian ve P.B. Paboudjian, 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, çev. M. Saris (İst.: Aras Yay., 2012) , s. 233.

Görüşülen kişi 1928 Kayseri doğumlu, kadın, terzi ve ev hanımıdır.
Mülakat 24 Ocak 2018'de İstanbul'da, kendi evinde yapılmıştır.

Koca Kayseri'nin neyi yoktu...

1928 doğumluyum. Hep terzilik yaptım. Askeriyedeki hanımlar, paşaların hanımları bize gelirlerdi. Evlenene kadar diktim, çok sahne kızı da giydirdim. Rusya'dan filan artistler gelirdi, onların sahne elbiselerini dikerdim. Sonra, 1952 yılında evlendim, Develi'ye gittim.

Babam muhasebeciydi, onun için bütün Kayseri onu 'Kâtip Baba' olarak tanırdı. 1900 doğumlu, Şarkışla'nın Burhan köyünden. Sivas Kongresi'ni görmüş. Bu patırtı herkesi dağıttıktan sonra Kayseri'ye gelmiş, ameleliğe başlamış, orada yapamayınca askeriye fırıncısının yanında işe girmiş. O sırada Hacı Ahmet Ağa adında bir askeriye müteahhidine yardım ediyor, orada uzun yıllar kâtip olarak çalışıyor ve bu adam babamı Kayserili bir Ermeni kızla, annemle evlendiriyor. Yavaş yavaş bir ev kuruyorlar.

Ben doğduktan sonra büyükannem, dayım, babam, hepsi bir evde oturmaya başlamışlar. Sonra dayım, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünde İstanbul'a geldi, "Gideyim de bir iş sahibi olayım" diye. Okuma yok, yazma yok... Türkçe gece okulu vardı bir, ona gitti biraz, epeyce öğrendi yani mektup yazar oldu. Sonra biraz kunduracının yanına gitti, sonra da İstanbul'a geldi. Sayacılık yapardı dayım.

Yayam' halı dokuyarak iki çocuğunu büyüttü. "En son Atatürk'e bir mumlu halı dokuduk" derdi. İplerini balmumuyla mumlarmış; "O halı böyle ayakta dururdu" derdi yayam. Ama hangi halıcı dokuttu, onu bilemiyorum. Yayamın babası ve kardeşleri halıcıymış; kocasının tarafı da bakırcı. Kapalıçarşı'da dükkânları varmış. Cumhuriyetten sonra dükkânları alan Türkler babama gelmiş, "Dükkâna biraz para verelim de helalleşelim" diye. Hiç unutmam, bir tane altın beşli vermişler babama, "Şu beşliyi kayınvalidene götür de hakkını helal etsin" demişler. Bir beşliyle, üç beşliyle, Kapalıçarşı'da kaç tane dükkân varsa gitmiş. Koca Kayseri'nin neyi yoktu...

"Sabah ihtilal olacak"

Alman Harbi'nde babam Reşadiye Erciyes Bez Fabrikası'na müdür olarak girdi ve biz altı çocuğunu Reşadiye'ye götürdü, okula orada gittik. Ben üç sene kadar Kayseri'de İstiklal İlkokulu'na gittim. Okula gitmek için Zincidere'ye yürürdük - Amerikalıların yaptırdığı bir yatılı okul...

Harp bittikten sonra babam bizi tekrar Kayseri'ye getirdi. Kız çocuklarını orada okula gönderememişlerdi, ilkokuldan sonra okuyamamıştık. Babam beni tuttu, Atatürk'ün kurduğu ilk enstitüye yazdırdı. Büyük erkek kardeşimi birkaç sene Kayseri Lisesi'nde okuttu, sonra yayamla birlikte İstanbul'a gönderdi. Sonra kardeşlerim yedek subay olarak askere gittiler. Bir kardeşimin askerliği çok uzun sürdü, onu istihbarat olarak çalıştırdılar. Bir gün gelip dedi ki, "Sabah erkenden ihtilal olacak." Ben o günlerde İstanbul'da, babamlardaydım. Kardeşim Diyarbakır'da mıydı, Erzurum'da mıydı, oradan o gece geldi, niye... Üzerinde çok kötü bir elbise varmış. Bir otele gidiyor, içeri almıyorlar. Hemen elini koynuna sokup Türk Silahlı Kuvvetleri kartını gösterince buyur ediyorlar, vazifesini bitiriyor. O gece bizde yattı, "Sabahleyin ihtilal olacak dedi", sabah bir de baktık, her yer durdu.

Babam Reşadiye'den döndükten sonra Kayseri'deki kilisenin *tağagan*lığını² yaptı. Sonra bir *der hayr*³ geldi. Babam *gınunksuzları*⁴ hep *gınunk*

1 yaya (Erm.): Büyükanne.

2 *tağagan* (Erm.): Mahalli cemaat meclisi ya da kilise vakfı yönetim kurulu üyesi.

3 *der hayr* (Erm.): Papaz.

4 *gınunk* (Erm.): Vaftiz.

yaptırırdı. Beş-altı top kaput bezi getirir, Ermeni kadınlarına dağıtır, don-gömlek diktirirdi; her *Zadig*'de,⁵ bunları kilisede yatan birkaç yoksul aileye ve civardaki bütün yoksullara dağıtırdı.

Ne bana kaldı, ne onlara

Develi'de bağlarımız vardı. Üzümlü topraklar, beton bir yer vardı, şirahane, oraya dökerdik. Yukarısında dökülme yeri, altında da suyunun toplandığı kuyu. İş yapan kadınlarını çağırır, çiğnettirirdik ayaklarıyla. Süzmesini filan, her şeyini elimizle yapar, küplere koyar, depoya doldururduk. Satmazdık; o zamanlar birkaç yoksul ev vardı, dağıtırdık.

Sonraları Develi'de yatılı talebe yurdu yapıldı; dedim ki, "O bağın üzümünü oraya verin de talebeler yesin." Ama ne yaptılar, söktüler mi, verdiler mi, bilmiyorum. Hiç ilgilenen olmadı. Çok güzel meyvelerimiz olurdu, herkesinkinden daha güzel. Şimdi hiçbir şey yok. En sonunda ceviz ağacımızı yakmışlar işte... yüz senelik, yüz yirmi senelik o ceviz. Memlekette öyle ceviz yoktu. Herkes bana gelir, "O cevizden yüz - iki yüz tane ver de ceviz sucuğu yapak" derlerdi. Şimdi ne bana kaldı, ne de oradakilere. Bu kadar akılsızlar... Niye yaktınız? Kendileri yiyordu...

Gittiğin yer kör ise, gözünü kırpa bak

Eşimle *Der Hayr*'ların vasıtasıyla tanıştık. *Der Hayr* babamı biliyor, her gün görüşüyorlar. Onun akrabası oluyor benim beyim. Kız arıyorlar Develi'den ama kayıinvalidem Develi'nin kızlarını beğenmiyor, "İncelıklı değiller" diyor, "Kayseri'den arayalım." *Der Hayr*'a soruyorlar, o da "Kâtibin kızları var, hiç kimseye vermiyor" diyor. "Acaba siz gelseniz verir mi?" diye soruyorlar. Kayıinvalidemi alıp bize geldiler, sonra biz gittik. Ben kayıinvalidemi Türk karısı memur zannettim, kıyafeti çok düzgündü. Oturdular, hoş geldik beş gittik, ikram yaptık, gittiler. Sonra *Der Hayr*, babama bana talip olacaklarını ama babamın da oğullarını bir kez olsun görmesini istediğini söylemiş. Onunla babamı kilisede görüştürmüşler. Babam damadı beğenince tekrar bize geldiler. Bizim eski usulümüzde kız kahve ikram etmez, bir bardak su verip gider. O kadar görüştük. Kısmetmiş, oldu. İki ay nişanlı kaldım. Beyim arada

5 *Zadig* (Erm.): Paskalya.

gelir giderdi ama hiç sesimi duymuş değildi. O zaman öyleydi; bir kere “hoş geldin” derdim, gayri hiçbir şey yok... İki saat oturur giderdi.

Sonra bir gün geldi, hükümet nikâhı kıydık ve oradan evimize geldik. Kayseri’de büyük bir evde düğünümüz oldu. O zamanki usule göre, kurban kestiler, beni içeri aldılar, sonra *Der Hayr*⁶’ı eve çağırdık, *bsag*-mızı⁶ evde yaptırdık. Develi’ye yerleştim. Yavaş yavaş oranın işlerine alıştım. Kayınvalidem de bilgili bir kadındı. Gelinler sabah erken kalkar – kayınbabanın eline su dökecek, kayınvalidenin eline su dökecek... Ben sabahleyin kalktığımda evde kimse yoktu, bir kayınvalidem bir de ben... Kayınvalidem bana dedi ki, “Bak kızım, çok teşekkür ederim kalktığın için ama bunu düşünme, sen saygını başka yerde bil.” Bu lafı söyledi ve ben de yavaş yavaş oraya alıştım. Ne yapacaksın, “Gittiğin yer kör ise, gözünü kırpa bak” demiş eskiler.

Kayınvalidemin babası o zaman Kıbrıs’taydı. 1914’ten evvel Amerika’ya gitmiş ve orada yedi sene yaşamış. Diğer çocukları onu Amerika’ya almak istediler ama yüz yaşında olduğundan Amerika kabul etmedi. Sonra kayınvalidem onu bizim eve getirdi, dede kaldı bize... Birkaç sene sonra da vefat etti. 1959 yılıydı, bir sabah kalktım, dedenin yanına gittim. Bana “İnce ince doğrayıp bana bir dilim pastırma ver. Ayakka-bımı da boyayın, yarın yolculuğa çıkıyorum. Mayreni geldi, beni götür-recek” dedi. Artık orayla konuşmaya başlamıştı yani. Ben gidip çabuk çabuk çay-kahve pişirdim, “Bütün *der babalar*⁷ geldiler, bunlara ikram et” dedi. Bir de baktım, avcunu açıp içinden bir şey alıyor, bir kendi ağzına götürüyor, bir bana veriyor. Sorunca, onların *mas*⁸ verdiklerini, kendisinin de yediğini söyledi. Sonra doğruldu, hiç borcu olmadığını, Kevser Irmağı’nda elini yıkadığını, sonra da [ondan önce vefat etmiş olan] kızı Mayreni’nin geldiğini söyleyip vefat etti.

Başıma gelmedik haller mi kaldı...

Bir gün, eşimin Develi’den İstanbul’a bir arkadaşı gelmiş. Birkaç ver-gi işini halletmek için o da gitmek istedi. Tam *Zadig* sırasıydı. Kapıdan

6 *bsag*(Erm.): Nikâh.

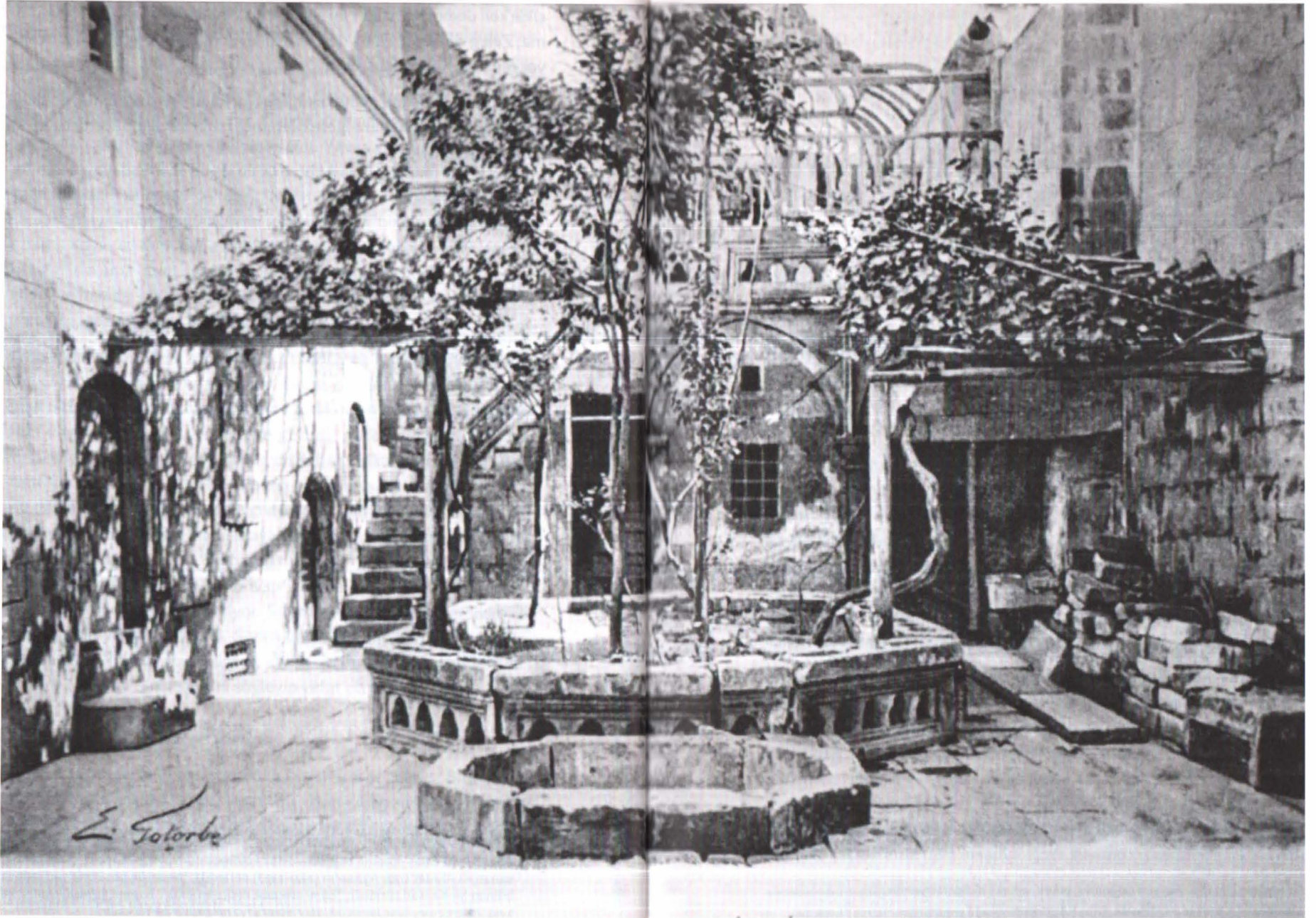
7 *der baba* (Erm.): *Der hayr* (papaz)

8 *mas* (Erm.): Kısım, parça; okunmuş ekmek parçası.

çıkarken dedim ki, “Allah’ını seversen, çocuklara babasız *Zadig* yaptırma, *Zadig*’de dön.” *Zadig*’den bir gün evvel cenazesi geldi, düşünebiliyor musun? Kalp krizi geçirmiş...

Demişler ki, “Başıma gelmedik haller mi kaldı, beni söylemeyen diller mi kaldı, gerek aleyhime gerek lehime, bana söylenmeyen sözler mi kaldı.”⁹ İşte böyle...

9 Kayseri’nin Talas ilçesine bağlı Endürlük köyünde dünyaya gelmiş olan halk müziği sanatçısı Ahmet Gazi Ayhan’ın (1921-1997) derlediği, *‘Neyleyim ben böyle yâri’* adıyla bilinen bir Kayseri türküsü: “*Elimi atmadık daller mi kaldı / Başıma gelmedik haller mi kaldı / Gerek aleyhime gerek lehime / Bana söylenmeyen diller mi kaldı.*”

Kayseri'de bir Ermeni evinin iç avlusu.

kaynak: R.H. Kévorkian ve P.B. Paboudjian, 1915 *Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, çev. M. Saris (İst.: Aras Yay., 2012), s. 220.

Görüşülen kişi 1950 Kayseri doğumlu, erkek, emekli akademisyendir.
Mülakat 15 Ağustos 2018'de, İstanbul'da, kendi evinde yapılmıştır.

Kendi bağlarımızın kiracısı olmuşuz

1950 Kayseri doğumluyum. Annem ve babam Boğazlıyan ilçesinin Gürden köyünden.¹ Köyümüz Yozgat'a bağlı ama Kayseri'ye daha yakın. Babam Kayseri'de askerlik yapmış. Köyde evlenmiş, askerlik sonrası Kayseri'ye yerleşmiş. Ben Kayseri'de, Erciyes İlkokulu'nda okudum. O bakımdan, köküm Yozgat olmasına rağmen ben kendimi Kayserili hissediyorum. Dört kardeşiz, en büyük benim. On iki yaşına kadar Kayseri'deydim, kardeşlerim de oradaydı. 1962 yılında anadilimi öğrenmek için mecburen İstanbul'a okumaya geldim.

Babam, İkinci Dünya Savaşı'na denk geldiğinden üç-dört yıl askerlik yapmış, sonra da köye dönmemiş. Köye dönmemesinin sebebi, köyde azınlık kızlarına, yahut evli olanlara yönelik, görünmeyen baskı. Herkesin kız kaçırma, ev basma gibi korkuları varmış. O nedenle azınlıklar arasında, evlenen ve evlilik çağına gelen kızları köyden Kayseri'ye gönderme alışkanlığı başlamış. Ama babamın köyle bağı kopmamış. Mesela babam ve dayısı köyümüze iki tane kalıcı çeşme yaptılar. Çünkü köydeki çeşmelerde hem insanlar içme suyunu o çeşmeden karşılıyor,

1 Gürden: Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesine bağlı bugünkü resmî adıyla 'Yazıkışla' köyü.

hem de büyükbaş hayvanlar gelip hafttan² su içiyorlar. O su devamlı akar. Benim ailemde babaannemin kardeşinin bir kızı kaçırılmış, ikincisi de kaçırılacak diye haber alınca, kuyrigleri³ erkek kıyafeti giydiren onu köyden kaçırmışlar. Halalarım da, köylüye fark ettirmeden, daha çok gece, yaya olarak yola çıkıp köyü terk etmişler. Dört-beş yaşındayken babam ve dedemle birlikte eşeklerle Kayseri'ye yolculuk yaptığımı hatırlıyorum. Kızılmak kenarından geçerken beni orada bırakmakla korkuturlardı. “Kızılmak’la beraber yaşarsın, çimersin⁴” derlerdi, ben de ağlardım.

Babam Kayseri'ye yerleştiğinde kız kardeşleri varmış, kendisi de evliymiş. Hiçbir mesleği yokmuş. Kayseri’de dayısının yanında o zamanki tek yapı taşı olan yonu taşını⁵ işlemeyi öğrenip, ev, duvar, minare gibi şeyler yapmaya başlamışlar. Daha sonra rastgele işler yapmış. Bir ara sucuk, pastırma yapıp satmış. En son, sucuk, pastırma yapan fabrikalar ve iş yerleriyle sarımsak ticareti yapmaya başlamış ve hayatının sonuna kadar da o işle uğraşmış. Kayseri’de birçok Ermeni, sucuğu hem üretiyor, hem satıyor. Kayseri’de her şeyi kendimiz yapardık; köy hayatının verdiği para harcamama alışkanlığı devam ederdi. Köyde bir bağ kiralardık (kendi bağlarımızın kiracısı olmuştuk, o başka), pekmezimizi kendimiz yapardık mesela.

Çocukluğumda en çok sevdiğim şey bisiklete binmekti. Almanlar, 1930’larda uçaklarını Kayseri Hava İkmal Merkezi’nde üretmiş. Fabrika kurmuşlar, mühendisler gelmiş, onlar Kayserililere bisiklete nasıl binilir, öğretmişler. Fabrika kent dışında olduğundan, bisikletle 20 dakikada şehir merkezine gelir, alışveriş yapıp dönerlermiş. Yavaş yavaş, önce azınlıklar, sonra yerli halk bisiklet almaya başlamış.

Her köyün yakınında bir ‘sevkiyat’ yeri...

Köyde herkes, “Sevkiyat Deresi’nde koyun kayboldu”, “Sevkiyat Deresi’nden geçerken sele kapıldık” gibi laflar ederdi. Sevkiyat,

2 haft: Çeşme yalağı, oluk.

3 kuyrig (Erm.): Kız kardeş.

4 çimmek: Yüzmek.

5 yonu taş(ı): Yapılarda kullanılan, kolay işlenebilen, kireç taşı ailesinden, dayanıklı ve uzun ömürlü bir taş türü.

sevkiyat... Bir gün neneme “Ebe, Sevkiyat Deresi diyorlar, nedir bu?” diye sordum. “Orada babamı kestiler, şunu yaptılar, bunu yaptılar” dedi. Şimdi *Ankara Vukuatı*’nda⁶ okuyorum, Diyarbakır, Trabzonlulardan da biliyorum. Oralarda gerçekten tehcir var. Bunu her ülke bazen yapmıştır. Amerikalılar da Japonları kendi ülkelerine göndermiş. Buralarda, Yozgat çevresi hariç, bir de Dersim’de, kişiler bulundukları mahalden bir kilometre veyahut beş kilometre uzağa kadar yok edilmek amacıyla götürülmüş. Mesela bazılarının hikâyelerinde “Ben Erzurum’dan çıktım, 1500 kişiydik, *Der Zor*’a⁷ gidene kadar 750’sini kaybettik, 1000’ini kaybettik, şu kadar kişi ulaştık” derler. Böyle bir hikâyemiz yok bizim. Bizdeki hikâyeye, köyden bir kilometre uzakta bir derenin tepesine götürülmek, başka köylerden gelen atlılarla ve kendi köylümüzden de olan insanlarla, daha çok çevre köylerden gelen, bilinmeyen kişiler tarafından... Her köyün yakınında bir ‘sevkiyat’ yeri, yani toplanma yeri, yani yok edilme yeri var. Kadınlar da evlenerek hayatta kalabilmişler ve çocuklarını, küçük çocuklarını koruyabilmişler. Hikâye bu...

Dedem 1902 doğumlu. Köyünde ilkokula gitmiş. ‘Sevkiyat dönemi’ denen o dönemlerde erkekler önceden toplanmış. Ermeniler bazen *değapoğutyun*⁸ derler... Temmuz gibi, insanları sürececeklerini ama daha sonra herkesin geri dönebileceğini söylemişler. İstanbul’da 24 Nisan’da aydınlar toplanıp sürgüne gönderilmiş ama köylerde sürgün Temmuz ayı başında başlamış. Ekini var, bostanı var, bağı var, bahçesi var... Geri kalan kadınlar, yaşlılar bir günde, apar topar toplanıp götürülmüş. Çocukları da ayırmışlar. Boğazlarına bakılarak ‘sübyan’ olup olmadıklarına karar verilirmiş. Bizim aileden üç kişiyi, Erkilet’ten, ‘Hacı’ lakaplı biri kurtarmış. Garip olaylar olmuş o sıralar. Hapishane kaçkınları Ermenilere saldırmış, bu olayları gören Hacı, çocuklarını, dedemin ailesini kurtarmaları için Gürden’e göndermiş. Bizim aile üç yıl Ekrek’te kalmış. İsimleri değiştirilmiş, yatacak yer, aş ve iş verilmiş.

6 Simon Arakelyan, *Ankara Vukuatı: Menfilik Hatıralarım* (İstanbul: Aras Yayınları, 2017).

7 *Deyrizor* (Tür.), *Der Zor* (Erm.), *Der ez-Zor* (Ar.): Suriye’nin kuzeydoğusunda, Fırat Nehri üzerinde yer alan bir şehir; en düşük resmî verilere göre 600 bin Ermeni’nin ‘tehcir’le ölümüne gönderildiği son durak.

8 *değapoğutyun* (Erm.): Yer değişme.

1918'e doğru zannedersen yavaş yavaş şehirlerarası hareket başlamış. Ailemden üç genç, yanına sığındıkları Erkiletli Hacı'nın evinden kaçmışlar. Kaçarken haber vermemişler, çünkü haber verirlerse Hacı'nın onları yollamayacağını düşünmüşler. Bir anda kaçıp köylerine döndüklerinde dedem, annesiyle, kız kardeşiyle, erkek kardeşiyle buluşmuş ve kalan yaşamını köyde idame ettirmiş.

Mübadele zamanı, devlet dedeme "Bu evi göçmenlere vereceğiz, çıkın buradan" demiş. Dedem "Kar, kış. Ben nereye çıkayım?" deyince, devletin dedemin evine yerleştirmek istediği Arnavut göçmen, dedemin tandırlıkta⁹ kalmasını önermiş ve dedemler oraya geçmişler, böylece evlerinden olmuşlar. Köyde Boşnaklar, Arnavutlar kimseye kız vermez, kimseden kız almazdı. Köydeki Kürtler asimile olmuştu, köye ilk geldikleri zamanlar kapalı yaşamışlar. Ermeniler de kapalıydı. Tarih boyunca herhalde kapalı olmuşlardır, din farkından dolayı. Boşnaklar ve Arnavutlar, her ikisi de Müslüman olmalarına rağmen birbirleriyle evlenmezlerdi. Yani din değil, ırk ayrımı yapıyorlardı. Bir yere göçmen olarak gelmişsiniz, misafirsiniz ve adamları sürekli olarak aşağılıyorsunuz, "Siz gâvur musunuz, Müslüman mısınız?" diye...

"Bir kaymakam dahi olamamışsın"

Üsküdar Surp Haç Tıbrevank Lisesi, Anadolu'dan Ermeni göçünü hızlandıran okullardan biridir. Ben de liseyi bitirene kadar bu okulda okudum. Yazları on beş - yirmi günlüğüne Kayseri'ye gidiyordum. Zamanla şehir hayatı beni cezbetmeye başladı - İstanbul'un yazı, denizi... Kayseri'de arkadaşım kalmamıştı, onların da çoğu İstanbul'a gelmişti. Bir kısmı Almanya'ya işçi olarak gitmiş, bir kısmı Amerika'ya göç etmişti. İstanbul'da hiç olmazsa kendi sınıf arkadaşlarım ve yeni edindiğim arkadaşlarımla beraberdim.

Kayseri'de ilkokulda kendimi en iyi öğrenci zannederdim, İstanbul'a böyle bir gururla geldim. Hiç unutmam, Kayseri'den Güven Turizm'le gelmiştik. Şarkılı türkölü bir yolculuk... Her dakika biri mikrofonu alıyor, fıkra anlatıyor, biri şarkı söylüyor, öbürü "Burada güzel su var, durun" diyor, rastgele yerlerde durup soğuk su içiyoruz. İstanbul'a yirmi

9 tandırlık: Köy evlerinde, tandırın bulunduğu, mutfak olarak kullanılan bölüm.

saatte ancak gelebildik. Sirkeci'ye indik, İstanbul'a geldik. Babam beni amcama emanet edip Kayseri'ye döndü. O yaz Ağustos'un sonuna kadar Kumbakı'da denize girdim, mahallede arkadaş edindim, top oynadım. Sahilde kimseler yoktu. Yollar asfalt yapılmış; kale yapıyoruz, araba geçtiği zaman da araba geçiyor diye alkışlıyoruz... Sonbaharda annemin kuzeninin eşi beni Tibrevank'a kaydettirdi ve "Ermenice bilmediğin için seninle dalga geçecekler, hiç aldıрма. Karnende zayıf getirme, başka bir şey istemiyorum senden" dedi.

Okulun yarısı Karagözyan Okulu'ndan gelen arkadaşlar, diğer yarısı da Anadolu'dan gelen öğrencilerdi. Benim Kayseri'deki sınıf birinciliğim, 'pekiyiler'im, bilmem neyim kâr etmiyor. Karagözyanlılar kendi aralarında Fransızca, Ermenice konuşuyorlardı. Ermenice bilmeyenlere her akşam saat beşten altı buçuğa kadar ders veriliyordu. İlk bir hafta çok zor geçti, sonra yavaş yavaş ısınmaya başladık. Üç ay içinde bizi de en azından biri Ermenice bir şey sorduğu zaman cevap verebilecek duruma getirdiler. Bir yıl bu şekilde geçti. İkinci yıl Karagözyanlı arkadaşlarla beraber Ermenice dersi almaya başladık. Başta yine biraz bocaladık ama liseye doğru bir de baktık ki hiçbir farkımız yok.

Üniversite öncesi uzun süre bölüm seçmekte bocaladım. En sonunda "Benim Matematiğim ve Fiziğim iyi. Bilim adamı olurum, üniversitede kalırım" diye düşündüm ve Fizik okumaya başladım. O yaz Kayseri'ye gittim, dedemin annesi de sağ, en yaşlımız, 1878 doğumlu. Her şeyi görmüş etmiş, onun kucağında büyümüşüm, 'ebe' derdik ona. "Ne okuyorsun sen?" dedi. Aileye Fizik okuduğumu söylememiştim, Maki-ne Mühendisliği demiştim, ona da öyle dedim. Sevineceğini beklerken okkalı bir küfür etti, "Bir kaymakam dahi olamamışsın" dedi. "Allah Allah, nasıl cevap" diye düşünmüştüm. Yıllar sonra o lafı neden ettiğini anladım, meğer düşündüğü kişi meşhur, sonradan Beyazıt'ta asılan Boğazlıyan Kaymakamı'ymış.¹⁰

1975'te üniversiteden mezun oldum, askere gitme kararı aldım. Motosikletim vardı; içinde evraklarımın olduğu çantayı motosikletten

10 Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında Boğazlıyan kaymakamı olan Mehmed Kemal Bey, ilçesindeki Ermenilerin katledilmesinden dolayı suçlanmış ve Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin verdiği fetvayla, 10 Nisan 1919'da İstanbul Beyazıt Meydanı'nda idam edilmiştir.

düşürmüşüm. Tam bir buçuk yıl nüfus kâğıdımı çıkarmakla uğraştım. Babama yazdım. İlk olarak Kayseri'nin nüfus müdürlüğüne gitmiş, nüfus memuru adımlı yanlış yazmış. "Babacığım, bunlar salak mı, malak mı?" derken, esas kütüğün olduğu Boğazlıyan'a gitti; orada da yanlış yazılmış. Aradan sekiz ay geçti, kaydımı düzeltmeyi ancak mahkeme kararıyla başardım. Bu nedenle, askere 75'in Temmuz'unda gideceğime, 77'nin Nisan'ında gittim. Yani iki yıl kaybım var. Önce Ankara Mamak Muhabere Okulu'na gittim, sonra kuralar çekildi. Kırk yedi kişilik bölükte, beş kişi hariç hepsi Ankaralıydı, torpille gelmişlerdi. Kura çektim, Ankara Hava Kuvvetleri Muhabere Taburu çıktı. Askerlik çok iyiydi, hiçbir zorluk yaşamadım.

Bir Ermeni olarak ya da bir Türk olarak Türkiye'yi terk etmek arasında hiçbir fark yok. Edirne'den çıktıktan ya da Yeşilköy Havaalanı'ndan havalandıktan sonra bir ülkeye sığınıyorsa, göçmense, göçerek gidiyorsa, hayatı boyunca göçmen damgasını taşır ve bazı haklardan mahrumdur. Ermeniler şikâyet ediyor, 1915 öncesi birçok hakkımız ve pozisyonumuz vardı, 1915 sonrası bir şekilde bu hakların birçoğu kaybedilmiş. Ben bu konuda kafası karışık olan kişilere şunu derim: Nereye giderseniz gidin *Hay*¹¹ olmaktan, Ermenistan'da *ağp*¹² olmaktan, yurtdışında, diasporada *immigrant*¹³ olmaktan kurtulmak için konunuzda çok iyi olmanız, uzman olmanız gerekiyor. Ayrımcılık yapanların ne kadar haksız olduğunu, yanlışlarını ancak bu şekilde yüzlerine vurabilirsiniz. Ben diasporada, Ermenistan'da onlar gibi olursam ezilir giderim, yani ruhsal bunalıma düşerim, çözüm bulamam, üretemem.

O gün "Benim burada yerim yok" diye düşündüm

Ermenilerin şehirlerdeki yerleşkeleri kiliselerin çevresindedir. İstanbul'da bile hâlâ öyledir – Samatya'ya bakın, Kumkapı'ya bakın, Bakırköy'e bakın... Kilisenin etrafında toplanırlar, kendilerini daha güvenli hissederler. Eskiden, semtin dışına çıktığınız zaman tamamen Müslüman bir mahalledesiniz ve sürekli baskı altındasınız. Baskıdan kastım

11 *Hay* (Erm.): Ermeni.

12 *ağp* (Erm.): çöp.

13 *immigrant* (İng.): göçmen.

şu: Kimliğiniz belli, damga vurulmuştur; “Bu Ermeni evidir”, “Bu gâvur evidir”... O bakımdan, mümkün olduğu kadar kendi ırkından, kendi dininden kişilerle beraber oturmayı tercih etmişler. Kilise yakınında yaşamak güvenli hissetmektir, çünkü tehlikeli anlarda kilise çanları çalar, buradan Hakkârî’ye kadar sesi gider diyeyim. Hristiyan geleneğinde öyle bir şey var, kilise çanlarıyla savaşı, yangını, yani tehlikeyi duyururlar. Kilise çanı devamlı çalıdıysa mutlaka bir şey vardır, hayırsız, uğursuz bir iş vardır, yardıma koşarız. Tek bir kilise çalışırsa, olayın merkezi bellidir, ama her kilise çalışırsa genel bir tehlikedir. Onun için, kilise etrafında yaşamak haberleşme açısından önemlidir. Osmanlı döneminde Ermeniler Türkiye’nin her yerinde varlardı. O zaman da baskı olmasına rağmen, bu kadar ağır hissetmemişlerdir. “Gâvur” diye bağırana mahallenin delisi denirmiş, aldırılmazlarmış. Fakat daha sonraları, 1915’ten sonra kilise etrafında kümelenmeler hızlanmıştır.

Zaman zaman Türkiye’den göçmeyi düşündüm. Mesela 1970’lerde... 12 Mart sonrasında birçok arkadaşımızı kaybedince, adalete ve hükümete güvenimiz kalmadı. Ardından başlayan Kıbrıs Harekâtı ve çok sevdiğimiz Cumhuriyet Halk Partisi’nin (Ecevit’in) “Biz barış için Kıbrıs’a gidiyoruz” demesi belki doğrudu, ama arkasında yatan başka politikaların olduğu bir çağa gelmiştik. İlk kez oy da vermiştik. Yüzde kırkla iktidara geldi. Pişman oldum, çünkü o zamanki gençlik bir Atatürk ilkesi olarak “Yurtta sulh cihanda sulh” ilkesine bağlanmıştı; bu kırıldı, kırılınca da Türkiye’deki sivri uçlar ortaya çıktı. Erbakan çıktı, ardından milliyetçi unsurlar ve söylemler güçlendi ve her nedense Kıbrıs Harekâtı’ndan sonra Ermeni vakıf mallarına el kondu. O zaman “Benim burada yerim yok, hiç güvenliğim yok” diye düşündüm. Nereye gidebileceğim sorusu kocaman bir soruydu. O macerayı da istemedim ben, yaşadığım ülkeyi kötülemek istemedim. Geldiğin ülkeyi kötülersen orada kalma şansın artıyordu. Çoğu insan bunu belki vicdan azabıyla yapmıştır.

6 ya da 7 Eylül 1955’te, hatırlıyorum, eniştemin kız kardeşi koşarak eve geldi, “Hemen kız çocuklarının giysilerini çıkarın, erkek giysileri giydirin, zerezem¹⁴ saklansınlar” dedi. Ben anneme ne olduğunu sorup

14 zerezem: Bodrum.

duruyordum, telaş vardı ama cevap vermedi. İstanbul'da olaylar olduğunda da Kayseri'de halk kilisenin etrafına geliyordu. "Gâvurlara ölüm", "Makaryos'a ölüm", şuna ölüm, buna ölüm sloganları içinde, bir saldırı olacak duygusu var. Bu arada, evinde kiracı olduğumuz ailenin oğlu geldi, sağduyulu biriydi, halka çıkıştı. O kişi Hristiyan olsa orada parçalanırdı. Güruh biraz bağırıp çağırdıktan sonra dağıldı. Sonra herkes normal hayatına döndü ama bir tedirginlik oldu. Hristiyanlar şu anda bile, 15 Temmuz'la hiçbir ilgileri olmadığı halde tedirginler.

Fizikçi olmasaydım bu ülkeyi terk ederdim

Fizikçi olmasaydım çok umutsuz bir şekilde bu ülkeyi terk ederdim. Neden? Bir fizik kavramı var ki, mühendisler de pek bilmez, siyasetçiler de... Toplumsal olaylarda da, doğa olaylarında da 'entropi' diye bir kavram var. Düzen kurulduktan itibaren düzensizlik başlar, zamanla artar ve düzen sonunda çöker. Türkiye'de her geçen gün entropi artıyor.

Kapalıçarşı'daydım, amcamın oğlu muhasebeci, onun iş yerine gittim, çay içmeye. "Abi, duydun mu, Hrant Abi'yi vurmuşlar" dedi. Çöktüm kaldım. Tabii, o güne kadar bir sezgimiz vardı. Ben Hrant'tan büyüğüm, o da Tıbrevanklı. Bizim vakfın eğitim komisyonunda bir akademisyenler grubunun üyesiydim. Hrant Dink'in Agos'ta çıkan yazılarını takip ediyordum, oradaki insanlar da takip ediyormuş. Onun yazıları bir toplantımızın gündemi oldu; onun söyleminin haklı bir reaksiyon olduğunu, ama bu ülkede başına bela açabileceğini konuştuk ve ona biraz daha tedbirli olmasını öneren bir özel mektup yazdık. Hrant Dink açısından o gün o mektubu yazan kişiler dönekte, korkaktı, kendisini engelliyorlardı. Biz ona haksız demiyorduk, bu ülke şartlarında bu söylemin tehlikesinden söz ediyorduk. Bir kere, bir can kaybı var, masum bir insan var ölen; bir de, bayrağını çekmiş, polislerin arasında durarak size sırttan katil var. Buradan ne anlıyorsunuz? Türkiye Cumhuriyeti devletini kötölemek için söylemiyorum ama o zihniyeti taşıyan kişiler o gün devletin gücünü elinde tutarak yapmış bu işi. O gün kendime "Terk et bu ülkeyi" dedim. Sonra dedim ki, "Ben niye terk edeyim? Katil utansın, suçlu utansın." Agos gazetesini, Meral Akşener'in "Ermeni dölü" lafının üzerine, ben de çıkarmak istedim. Şimdi pişmandır belki söylediğine.

Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi (1929)

kaynak: Kayseri ve S. Krikor Lusavoriç Kilisesi
(İst.: Türkiye Ermeni Patrikliği, 1986), s. 22.

Görüşülen kişi 1944 Kayseri doğumlu, erkek, emekli yayıncı ve reklamcıdır.
Mülakat 10 Kasım 2017'de, İstanbul'da, Hrant Dink Vakfı Anarad Hıgutyun
Binası'nda yapılmıştır.

Ermeni'nin pastırması, ketesi...

9 Nisan 1944 Develi doğumluyum. Beş çocuğun en küçüğüyüm, tekne kazıntısıyım. Benden bir büyük ablamla aramda dokuz yaş fark var. Paskalya'nın ilk günü, bir pazar sabahı doğmuşum. Annem kırk gün kadar dışarı çıkmamış utancından, bu yaşta çocuk doğurulur mu diye. Babam 1901 doğumlu, yirmi-kırk tertip Nafia celbinde götürülenlerden.' Ben, o döndükten sonra peyda olmuşum. İlkokula Develi'de gittim – Dumlupınar İlkokulu, hâlâ durur Fenese'de. Ortaokul 1'i Develi'de okudum, sonra İstanbul'a, Tıbrevank'a geldim. Orta 2'den itibaren beş yıl Tıbrevank'ta yatılı okudum. 1962 yılında İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne başladım. 1964-65'te bir buçuk yıl kadar İngiltere'de bir yandan serkeşlik, bir yandan misafir öğrencilik ettim. 1965 sonbaharında döndüm. 1967'de evlendim. İki kızım oldu. 1967-70 arasında askere gidinceye kadar bir ilaç fabrikasında, ilmî büroda tercüman olarak çalıştım. 1970 sonbaharında askere gittim. 12 Mart

1 Nisan 1941'de, 27-40 yaşları arasındaki gayrimüslimler (Ermeni, Rum, Yahudi ve Süryani) Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı emrinde askere alınmıştır. Yol, köprü, tünel gibi yapıların inşasında çalıştırılan bu askerler 'yirmi kur'a ihtiyatları' olarak da anılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Bali, *II. Dünya Savaşı'nda Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni: Yirmi Kur'a Nafia Askerleri* (İstanbul: Kitabevi, 2008).

Muhtırası sırasında askerdeydim. Döndükten sonra, 1972 Haziranı'nda bir reklam ajansında metin yazarı olarak çalışmaya başladım. 1975'te üç arkadaşım ile birlikte bir reklam şirketi kurduk. 1980'de o şirketten ayrıldım. 1981'de Adam Yayınları'nı kurdum. 1981 yılının sonunda, Yurt Ansiklopedisi'ni üretilip yayımlayan Anadolu Yayıncılık ile reklam şirketim Merkez Ajans'ı kurdum. 1985'te AnaBritannica Ansiklopedisi'ni yayımlayan Ana Yayıncılık'ın kurucu ortakları arasında yer aldım. 2000 yılında reklamcılığı bıraktım. 2017 yılı sonu itibarıyla yayınevini tamamen kapatıyoruz. Ticari faaliyetim de böylece sona ermiş oluyor. Emekliyim.

İçimden hiç silinmeyen ukde

Babam Boğazlıyan'a bağlı Çat köyünden. Kırım'dan sonra Çat'ta babamın ailesi dağılmış. Babam kimi yerde yanaşma, kimi yerde evlatlık, bir süre köyden köye yolculuk etmiş. Develi'den Agop Ağa adında bir adam, sığır almaya gittiği bir köyde babamı görmüş, ona Ermenice "Sen Ermeni misin?" diye sormuş. Babam "Ne diyorsun sen amca?" demeyip sessiz kalınca, adam onun Ermeni olduğunu anlamış. Hayvanları aldığı kişiden, hayvanları sürü halinde götürmesine çocuğun yardım etmesini istemiş, satıcı "Olur" deyince babamı kaçırmış. Bir akşam vakti, babamı, Develi'de, çocuğu olmayan, Hayrabad Ağa adlı bir demirciye götürmüştü. Adam babamı evladı olarak büyütmüş, babam demirciliği ondan öğrenmiş.

Babam 1958 yılına kadar, ailesinden hayatta yalnız kendisinin kaldığına inanırdı, ki geniş bir aileydi. Bize, en azından bana bunlardan söz etmezdi – küçüğüm diye herhalde. Ben Tıbrevank'ta okurken, 1958'de, babama ağabeyinden Ermenice bir mektup gelmişti. Babamın zaman zaman bahsettiği bir ağabeyi vardı; anlaşılan babamın idolüymüş, çünkü "Başpehlivandı, çam dalını kavradığı zaman kırardı" diye anlatırdı. Babamdan on yaş kadar büyük. Mektup ondan gelmişti. Diyor ki, "Marsilya'dan akrabalarımız, dostlarımız gelmişti, oturduk, bir şölen halinde yer içerken, 'Benim de Arsen adında bir kardeşim vardı, o da kim bilir nerde öldü, nerde kaldı' dedim. Marsilya'dakiler de 'Ne ölmesi, Kayseri'de evli, beş çocuğu var' dediler. Sen o musun?" Benim hayatımdaki en büyük dert, içimden hiç silinmeyen ukde, birbirini ölü bilirken yaşadıklarını öğrenen bu iki kardeşi görüştürememiş olmaktır. Buluşamadılar. İkisi de 1971'de aramızdan ayrıldı.

Annemi 1998'de, 96 yaşında kaybettik. Türkçe, Ermenice okur ve yazardı. Aynı zamanda, öldüğü zamana kadar "ey-bi-si-di-i-ef-ci" diye İngilizce alfabeyi söyler, "one-two-tree-four" diye 100'e kadar sayardı. Belgelerden gördüğümüz kadarıyla Balkan Savaşı öncesinde Develi'de bir Amerikan Koleji kurulmak üzere hazırlık yapılıyor. Dedem o kolejin vekilharcı olarak çalışıyor. Bu kolej anladığım kadarıyla açılmamış, lakin o hazırlıklar sırasında bazı dersler yapılmış. Annem o derslere katılan öğrencilerden biriymiş. Balkan Savaşları başlayıp Birinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri hissedilince Amerikalılar ayrılmak istemişler, anlaşılan. Ayrılırken dedeme "Sen de aileni topla, bizimle gel" demişler – herhalde hem vekilharç olarak yakından tanıdıkları için, hem de Hristiyan olduğu için. Dedem bunu anlamamış; yani, nereye gidecek? Yurdu yuvası burası. Gitmemiş. Dedem kırım sırasında ilk götürülenlerden biri olmuş. Annem hatırlar, çünkü o zaman 12-13 yaşlarında. "Bir beyaz ata bindirdiler, götürdüler, bir daha görmedik babamızı" derdi. O zaman demek ki annem var, iki küçük kız kardeşi var, bir de genç annesi var. 1915'te anneannem otuz bir yaşında.

Biliyor musunuz, Ermeni halkının bir özelliği vardır, tebahhur ederler, yani buharlaşırlar. Örnek istiyorsanız, resmî kaynaklara, devletin arşivlerine göre 1915 öncesinde Develi'de Ermeni nüfusu (gayrimüslim değil, Ermeni nüfusu) 16 bin 4 kişi. Bunun dört yüz kadarı Ermeni Protestan, gerisi Ermeni Ortodoks. 1920'lere geldiğinde bu nüfusun 1400'e indiğini görüyoruz. Yüzde doksanı böylece buharlaşmış oluyor. Bunların arasında benim dedem de var, annemin babası.

Develi'de ilkokula başladığımda seksen dört Ermeni aile vardı. Benim ailem 1967 yılına kadar Develi'de yaşadı. 1967'de annem ve babam İstanbul'a geldiler, bizimle oturmaya başladılar. Yeni evlenmiştim. Ben askere giderken gene Develi'ye gittiler. Babamı ben askerdeyken, Develi'de kaybettik. Sonra annem İstanbul'a geldi, sürekli bizimle, benimle ve ablamla yaşadı. Ağabeyim de çocuklarıyla birlikte İstanbul'a taşındı, Kumkapı'da Kör Agop'un meyhanesinin karşısında soğuk demircilik işiyle uğraştı. Sonra, kızı ve iki oğlu, işçi olarak Fransa'ya gittiler; ardından da onu ve karısını Paris'e götürdük. Ağabeyimi 2002'de kaybettik, çocukları ve eşi orada yaşıyor. Annemi 1998'de, en küçük ablamı 1994'te, büyük ablamı dört yıl önce kaybettik, öbür ablam hayatta, sağlıklı.

Gâvur olduğum için dayak yedim

Develi’de çok iç içe bir hayat vardı. Ermeniler kendi aralarında zaten gelir giderlerdi ama Türk-Müslüman komşularla da gayet iyi ilişkiler içindeydiler. Ben gâvur olduğum için birkaç defa dayak yedim ama beni dövmeye kalkışanlar da, benim yanımda, benim yerime kavga edenler de Türk’tü ve Müslüman’dı. Belki iş çekişmeye gittiği zaman bir ayrım ortaya çıkıyordu. 1915’te Develi’nin Ermeni nüfusu 16 binmiş, bu resmî devlet kaydı; 1950’lerde seksen-yüz hane. Nüfusun geri kalanının çoğu Develi’nin yerlisi değil, köylerden oraya göç etmiş insanlar. Dolayısıyla Ermeniler, aşı, ocağı, mutfağı, sucuğu, pastırması, mantısı, su böreğiyle, daha köklü, kökeni olan bir birikime, görgüye sahipti. O nedenle de, mesela, anneme “Mayrani Abla, sen şunu nasıl yapıyordun?” diye sormaya gelirlerdi sık sık. “Ermeni’nin pastırması, ketesi, kaypak Müslüman’ı dinden çıkarır” sözü vardır;² çok şükür, kimse dinden çıkmamış ama bunlar Kayseri’de epey rağbet görürdü.

Pazar günleri kiliseye gidilirdi. Eskiden birkaç kilise varmış ama bizim zamanımızda teke inmişti ve çok ahım şahım bir kilise değildi, nitekim sonra yıkıldı. Asıl büyük kilise Aşağı Everek dediğimiz yerde, önce askerler için kullanılan, sonra zahire ambarı olan, sonra şarap fıçılarının bulunduğu, kilise olmaktan uzaklaşan bir yerdi; galiba şimdi cami olarak kullanılıyor. Ermeni ailelerin öbeklendiği yerler vardı. Oralara sığınmak, bir araya gelmek için değil, tesadüfen aynı ya da birbirine yakın sokaklarda otururlardı. Babadan-dededen kalma evler...

Yazın pazar günleri, en azından bizim evde, sabah kahvaltı edilmeden kiliseye gidilirdi. Ağabeyimle babam mutlaka bağa üzüm getirmeye giderlerdi. Ben kiliseden kaçtıklarını düşünürdüm ama belki de öyle değildir. Taş bir avlumuz vardı, kiliseden sonra orada yer sofrasında yemek yenirdi. Ya mantı, ya su böreği mutlaka bulunurdu. Kavun

2 Genellikle, Everekli halk ozanı Âşık Seyrani’ye (1800/1807-1866) atfedilen bir söz. Seyrani’nin ‘Susturdu sazları fennin rebabı’ dizisiyle başlayan şiirinin son dördlüğü şöyledir: “Ey Seyrani var mı sözün hatası / Bulunmaz dünyanın elbet ötesi / Ermeni’nin Urum’un yağlı ketesi / Kaypak Müslüman’ı dinden çıkarır.” Dördlüğü bir varyantı da bulunmaktadır: “Seyrani der var mı bunun ötesi / Seğirden tazi evine yetesi / Ermeni’nin pastırması ketesi / Kaypak Müslüman’ı dinden çıkarır.” (Saim Sakaoglu, “Seyrânî’nin Hece Vezniyle Yazdığı Şiirlerine Farklı Bir Yaklaşım”, <http://www.ozdeveli.net/search/label/Seyrani>)

karpuz, öteberi... Komşularla sokaktaki ilişkiler çok iyiydi. Kış hazırlıkları beraber yapılır, pekmez beraber kaynatılır, yufka, makarna, erişte beraber yapılırdı. Sırayla sekiz-on kadın oturur bizim işimizi hallederlerdi, ertesi gün başkasınınkini. Sonbahar zaten bu hazırlıklarla geçerdi; sucuk-pastırma, sadeyağ, tarhana, salça, bulgur, yarma, çeşit çeşit pekmez... Günlerce pekmez kaynatılırdı. Develi kışları içe kapanırdı, Kayseri'ye haftada iki otobüs belki gider, belki gitmezdi. Kışın dam boyu kar olurdu eskiden, şimdi o kadar olmadığını öğreniyorum. Damlar, birkaç istisna dışında düz topraktı. Kışlar soğuk olurdu ama bozkır kışı, iklimi çok iyidir, çünkü kurudur, rutubet yok. Eksi 10 derece de olsa İstanbul'un 1 derecesi kadar etkilemez.

“Oğlum, biz gölgemizden korkarız”

Okulda öğretmenlerden de, arkadaşlardan da herhangi bir ayrımcılığa tanık olmadım. Sokakta laf olsun diye zaman zaman laf atılırdı. Ailem varsıl değildi, yoksul da değildi, kendi halinde geçinmeye uğraşan bir aileydi. Fakat benim çok uzun bir öğrenim hayatım olabileceği tahmin edilmiyordu. Gayet parlak bir öğrenciydim. Babamla ağabeyim yazın çalışmak için köylere giderlerdi. Ortaokulun giriş kayıtları tamamlanacağı sene, bunlar yoktu. Ağabeyimin asker bir manifaturacı arkadaşı vardı, ona gittim, velim olmasını rica ettim; “Şeref duyuyam” dedi.

Ortaokula kaydolduktan sonra öğrendim ki leyli meccani sınavları var. Şimdi ‘parasız yatılı’ deniyor; sınavı kazanırsan devlet okulunda yatılı okuyorsun, para da gerekmiyor. Tam bana göre yani, aile benim yükümden kurtulacak. Ortaokul müdürü başvuruları alıyordu. Başvuracak olmama çok sevindi. Tam formları doldururken, aklına bir şey gelmiş gibi, odasında bir kitaplık vardı, oraya gitti, altındaki dolabı açtı, bir kitaptan bir şeyler okudu, elinde o kitapla dönüp geldi. “Nazar, sen bu sınava giremiyorsun” dedi. Hiç sormadım, niye giremiyorum, neyim eksik, neyim fazla, sormadım, anladım. Yani her ne kadar bir ayırım yok idiyse de, ayrı tutulduğunuzu hissediyorsunuz. Onun için birinin bir şey söylemesine gerek yok.

Mesela, zibidinin teki, pazarda ayakkabıcı Agop Ağa'ya iki tokat atıyor. Agop Ağa kelli felli bir adam, onu tutsa sıkır, suyunu çıkarır, ama hiçbir şey yapmıyor. O akşam bizim evde ve tahmin ederim bütün

Ermenilerin evlerinde, gaz lambaları daha sönük yanımtır. Ses çıkmadı. Çok iyi hatırlıyorum, herhalde yedi-sekiz yaşındaydım; sedirde babamla oturuyoruz, babam, ortada hiçbir şey yokken “Oğlum, biz gölgemizden korkarız” dedi. Referans tamamen o olaydı. Yani insan bir biçimde hissediyordu. Tabii, yıllar sonra o günü hatırladığımda, Agop Ağa o geceyi nasıl geçirdi acaba diye epeyce düşündüm. Neyse... Dolayısıyla, ortaokul müdürünün “Sen bu sınava giremiyorsun” demesini hiç yadırgamadım.

Benzer bir şey: 1962’de, üniversite için on bir farklı yere başvurmuştum. Bunlardan biri de Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi’ydi. Ankara’da sınava girdim, çok da iyi geçti. Fakat çıkınca bir kurt düştü içime. Yükseköğretim Genel Müdürü’nü görmeye gittim. “Efendim, ben Siyasal Bilgiler’in sınavına girdim, sınav da gayet iyi geçti ama ben Ermeni’yim, girmemin bir manası var mı?” anlamında bir şeyler sordum. Adam önce köpürdü, “Ne demek ‘Ermeni’yim’, hepimiz vatandaşız. Elbette gireceksin oğlum, hakkını arayacaksın, biz de arayacağız senin hakkını” dedi. Ben de “Evet ama en azından tercih hususunda bir ayırım oluyor” dedim. “Maalesef öyle ama bunu yenmemiz lazım” diye ısrar etti. Ben çıkarken, “Ama istersen, Hariciye’ye, Mülkiye’ye değil de Maliye’ye git sen” dedi. Tabii, dünya görüşü olgunlaştıkça bunun Ermeni, Musevi, Türk meselesi olmaktan çok daha başka bir şey olduğunu düşünmeye, çok daha derinde bir sorunun yattığını fark etmeye başlıyor insan.

Ermeni nüfus fevkalade usturuplu davranırdı

Babam şarap kurardı her yıl. Babam demirci, sobacı, nalbant... Geçimi sağlamak için mevsimine göre her şeyi yapmak zorundaydı. Ağabeyim de onunla beraber çalışırdı. Ağabeyim benden 17 yaş büyüktü. Babamla birlikte Develi’de ilk defa sacdan bir fırınlı soba yapmışlardı. Özelliği suydı: Sobada yanan odunun ateşi fırın bölmesinin altından, üstünden dolaşıyordu. Dolayısıyla mesela oraya börek koyduğunuzda altı da üstü de güzelce kızarırdı. Babamın bakır bir kirpikli sahanı vardı, kışın her sabah ona iki dilim sucuk doğrar, sobanın fırınına koyardı. Bir küçük seramik kupası vardı, onunla da sabahın yedisinde kilerdeki küpten şarap alırdı. Sabahleyin sucukla şarabı kahvaltı olarak yer içer, işine giderdi.

Dördüncü sınıfa gidiyordum, ben de uyanmış olurdum. Bir gün “Gel öğ-lum, yanıma otur” dedi. Bana da bir küçük bardak şarap verdi. Dışarısı çok soğuktu. “İç oğlum bunu, sıcak tutar” dedi. İlk alkolum, dördüncü sınıfta, 10-11 yaşında, baba elinden içilmiş bir bardak şaraptır.

Büyük Perhiz mutlaka tutulurdu, onun öncesinde *Paregentan* mutlaka olurdu.³ Ocağın 6’sı, İsa’nın doğuşu, mutlaka bir yortu olarak saygıyla yaşıanırdı.⁴ Paskalya ve öteki yortular da mutlaka kutlanırdı. Büyük Perhiz sırasında akşamları bazı evlerde toplanılır, o günlerde olmuş herhangi bir olaya dair türküyakılırdı. Diyelim bir yerde bir inek öldü, onun insanlar üstündeki etkisini dile getiren bir türküyakılırdı... Ayrıca, gezici ve son derece amatör birkaç kişi ev ev dolaşır, küçük skeçler oynardı.

Ermeniler üzümü okunmadan yememeye gayret ederlerdi ama yerlerdi yine de.⁵ Onun da ekonomik bir temeli var, üzüm olgunlaşmadan bağ-lar harap olmasın diye yapılan bir şey. Bunlara riayet edilirdi, bir çe-kince duyulmazdı, alenen yapılan ritüellerdi bunlar. Hatta Müslüman komşular da bağdan üzüm getirmek için okunma zamanını beklerler, “Kızıl yumurta bayramı geldi” diye yumurta tokuşturmaya katılırlardı.

Kilisede bir-iki defa, benim de hatırladığım münasebetsizlikler oldu. Birinde, ‘Şarapçı’ denen biri vardı, şişko bir adam, kilisenin çıkışında, üzerine yoksullar için bir tabak konan masaya oturdu, bir şişe şarabını da koydu yanına; ayin boyu ayaklarını uzatıp şarabını içti, kimse ses çıkaramadı. Böyle şeyler oluyordu.

Ermeni nüfus fevkalade sakın ve usturuplu davranırdı. Babamın o akşam bana söylediği gibi herhangi bir şeye meydan verilmezdi. De-veli’de kuyumculuk, marangozluk, terzilik, ayakkabıcılık, demircilik, dokumacılık gibi zanaatlar vardı. Mesela babam çok iyi bir nalbanttı,

3 Genellikle Mart ayında başlayıp Paskalya’ya (*Zadig*) kadar süren, yalnızca bitkisel gıdaların tüketildiği, yedi haftalık oruç dönemi Büyük Perhiz (*Medz Bahk*) olarak adlandırılır. Pazartesi günü başlayan Büyük Perhiz’in arifesinde, pazar günü kutlanan *Paregentan*’da (*Karnaval*) insanlar kılık değiştirerek, maskeler takarak, şarkı söyleyip dans ederek eğlenirler.

4 Apostolik Ermeni Kilisesi’nin takviminde Noel (*Dzinunt*) 6 Ocak’a denk gelir.

5 Apostolik Ermeni Kilisesi’nin geleneklerine göre, her yıl 15 Ağustos’a en yakın pazar günü kutlanan *Surp Asdvadzadzin* (Meryem Ana’nın Göğe Yükselişi) Yortusu’nda, ayinin ardından üzüm yemeyasağı kalkar. Üzümlerin olgunlaşmadan tüketilmemesi, Hristiyanlık öncesi döneme dayanan bir âdettir.

çok iyi bir demirciydi. Hatta baytar yerine de babamı çağırırlardı, o kadar kendini geliştirmiş, bilgilendirmiş bir adamdı. Bir yaz köye çalışmaya gittiklerinde bir nalbant babamı dövmeye başlamış, sopayla. Bir köylü kadın babamın üstüne kapıyor, öyle kurtarılıyor. Ben çok küçüktüm bu hadise olduğunda ama bir kağıt içinde babamın ölü gibi eve getirildiğini hatırlıyorum. Böyle birkaç hadise yaşanmış mutlaka, yaşanmamış değil ama bunlar yaygınlaştırılmazdı. Geçmişte kaldıysa tekrarlanmazdı. Yani, bir bakıma üstü örtülürdü.

Develililerin hepsi Ermenice konuşurdu

Kayseri’de her evde bir enstrüman çalınırdı. Develi öyle değildi; Develi’de bir cümbüş çalan vardı, keman çalan biri, bir de tef çalan bir kadın vardı. Ama Kayseri’de orgdan kemana, cümbüşe, uda, klarnete, akordeona kadar pek çok enstrüman vardı, hemen her evde. Bir de, önemli bir fark, Develililerin hepsi Ermenice konuşurdu, hatırladığım kadarıyla Kayserililerin hiçbiri Ermenice konuşmazdı. Tuhaf bir şey; nedenini bilmiyorum, soruşturmadım. Kilisede Ermenice dualar, ilahiler okurlardı ama tek kelimesini anlamazlardı.

Bizim oturduğumuz mahallede Aleviler de vardı. Yazları da Çingene-ler gelirdi. Ermenilerin Alevilerle araları çok iyiydi. Annem çok inançlı bir kadındı. Ermeni kadınlar haftaici toplu dua için bir araya gelirlerdi, bazen bu toplantılara katılan Aleviler de olurdu. Sünni Müslümanlar Alevilerden hoşlanmazlardı, “Bunlar oruç tutmaz”, “Bunlar şarap içer” filan diye. Hatta bana öyle geliyor ki, Müslümanlar Ermenileri Alevilerden daha yakın bulurlardı kendilerine. Belki her şeyle beraber ele alınca daha anlamlı oluyor bu durum. Daha iyi bir mutfak kültürü, başka türlü bir hayat tarzı...

1915 kırımından önce dedem ortadan kalkınca bizimkiler yakındaki, asıl köyleri olan Çomaklı’ya taşınmaya karar vermişler. Bu sırada yan komşularına, dönünce almak üzere, bilmem kaç parçalı bir porselen takım vermişler. O yıllarda Develi gibi bir yerde porselen takım... Hayali bile biraz zor. Develi’nin en güzel taş evleri Ermenilerin ve Rumların evleridir; çok azı kaldı maalesef. Planı belli, tabanı baklava dilimli, pembe-gri taşlarla inşa edilmiş bir salon, zemini ahşap kaplı odalar. Oradaki taş lise binasında da pembe-gri taşları görürsünüz.

Bir yaz çok kurak geçti, hiç yağış olmadı. Elbiz diye bir yer var, suyu dibinden kaynayan bir havuz. Suyu kesilmiş. Yağmur duasına çıkmış ama işe yaramamış. Bizim papazdan rica etmişler, “Bir de siz dua edin, belki olur” diye. *Der Hayr*,⁶ teyzemin kızı ve annem, başka Ermeni kadınlar, sabah saat dört gibi, Erciyes’e doğru yedi-sekiz kilometre gitmişler. Erciyes’in dibinde, Gereme adlı bir tepede eski zamandan kalma kilise-manastır yıkıntıları, ev-çeşme kalıntıları olan bir yer var, oraya. Halk da öğleden sonra Elbiz’in orda toplandı. (O zamanlar o civarda hiç bina yoktu, şimdi dolmuş.) Ta Erciyes’in dibinden bir toz yükselmeye başladı, geliyorlar. Geldiler, geldiler, geldiler... Bir saat, bir buçuk saat yürüyorlar. Toz yaklaşıyor, yaklaşıyor. Derken bulutlar, derken bir yağış... Tabii, hiçbir Müslüman Hristiyan olmadı, öyle bir sonucu doğurmadı bu olay.

Bunlar kesilen kan damarlarıdır

1991’de Develi’ye gittiğim zaman bizim sokağı bulamadım. Bizden iki-
üç ev aşağıda Müftü’nün Ahmet Efendi’nin taş konağı vardı. O konağı
kim yapmış, Ahmet Efendi mi yoksa bir Ermeni mi, bilmiyorum ama
‘Müftü’nün Ahmet Efendi’nin evi’ denirdi. “Orayı bulursam sokağı da
bulurum” diye düşündüm. O da yıkılmış. Orayı Ürgüplü Ahmet adın-
da, ağabeyimin asker bir arkadaşı almıştı. Girip çıktığım bir evdi. Onun
dükkânını buldum. Temmuz ayı, dışarısı ışıktan yanıyor, dükkânın içi
görünmüyor, karanlık. Dükkânın kapısına gittim, “Ürgüplü Ahmet!”
diye seslendim. Küçülmüş, ak sakallı biri çıktı. “Ürgüplü Ahmet, sen
misin? Allah senin belanı versin, Allah senin cezanı versin... O bina-
ya kıyılır mı, nasıl yıktın orayı!” dedim. “Biz oturamayız öyle yerlerde,
ısıtması mısıtması çok zor” dedi. Kim olduğumu sordu, Arsen Usta’nın
oğlu olduğumu söyleyince sarıldı, çay-kahve... Yani hayat tarzı kendini
insanlara empoze ediyor. Onu yapan da bu dünyanın adamıydı, onu
yıkıp apartman yapan da bu dünyanın adamı. İkisini de kinayamayız.

Bir ev vardı, çift taraflı bir cümle kapısından girilir, bir küçük avludan geçilir, iki taraftan çıkan merdivenlere yukarı çıkılır, salona girilirdi; ar-kada meyve bahçesi falan... Duydum ki o ev satılmış. Bir köylü almış

6 *der hayr* (Erm.): Papaz.

ama orada oturmuyor. E, ne yapıyor? Arka bahçeye iki göz ev yapmış, orada oturuyor. Adamla konuşmaya gittim, “Bu ev senin değil mi? Salonu ahır yapmışsın, inekler orada yatıyor” dedim. Adam “Biz orda oturamayız beyim” diye cevap verdi. Haklı belki. Yine birkaç sene önce, sevgilimle Talas’a gittik. Çok güzel, iki katlı bir taş ev vardı, dibinde de ahır kapısı gibi bir kapı... Elli - elli beş yaşlarında bir kadın açtı kapıyı, önünde duruyor. “Merhaba, bu ev senin mi?” dedim. “Benim” dedi. “E niye bize bir su ikram etmiyorsun?” dedim. “Gelin” deyip, bizi o ahır gibi yere davet etti. “Yukarı gidelim” dedim, “Yok, orayı ısıtamıyoruz” dedi. Çok güzel bir ev, muhtemelen orada doğmuştur bu kadın da. Yalnız kalmış herhalde, aşağıya sığınmış. Yani yaşam koşulları bunları dayatıyor ama şunu da düşünmek lazım: 150 yıl önce o evler yapılmış, demek ki bir ihtiyaçmış. O ihtiyaç o zaman duyulmuş, sonra nasıl ortadan kalkmış, o yaşam tarzı nasıl yok olmuş?

Bütün bunlar, kesilen kan damarlarıdır. Bugün biliyoruz ki Sivas’ın doğusunda Ermenilere ait üç bin manastır ve kilise, iki bin okul varmış. İki bin okulun her birinde 100 öğrenci olsa, 200 bin öğrenci demek bu. Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde Türkiye’de, yani Anadolu’da okuma yazma oranı yüzde onun altında. Ama Ermeniler öğreniyorlar demek ki okuma yazmayı. Müthiş bir tiyatro var. 19. yüzyılın ikinci yarısı, Batı Ermenice edebiyatın ve sanatın altın çağıdır. Çok büyük şairler, tiyatrocular, romancılar, mizahçılar, ressamların yaşadığı bir dönem... Rumları sahneden çıkarın, Ermenileri çıkarın, Musevileri 1934’te Trakya’dan söküp bilmem nereye götürün... Bunun niye yapıldığını artık aşağı yukarı hemfikir olarak biliyoruz ama sonuçlarını da sadece bile- rek değil, yaşayarak da öğrenmiş oluyoruz.

Develi'de bir Ermeni evi (2011)

fotoğraf: Zakarya Mildanoğlu

Görüşülen kişi 1945 Boğazlıyan-Gürden (Yazıkışla) doğumlu, kadın, ev hanımıdır.
Mülakat 15 Kasım 2017’de, İstanbul’da, kendi evinde yapılmıştır.

Kendi dilimizi bilemedik

Ben 1945'te doğmuşum. *Mamam*¹ bana kendi *mamasının* ismini vermiş. Biz yedi kardeşiz, üç kız - dört erkek. Yozgat'ın Boğazlıyan kazasının Gürden köyündeniz. Şimdi köyümüzün ismi Yazıkışla olmuş. Köyde harmanın bitim zamanı, yani eylül-ekim gibi doğmuşum. O zaman çok yoksulluk varmış. Benim doğumumdan sonra, lohusa zamanında *mamam* çok hastalanmış. O sene babamlar büyük *ah-pariğimin*² karısını yeni gelin almışlar. Türkler o yengeme çok göz koyarlarmış. "Biz Civan'ın gelinini nasıl kaçırabiliriz?" demişler; "Harman kalktı, samanlarını doldurdular, bunun samanına ateş atalım, samanlığın içinde öküzleriyle beraber yakalım. Herkes telaşa düşünce, evden gelini alır kaçarız" diye plan yapmışlar. *Mamam* üç günlük lohusaymış. Geceyarısı dışarıdan "Civan Ağa, Civan Ağa, samanlığın yanıyor" diye sesler geliyormuş. Tabii, babam uyanık davranmış, *ah-pariğime* yengemin üstüne *ah-pariğimin* elbisesini giydirip dedesinin evine götürmelerini tembihlemiş. Koca bir ahır dolusu hayvanların yiyeceği saman kül olmuş, dört tane öküzün de bazısı kurtulmuş, bazısı

1 *mama* (Erm.): Anne.

2 *ağparig* (Erm.): Ağabey; söyleyişte 'ahparig'.

yanmış. O sırada köyün akan çeşmelerinin hepsini, yangın söndürülmemesin diye kesmişler.

Çocukları taş yuvarlar gibi atmışlar

‘Kesim’ zamanı, *mamam* ve *babam* köyde bekâr gençlermiş. Önce köyde Ermenilerin silahlarını toplamışlar. Sonra, aradan ne kadar vakit geçti bilmiyorum, bir gece köyün erkeklerini toplamışlar. Ondan sonra da bayanları topluyorlar. Köyde o derenin ismi *Sevkiyat Deresi* kalmış. Köyde Ermenileri seven Türkler de varmış. Bu Türklerden biri *babamın* *mamasını* *Menteşe’ye* götürmüş, biri de *mamamın* *mamasını* almış. *Mamamın* *maması* çok cesur, işciman³ bir kadınmış. Bir tarlaya girdi mi on erkeğin biçtiği ekini biçirmiş. *Hacı Baba* diye biri, anneannemi, yayamı alıp götürmüş – artık, işini gördürmek için mi, onu karı yapmaya mı, bilemeyeceğim. O esnada *mamamı* ve yanında iki kardeşini, yayamın babasını ve dedesini de götürmüşler. Hepsinden ayrı kalmış yayam; *Hacı Baba’ya*, “Sen beni getirdin, neye yarar... Benim dedem gitti, babam gitti, çocuklarım gitti, kardeşlerim gitti. Bırak ben de gideyim, onlarla öleyim” demiş. Bunun üzerine bu adam onları kurtaracağına söz vermiş.

Bu sırada tabi, *mamam* ve kardeşlerini bir tepede üçer üçer, erkekler bir tarafa, kadınlar diğer tarafa olmak üzere sıraya dizmişler. *Mamamın* bir yanında altı yaşındaki kardeşi, diğer tarafında dört yaşındaki kardeşi varmış. Biri *Minak*, diğeri *Danil*. Öldürmek için önden on kişi alıp gidiyorlarmış, oradaki derenin içinde öldürüyorlarmış, ardından bir on kişi daha alıyorlarmış. *Mamam*, akli yettiği kadar, çocukların elinden tutuyormuş, arka sıraya geçiyormuş. Böyle böyle en son sıraya kalmış. O sırada tüm erkekler öldürülmüş. *Mamamın* yanındaki kardeşlerini de almışlar. Tabii, çocuklar *mamama* sarılıyor, *mamam* çocuklara sarılıyor. Ama kime laf anlatacaksın, nafile... Çocukları kolundan tutup tutup tarlanın içinde taş yuvarlar gibi atmışlar. *Mamam* oturmuş ağlarken arkadan bakıyor ki, beyaz atın üzerinde beyaz sakallı bir adam gelmiş. “*Osanna’nın* kızı, *Osanna’nın* kızı!” diye bağırınca *mamam* ayağa kalkmış. Adam “*Seni annene* götüreceğim” demiş. Adam atın

3 işciman: Çalışkan, becerikli.

üstünden, *mamam* elinden tutup arkasına çekmiş. Kardeşlerini de kurtarmaya çalışmış ama çocukların biri bir tarafa serilmiş, biri öbür tarafa, ümit kesik. Adam *mamam* alıp anasına götürmüş. Ölülerini toplamışlar, o derenin içine bir kuyu kazıp hepsini oraya doldurmuşlar. Tabii, o ortamda kimse cenazesini alamamış. Böylece yayam ve *mamam* hayatlarına Hacı Baba denen kişinin yanında devam etmişler.

Yayamın o Hacı Baba'dan bir kızı olmuş. Daha önceden *mamam* ve dayım varmış. Yayam o kızı hiç istememiş, bir gün tandır yanarken onu tandıra atmış, Türk'ten oldu diye. Geri çıkarana kadar kızın ayakları yanmış. Ondan sonra yine bağrına basmış, ciğer işte... Ayakları iyileşmiş ama parmak kısımları yoktu. *Mamam* sonradan çok ıstırap çektiğini söylerdi. Ateşe atarken *mamam* da yanındaymış. Ondan sonra yayam demiş ki, "Ne olur Hacı Baba, bizi bırak, gidelim, kendi yuvamızı kuralım." Adam yine de vicdanlı davranmış, onlara yol vermiş. *Mamamlar* öylelikle kendilerine yuva kurmuşlar.

"Dağın tepesine dizildiler, ellerinde silah..."

Yayam, babaannem, o günleri düşünürken, köyde üzüntüsünden gözleri kör oldu. *Mamam* orda yalnız, yanında kimse yoktu. Biz de yoktuk. *Ahpari*lerim de İstanbul ve Kayseri'deydiler. Köyde babam yine reңçperliğe başladı. Eski günler unutuldu, herkes tekrar ev oldu, bark oldu. Ölenle ölünmüyor... *Mamam* hem köy işlerini, hem de gözsüz yayamın bakımını yapamayınca, *ahpariğim* yayamı yanına aldı. Kayseri'deki ev sahibimizin doktoru bize ameliyatın mümkün olduğunu ama sonuç alamayacağını, çünkü göz merceklelerinin erimiş olduğunu söyledi.

Yayam ağabeyimle on beş sene gözsüz oturdu. Kayseri'nin evlerinde banyo olmadığından, onu hamama kadar sırtımızda götürürdük. Kahvaltısını verirdik, öğle yemeğini, akşam yemeğini... Kadın akşama kadar dışarda, asma altında o serinlikte otururdu, akşam alır yatağına yatırırdık. Çok korkardı, eski günleri düşünürdü "Ne olur yavrum, gelin, beni yalnız bırakmayın" derdi. Halbuki hep evin içinde, yanındaydık. Ben terzilik yapardım makinenin başında; aramız bir metre yoktu. Elimizden tutardı. Çok hayaller görürdü. "Kurban olayım yavrum, çok görmeyin ne olur, korkuyorum" derdi, Bak, dağın tepesine dizildiler, ellerinde silah, silah çekiyorlar. Bak, köpekler geldi, kurtlar

geldi. Bak, babam Der Haçadur geldi; bak, orada, beni çağırıyor.” Hep ölen babasını hayal ederdi. “Dua edin de aklımızı kaybetmeyelim” derdi. “Siz bizim gördüğümüz çileleri görseniz yaşamak istemezsiniz, yine biz yaşıyoruz” derdi. Böyle çileler çekmişler. Onların hayaliyle öldü.

Kesim’den iki-üç sene sonra, köyde beş yaşında bir çocuğu bir kayanın üstüne dikmişler. Türkler arasında iyisi de varmış, kötüsü de... İyiler saklamış ama kötüler içinde kin taşımış, bunları yapmış. Beş yaşındaki çocuktan ne istiyorsun sen... Çocuğu kayanın başına dikip kurşunlamışlar. Kurşun değmese bile korkudan yıkılır çocuk. Çocuk oraya düşmüş. “Gidin bakın” demiş, “kurşun değdi mi, değmedi mi.” “Değdi, değdi” demiş çocuk ve orada hayatını kaybetmiş.

Mamamın mamasının Yazıkışla köyünde değerli bir tarlası varmış. O tarlayı, nereden geldiklerini bilmediğim göçmenlere vermişler. Bir gün yayam o tarlaya bakarken felç geçirip vefat etmiş. Eliyle tarlayı gösteriyormuş ölürken.

Kesim’den sonra ortalık durulunca babamla dayım olanları duyup Erkilet’ten kaçmışlar. Köye geldiklerinde onları tandırın içine saklamışlar. Babam ve dayım bir şekilde kurtulmuş. Babamın *maması* olan yayam iki halamla birlikte Menteşe’den kaçıp gelmiş. O halalarımın biri Fransa’ya gitmiş, biri İstanbul’a gelmiş. Babam memlekette kalmış, *maması* Menteşe’den gelince onunla beraber yaşamışlar. Gün olmuş, zaman olmuş, babamla *mamam* görücü usulüyle evlenmişler. Dayım evlenmiş, ayrı bir yuva kurmuş. Babam bir gün, Talas Koleji’nde okuyan amcama güzel kıyafetler almış, o da köyde kahveye gidiyor. Kahvedeki adamlar amcamı soyup, kıyafetlerini alıp eve gönderiyorlar. Amcam o olaydan sonra orada kalmamaya karar verip Talas’a dönüyor.

Kilisemiz akın akın insanla dolardı

Ahpariglerim köyde büyüyor, hayatlarını devam ettiriyor, askere gidiyorlar. En büyük ahpariğim D. askerliğini Kayseri’de yapıyor ve evci yazılıyor. Orada bir ev tutup, hanımını, iki *kuyriğimi* [kız kardeşimi] ve yeni doğmuş olan beni Kayseri’ye getiriyor. Ahpariğim önceden Türklerin nasıl saldırdığını, neler yaptığını duyduğundan, o korkuyu ailesi yaşamasın diye bizi Kayseri’ye getirdi. Annem ve babam köyü hemen

bırakamadılar, rençperlik yapıyorlardı. Yengem annemiz oldu, *ahpariğim* babamızı; Kayseri’de onların yanında büyüdük, yetiştik, gelin olduk.

Kayseri’de merkezde oturuyorduk, kilisemiz yakındı. *Mamamın*, babamın Türklerden duyduğu korkuyu biz yaşamadık. Güzel bayramlar geçirdik. *Dzinunt*⁴ bayramımız gelirdi, onun orucunu tutardık. Büyük *ahpariğim* olsun, yengem olsun, Kilise’ye bağlı kaldılar, dindar oldular. *Ahpariğim* kilisede *tağagandı*.⁵ Kiliseye çok ziyaretçi gelirdi. Yün yataklarımız ve misafir odalarımız bol olduğundan *ahpariğim* kimseyi otele yollamak istemezdi, hepsini evde yatırırdı. Manti yapıldı.

Çok güzel günlerimiz geçti. *Zadik*⁶ bayramımız gelirdi, evimizde hazırlığımızı yapardık; temizliğimizi, ketemizi, baklavamızı yapardık, yumurtalar boyanırdı. *Ahpariğim* bayramlaşmaya gelenlere yumurta dağıtırdı. O zamanlar at arabaları Ermeni-Türk ayırt etmezlerdi, Türkler bile para kazanmak maksadıyla oraya at getirirlerdi. Ayakkabı boyacıları kilisenin kapısına dizilirdi. Çok güzel günler geçirdik. Kilisemiz akın akın insanla dolardı.

Şükür, çocuklarım Ermenice öğrendi

Kayseri’de üç sene okula gittim. Ben okumayınca yengem beni terzinin yanına koydu. Ondan sonra halı dokumayı öğrendim, halı dokudum. *Ahpariğimin* kızlarını da yanıma aldım; halı dokuyarak, terzilik yaparak, etliklere sarımsak soyarak vakit geçirirdik.

Okuma yazma bilmiyordum Kayseri’de. Ermenice okuyanlar kilisenin içine okul açmışlar, *Hayeren*⁷ öğrensin herkes diye. Hükümet kapatmış, yasaklamış onu. Okuyup Hayeren öğrenemedik, kendi dilimizi bilemedik. Okul kapanmasaydı belki girerdik, dilimizi öğrenirdik ama okul kapanınca öğrenemedik. Sonra da evlendim, kaldı.

Eşimle görücü usulü tanıştık, O Boğazlıyan’daydı, evlendikten sonra ben de Boğazlıyan’a gittim, yedi sene orada kaldım. Boğazlıyan’a gelin

4 *Dzinunt* (Erm.): Apostolik Ermeni Kilisesi’nin takvimine göre 6 Ocak’ta kutlanan Noel yortusu.

5 *tağagan* (Erm.): Mahalli cemaat meclisi ya da kilise vakfı yönetim kurulu üyesi.

6 *Zadig* (Erm.): Paskalya.

7 *Hayeren* (Erm.): Ermenice.

gittikten sonra iki kız çocuğum oldu. “Hiç olmazsa çocuklarım burada kalıp Türklerin içinde Türk okuluna gitmesin” diye, 1980 yılında İstanbul’a, Samatya’ya geldik. Kilisemizin içinde okula yolladık çocuklarımızı. Üniversiteyi kazandılar. Bir kızım İngilizce öğretmeni oldu, biri Biyoloji’yi kazandı, biri de açık öğretim okudu.

Eşim köydeyken rençperlik yapıyordu. Buraya geldikten sonra nikelaj üzerine bir işe girdi. Ben de Fındıkzade’de bir tıbbi malzeme şirketinde yemek yaptım, oradan emekli oldum. Şimdilik ev hanımıyım.

Çocuklar eve geldikleri zaman birbirleriyle Ermenice konuşuyorlar ama biz eşimle bilmediğimiz için konuşamıyoruz. Şükür, dileğim yerine geldi, çocuklarım Ermenice öğrendi. Onları ben yetiştirdim, onlar da kendi çocuklarını kendileri gibi yetiştiriyorlar. Böylelikle dilimize sahip olduk, buraya geldikten sonra.

Kayserili Ermeni bir anne ve kızları
(20. yüzyıl başları)

Hrant Dink Vakfı Arşivi

Görüşülen kişi 1925 Kayseri doğumlu, erkek, esnaftır.
Mülakat 21 Eylül 2017'de İstanbul'da, kendi evinde yapılmıştır.

Hay oğlu Hay'ız

1925 senesinde Kayseri'nin Develi kazasında doğmuşum. Develi'nin esas ismi, yani Ermenicesi 'Averak'tır. 1915'ten evvel 'Averek', 'Everek' olarak kullanılmış. Orası iki mahalleydi, biri Aşağı Everek, biri de yukarıdaki Fenese. Biz Fenese Mahallesi'nde otururduk, amcamlar Aşağı Everek'te. Eski soyismimiz Bedrosyan'dı. Sonra, sanırım 1937'de Y. soyisini almışız.²

Babamın ismi Artin'di, 'Hartün' derlerdi. Kasaptı. Bizim sülale kasaplıktan gelmedir. Bütün köylüler babamı ve bizi çok severlerdi, biz de onları severdik. Üç kardeşiz. Bir erkek kardeşim var, benden on yaş küçük; kız kardeşim benden iki yaş küçük.

Mamam³ ve babam da doğma büyüme Develilidir. 1915'ten sonra kayınbabam üç çocuğuyla Suriye'ye gitmiş, orada hanımı vefat edince

1 Kayseri'nin kırk beş kilometre güneyinde yer alan Develi ilçesinin merkezi, birbirine yakın Everek ve Fenese'nin de içinde bulunduğu birkaç yerleşimin birleşmesiyle oluşmuştur. Develi'de halen Aşağı Fenese, Yukarı Fenese, Aşağı Everek ve Yukarı Everek (Camikebir) adıyla anılan mahalleler bulunmaktadır.

2 Türkçe bir isim.

3 *mama* (Erm.): Anne.

çocukları öksüz okuluna vermiş. Biri Beyrut'ta, biri *Hayastan*'da,⁴ biri Fransa'da... Oraya nasıl gittiler, bilmiyorum. Kayınbabam Konya'nın bir kazasına, oradan da Develi'ye geliyor, tekrar evleniyor, iki çocuğu daha oluyor, kızlarından birini bana veriyor.

İnsanın içinde olan şey kimseye görünmez

Sevkiyat zamanı Develi'den göç olmuş. Yalnız, benim kendi görüşüme göre, eğer isim değişikliği yapmış olsalardı farklı olurdu. Bizim aile sevkiyat görmemiştir. Dedem, amcam ve babam, artık nasılsa bilmiyorum, isim değiştirmişler, biz hiç yerimizden oynamamışız. Mesela İstanbul'a, Beyazıt'ta evimize Malatyalı bir kadın gelirdi. Sürgün edilmiş, bir Türk'le evlenmiş. Bize gelirdi, çünkü Ermeni olduğumuzu bilirdi. Türklerle oruç tutar, Ermenilerle *Medz Bahk*⁵ tutardı. Ama çocukları Türk'tü; Türk olarak doğmuşlar, Türk ismi almışlardı. Bu kadın, çocuklarından gizli, Ermeni olarak ölmek istiyordu. Demek istediğim, insanın içinde olan şey kimseye görünmez.

Everek'te sekiz-on tane *Hay*⁶ köyü vardı, Ermeni köyleri. Çomaklı, İncesu, Tomarza, Cücün, Söğütlü, Taşan, Sazak... 1915'ten sonra o köylerden kalanlar bizim Everek'e gelmişlerdi. Türklerden hiçbir kötü muamele görmedik. Bizi çok severlerdi. Hatta İstanbul'a göçerken "Niye gidiyorsunuz?" diyenler oldu. Bugün hâlâ Everek'ten bir-iki tanıdıkla görüşürüz. Tabii, herkes muhabbetli değildi ama onları bildiğimiz için boyun bükerdik. Şöyle bir ağız alışkanlığı vardı mesela: Hal hatır soracak, "Gâvuroğlu gâvur, nasılsın?" der. Bu kelime çok söyleniyordu. "Gavuroğlu gâvur, ne var ne yok, nereye gidiyorsun?" Kasten değil, ağız alışkanlığı, ama bize çok ağır gelirdi. Oradan ayrılımamızın en büyük nedeni budur. Burada o kelimeyi söylemez kimse, imkânı yok.

Büyüklerden çok çekinirdik

Develi'de yarım metre, bir metre kar yağdığı zamanlar olurdu, çok soğuk olurdu. Akşamları amcalarıma giderdik. O babamdan biraz daha

4 *Hayastan* (Erm.): Ermenistan.

5 *Medz Bahk* (Erm.): Genellikle Mart ayına rastlayan Karnaval (*Paregentan*) sonrasındaki pazartesi günü başlayıp Paskalya'ya (*Zadig*) kadar süren, yalnızca bitkisel gıdaların tüketildiği, yedi haftalık Büyük Oruç dönemi.

6 *Hay* (Erm.): Ermeni.

yaşlıydı. Sobayı yakarlardı; yaşlılar bir tarafta, gençler, çocuklar bir tarafta otururdu. Filan dağda filan kurt var, filan yerde orman var, filan yerde ağaç var – böyle şeyler konuşurlardı. Biz de can kulağıyla dinlerdik. Çünkü radyo yok, televizyon yok...

Büyüklerden, babamızdan çok korkardık, çekinirdik. Mesela, ilkbahardı, komşunun oğlu uçurtma uçuruyordu. Uçurtma yapmak için ip yok, hiçbir şey yok, kâğıt falan da yok. Onlar koyun yününden ip yaparlardı, babam kasap olduğu için bizde de yün fazla olurdu. Uçurtma yapmak için evden gizlice iplik getirdim. Kız kardeşim geldi, ona uçurtma yaptığımız müjdesini verince, bana “Bu ip bizim ip değil, akşam anneme söyleyeceğim” dedi. Akşam korkumdan yemeğe gitmedim. Oranın evleri iki katlıdır; büyük avludan sonra bir oda vardı, oraya girip, postu da alıp başıma çektim, bekliyorum. Sonunda ellerinde de gaz lambasıyla geldiler, beni buldular.

Orada aile olarak çok iyi günler geçirdik. Yukarı Fenese’de kilisemiz vardı. Zamanında Aşağı Everek’te de kilise varmış, 1915’ten sonra kapanmış. *Zadig*’de,⁷ *Dzinunt*’ta,⁸ pazar günleri, her zaman kilisedeydik. Hatta ben on beş yaşındayken *şabik*⁹ giydim. Resmî günlerde kilisenin avlusunda toplanırdık, papaz bize nasihat verirdi.

Zadig’de, *Dzinunt*’ta insanlar birbirlerini tebrik ederdi. Sonra, *Medz Bahk* vardı. *Paregentan*’da¹⁰ kimi maymun olurdu, kimi bilmem ne olurdu, oradan oraya gider, evleri gezerlerdi. Hangi birini tarif edeyim... Bunlar hep muhabbet, sevgiden olan şeylerdi. Mesela cenazelerde herkes birbirine yardım ederdi, hiç dargınlık kalmazdı.

Yukarı Fenese’de merkez okulu vardı, Türk okulu. Orada beş sene okudum. Karşısında ortaokul vardı. Eskiden oraya Ermenileri almıyorlarmış, bizim zamanımızda aldılar. Kardeşim ortaokulu orada okudu, liseyi ve üniversiteyi İstanbul’da bitirdi.

7 *Zadig* (Erm.): Paskalya.

8 *Dzinunt* (Erm.): Apostolik Ermeni Kilisesi’nin takvimine göre 6 Ocak’ta kutlanan Noel yortusu.

9 *şabik* (Erm.): Ermeni Kilisesi’nde mugannilerin giydiği entari.

10 *Paregentan* (Erm.): Büyük Oruç’tan (*Medz Bahk*) önceki son pazar gününe denk gelen, insanların kılık değiştirdiği, maskeler taktığı, şarkı söyleyip dans ederek eğlenildiği bir yortu; Karnaval.

Hayatım çalışmakla geçti

İkinci Cihan Harbi'nde, 1942'de babamı ikinci askerliğe götürdüler. Ailede büyükannem var, kardeşlerim var, dört-beş kişiyiz. Ben de on beş - on altı yaşındayım. Köylere gittim, ayakkabı tamirciliği yaptım, öyle geçindirdim aileyi. İkinci Cihan Harbi'nden sonra, 1943'te mi, 44'te mi, asker oldum. Bizim zamanımızda Millî Müdafaa'ya gayrimüslimleri almıyorlardı. Biz Nafia'ya gittik, yani yol boyu askerlik..." Ceyhan-İskenderun yolunun tamirini bizim çocuklar yaptılar. Rum, Ermeni, Yahudi çocuklar vardı. Yolu kazma kürekle biz düzelttik.

Nafia'da dağ başındayız. On beş günde bir beş-altı tane koyun getirirlerdi, kesilsin, askerler yesinler diye. Koyun gelmiş, kasap arıyorlar, yok. Ben de, kazma kürekle çalışmaktan bıktığımdan, kaçacak yer arıyordum. Çıktım, "Ben kasabım" dedim. "Kes bakalım şu koyunu" dediler. İyi kötü, koyunun derisini etinden çıkardım. "İdare eder" deyip, beni kasap olarak aldılar. Haftada bir koyun kesmemi söylediler. Bende de çalışma azmi var. Mutfakta soğan doğruyorlar, patates doğruyorlar, patlıcan soyuyorlar vs. Aşçıların yanında aşçılığı da öğrendik. Yaklaşık bir sene sonra Nafia lağvoldu ve Millî Müdafaa'ya geçtik, Kayseri Askerî Dikimevi'ne düştük. Orada yine aşçılığa başladım. Yani, girip çıkmadığım iş kalmamıştır.

Hayatım çalışmakla geçti. İyi niyetliliğimden, nereye gittiysem ekmek parası kazanabildim ve çoluğu çocuğu, çok şükür, bugüne kadar getirdim. Babamla hiç çalışmadım. Kayseri'de kunduracı, terzi, demirci, kalaycı, nalbant, marangoz gibi meslekler vardı. Sanat öğreneyim diye beni okul tatilinde kunduracının yanına verirlerdi. O zamanlar çocukları ustanın yanına götürdüklerinde "Eti senin kemiği benim, buna sanat öğret" derlerdi. Ustalarımıza karşı da, büyüklere karşı da hem sevgimiz, hem saygımız vardı. Develi'de kunduracının yanında usta-laştım, orada ayakkabı dükkânı açtım, köylülere ayakkabı sattım. Hay kunduracıların olduğu, 'Melek Girmez' adında ufak bir çarşımız vardı.

11 Nisan 1941'de, 27-40 yaşları arasındaki gayrimüslimler (Ermeni, Rum, Yahudi ve Sür-yani) Millî Müdafaa (Savunma) Bakanlığı yerine Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı emrinde askere alınmıştır. Silah verilmeyip, yol, köprü, tünel gibi yapıların inşasında çalıştırılan bu askerler 'yirmi kur'a ihtiyatları' olarak da anılır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rifat Bali, *II. Dünya Savaşı'nda Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni: Yirmi Kur'a Nafia Askerleri* (İstanbul: Kitabevi, 2008).

Çarşıda herkesin, her köyden bir müşterisi vardı. Bir müşteri farklı bir ustaya gidecek olsa “Kendi ustana git” denirdi. Birbirimizle bu kadar samimiydik.

Bey seldir, hanım göldür

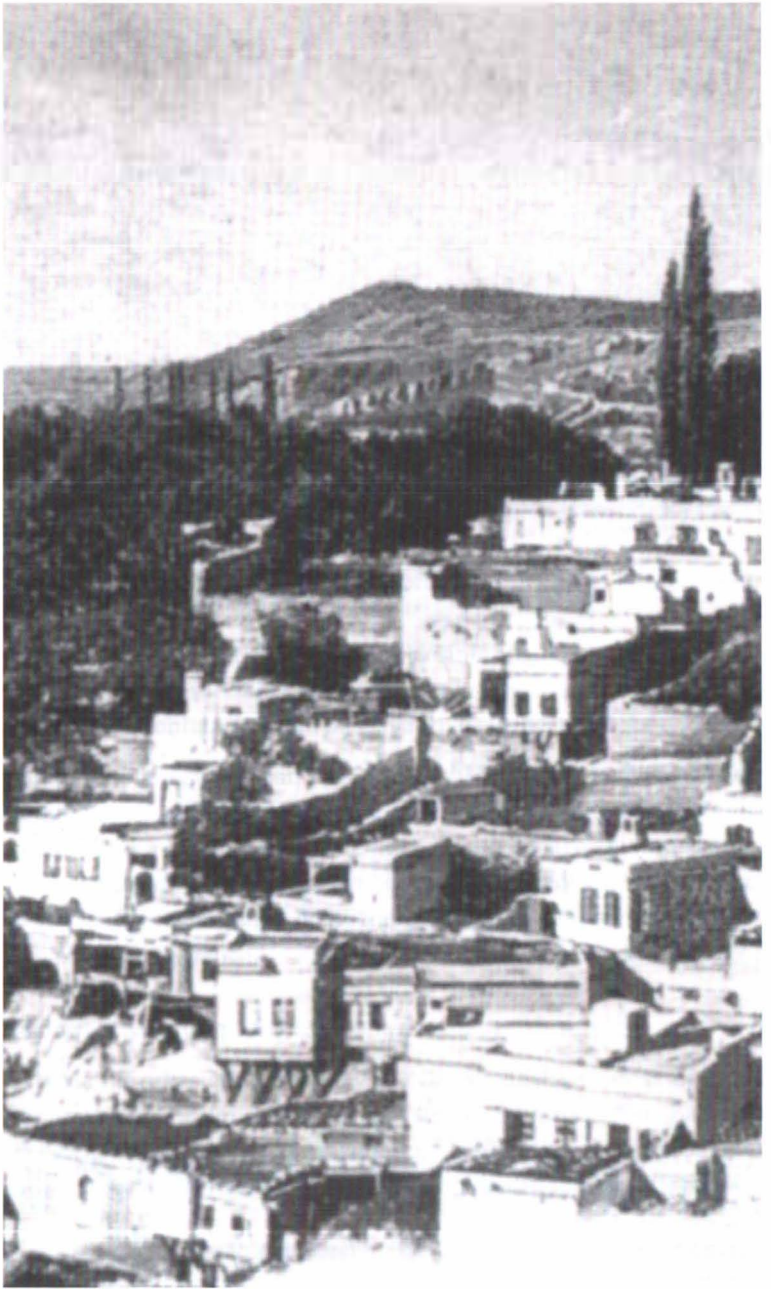
Bir mahallenin kaç tane kızı var, kaç tane erkek çocuğu var, bunu herkes bilirdi. Birbirlerini tanırlar ve hareketlerinde, konuşmalarında iyiye ona iyi not verirler, “İyi çocuktur” derlerdi; kötüye de, “küfür-bazdır”, “yaramazdır”, “taşkındır” falan... Şimdi gelelim, eşimle nasıl tanıştık... “Allah’ın emriyle, Peygamber’in kavliyle, kızınızı öğlumuza istiyoruz” diyorlar. O içerde kızlarla muhabbet ediyor, hiçbir şeyden haberi yok. Bizim zamanımızda öyleydi. O benden bir çift kelime işitmiş değil, ben ondan bir çift kelime işitmiş değilim. Yalnız o beni dışarıda görüyor, ben de onu görüyorum, başka bir şey yok. Bu kız akıllı mıdır, deli midir veyahut sinirli midir, asabi midir, öyle bir şey yok. Bizde boşanmak da yoktu mesela, günah sayarlardı. Şimdi boşanmak normal. Hayatının sonuna kadar zindan yaşayacağına, tatlılıkla ayrıl.

1950 senesinde evlendik. Eşim hamile kalınca, annesine babasına gidiyor, “Hamile kalmışım” diyor, kabahat işlemiş gibi. 1954’te İstanbul’a bir gezmeye geldim. Akrabalarımız vardı, iş sahası olduğu için buraya taşınmamızı tavsiye ettiler. Neticesinde kalktık geldik, burada kendimize bir yuva bulduk. O zaman kızımız üç yaşındaydı; annemize, babamıza, kaynanamıza ve kayınbabamıza güvenerek üç yaşındaki çocuğu orada bıraktık. Üç yaşında çocuk bırakılır mı? Ama işte, o zamanki durumumuzda... O günün cesaretiyle büyük bir borcun altına girdik, Çemberlitaş’ta bir Tekel bayii açtık. Hanımla beraber, ne gecemiz gece, ne gündüzümüz gündüz; pazar yok, bayram yok, günde yirmi saat, yirmi bir saat çalışmak... Buna can dayanmaz, ama çok şükür, iyi ki dayanmışım. “Bey seldir, hanım göldür” derler Türkçede. Çemberlitaş’ta çalıştığımız zaman Beyazıt’ta oturuyorduk. Yol parası filan yok. Ev yakındı, üst katı da teraslı. Ben gece saat yarımda geliyorum. Hanım terasa çıkardı, orada yolumu beklerdi. Benim geldiğimi görecektim, kapıyı açacak, ben yukarı çıkacağım – bu kadar muhabbetliydik...

Yedi-sekiz sene sonra Beyazıt'ta bir ev aldım, ufak bir yer. Onun altına bakkal dükkânı açtım. Bir Ermeni bakkal dükkânı açıyor, öbürleri hep Türk. Kimse bana karışmadı ama başlarda biraz zordu. Her şeyin iyisini satmaya gayret ettim. Oradaki en küçük bakkaldık, en büyük bakkal olduk.

Ben yine benim

6-7 Eylül 1955'te Gedikpaşa'daydık. Çemberlitaş'ta, dükkândayım. Taksim tarafından hareket ediyorlar... Normalde gece saat bire kadar açık olan dükkânımı hemen kapattım. Ertesi gün gittim dükkâna, hiçbir şey olmadı. "Bu da Ermeni'dir" diye benim dükkânı da kırmak istemişler ama oradakiler "Bunun soyismi Y.'dir, Müslüman'dır" demişler, o sayede kurtulmuşum. Soyismim işe yaramış yani. Zaten soyismimden çok memnunum. Beni ön ismimle çokları tanımaz, soyismimi bilirler. Yine Hay oğlu Hay'ız ama yerine göre Müslümanların cenazesine de gitmişimdir. Ben oraya gitmekle Ahmet, Mehmet olmuyorum ki... Tanıdıktır, severiz, gideceğiz, insan olarak. Mesela 11. cumhurbaşkanı sayın Abdullah Gül'ün kayınpederi vefat etti, Üsküdar'daydı cenazesi. Oraya kadar gittim, cenazede bulundum. Ben yine benim.

Everek

kaynak: R.H. Kévorkian ve P.B. Paboudjian,
1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler,
çev. M. Saris (İst.: Aras Yay., 2012) , s. 231.

Görüşülen kişi 1942 Kayseri doğumlu, erkek, ısıtma tesisatçısıdır.
Mülakat 9 Ağustos 2017'de, İstanbul'da, kendi evinde yapılmıştır.

Biraz deli yaşadım ama iyi yaşadım

2 Ekim 1942'de Kayseri'de, Pınarbaşı ilçesinin Uzunpınar köyünde doğdum. Ahırın avlusunda bir oda vardı, orada doğmuşum. Orada da büyüdüm. Çok sonraları babam bir ev yaptı, o eve geçtik.

Babam Gemerek'in Burhan köyündendir. Göç zamanı yedi yaşında olduğunu söylüyor ama ben inanmıyorum, çünkü çok güzel *Avedaran*¹ okurdu, bizim bütün sayılı günlerimizi bilirdi, cenaze kaldırmasını bilirdi, Ermenice okumayı yazmayı bilirdi. Bunlar yedi yaşında çocuğun yapabileceği şeyler değil. Bu yüzden, babam o zaman yedi yaşından daha büyükmüş bence.

Babam ot yiye yiye yemyeşil olmuş

Şarkışla'nın arkasında Kaynar diye bir yer var. Sevkiyat sırasında orada babamı bir adam almış. Babama kuzusunu yaydırırmış adam. Babamın iki *kuyriği*² varmış, onları da Pazarsulu, Mirzey Reşit adında bir Çerkes almış, evinde çalıştırmak için. Bir gün halalarımdan biri ağlıyormuş,

1 *Avedaran* (Erm.): Kitab-ı Mukaddes.

2 *kuyrig* (Erm.): Kız kardeş.

adam neden ağladığını sorunca “Ökçesinin biri yanık bir kardeşimiz vardı bizim, öldü mü kaldı mı bilmiyoruz” demiş. Adam “Kaynar’ın oradaki ayağı topal çocuğu” getirmeleri için haber göndermiş ve babamı getirmişler. Babam ot yiye yiye yemyeşil olmuş, ot rengini almış. Adam, iki halamı ve babamı önüne almış, “Bakin, beş tane inek var, onların kaymağını mı alırsınız, artık ne yaparsanız yapın, bir ay sonra bu çocuğu tanıyamayacağım hale getirin” demiş. İki bacı bir ay boyunca şekerli kaymağı yedir allah yedir, babam düzelmiş.

Bir gün, Giranduka adında bir başka Çerkes, Mirzey Reşit’in evine gitmiş. Bakmış ki ev çok düzenli, “Reşit” demiş, “Senin karın hasta, bu evi nasıl derli toplu tutuyor?” Reşit, “İki tane Ermeni kızı aldım göçten, onlar yapıyorlar işi” diye cevap vermiş. Giranduka, kızlardan birini kendisine vermesini istemiş. Reşit “Yok” diyemez; Giranduka aksi bir adam, kılıcının önü de keser arkası da, hem kendisini öldürür hem kızı. Halamı çağırmış, “Kızım, Giranduka böyle diyor, ne yapayım ben?” diye sormuş. Halam da “Götürürse ikimiz bir götürsün, ayrıma bizi birbirimizden” demiş. Bunun üzerine, Giranduka iki halamı da alıp Uzunpınar’a götürmüş. Babamsa Pazarsu’da kalmış.

Bir gün halalarım, Uzunpınar’daki evlerinden, uzakta bir taşın üzerinde oturan, çıplak bir çocuk görmüş, babama benzetmişler. Haklılarmış da. Meğer babam Pazarsu’dan kaçmış, yolda birileri elbiselerini çalmış, o da Uzunpınar’a kadar çıplak, elinde bir değnekle yürümüş.

“Benim adım Ahmet değil Anna”

Halalarımın kocaları Gürün’ün Kürkçü köyünden. Sevkiyat’tan evvel Uzunpınar’dan Toklar’a gelir giderlermiş, oraları biliyorlar. Sevkiyat olunca üç Ermeni genç kaçıp bizim köye gelmişler. Bir mağara vardı, ‘Gâvuryuvası’ derlerdi, girişi ufak ama içerisi geniş. Girişi büyük bir kevenle³ kapatıyorlar, gündüzleri mağarada saklanıyor, geceleri çıkıp ihtiyaçlarını gideriyorlar. İşte onlardan ikisi halalarımın evlendi. Bunlardan Levon Emmi bir gün Gürün’e gitmiş. Oradakiler tanıyorlar onu, Ermeni olduğunu da biliyorlar. Ahmet adında bir oğlan yanaşıp “Dayı, nerelisin?” diye soruyor. “Uzunpınarlıyım” deyince, “Ben de o tarafa

3 keven: Baklagiller familyasından, otlaklarda yetişen, dikenli bir çalı; geven.

gideceğim” diyor çocuk, ve birlikte bizim köye gidiyorlar. Çocuk yor-
gun, banyo yapmak için su istiyor. Halam gidip su getiriyor ve görüyor
ki, çocuk aslında kız. Kocasına “Amaan” diyor, “bu kızdır, oğlan değil!”
Bunun üzerine çocuk kendini tanıtmış, “Ben Yarhisarlı Osanna’nın kı-
zıyım, adım Ahmet değil Anna” demiş. Göçte erkeklik yapmış, erkek
elbisesi giymiş, Halep’te kalmış, orada bezirgânlarla çalışmış. Sonra
yolu Gürün’e düşmüş, Levon Emmi’yle de orada karşılaşmış işte...

Anna Hala (biz ona hala derdik) bir süre sonra kalkıp Yarhisar’a gitmiş.
Bakmış ki, evlerine başkaları yerleşmiş. Üç yüz tane koyunları, koca-
man yaylaları varmış, hepsine el koymuşlar, göçmenlere vermişler.
Bir cenaze, bir şey olduğunda, Anna Hala oturur sigarasını sarar, an-
latmaya başlardı. Kimse konuşmazdı, o konuşurdu. Bir anlatırdı ki
yaşadıklarını, aklın durur. Kars’tan Gürün’e kadar yürümüş, 1200 kilo-
metre... Anna Hala sonra Patır köyüne⁴ gitti. Köyün ağası hep bunla-
ra gelir gidermiş, tanıyormuş onları. Ağa ona sahip çıkmış. Bir adamı
varmış ağanın, Rıza diye, Ermeni’ymiş. Gel zaman git zaman, Anna
Hala ona demiş ki, “Seninle evlenelim, ama çamaşırı sen yıkayacaksın,
yemeği sen yapacaksın; dışarıda ekini ben biçerim, çiti ben sürerim. Er-
kek işi benim, karı işi senin.” Böyle, şartlı olarak evlenmişler. İki oğlu,
bir kızı vardı. Fransa’da öldü.

“Nereye gitsen ‘gâvur kızı’ diyecekler”

Anam Gemerek’te varlıklı bir ailede doğmuş. Bir akşam oturlurken
jandarmalar gelmiş, dedemi karakola götürmek istemişler. Dedem
hanımına bir daha geri gelmeyeceğini söylemiş ve dükkâna gitmiş.
Dükkândan iki tane çarşaf, yarım teneke altın getirmiş. Altını eliyle
bölmüş, “Burası senin, burası benim” demiş, kendi payını çarşafa sar-
mış, sırtına bağlayıp gitmiş. Gidiş o gidiş, bir daha dönmemiş. Sonra
göç başlamış. Yayam⁵ üç kızıyla beraber yola çıktığında göçün başında
bir Çerkes varmış, yayamın tüm altınlarını almış. Yayama bu olaydan
dolayı inme inince onu bir su kenarında kızlarıyla bırakmışlar, kervan
devam etmiş. Ardından, on yedi senelik evli, çocuğu olmamış, eşkiya

4 Patır: Sivas’ın Ulaş ilçesine bağlı, bugünkü resmî adıyla Yazıcık köyü.

5 yaya (Erm.): Büyükanne.

bir muhacir, yayamı ve kızlarını görmüş. Hepsini alıp Kaftangiyen köyüne, evine götürmüş, yemek yedirmiş. *Mamam*⁶ uyumuş uyanmış ki, ne *kuyriği* var, ne anası. Muhacir, *mamama* “Bundan sonra anan baban benim” demiş. *Yayama* da giderken, geri gelirse evladını alabileceğini, gelmezse *mamama* evladı gibi bakacağını söylemiş. Karısına da “Bak, bu gâvurun kızını Cenab-ı Allah bize verdi, buna vurursan senin babanı, sülaleni öldürürüm” demiş. *Yayamın* sırtından altını alan Çerkes oraya misafirliğe gelirmiş, *mamam* adamı tanıdığı için suratı atarmış. Muhacir bunun sebebini sorunca, *mamam* adamın altınları aldığını söylemiş, bunun üzerine muhacir o Çerkes’i köyden kovmuş.

Mamam on yaşlarında sokakta, çayırıların çimenlerin üstünde oynarken bir adam ona “Zabel” diye seslenmiş. Zabel ismini gerçek ailesinden başka kimse bilmediğinden, o kişinin ya babası ya da amcası olduğunu fark etmiş. *Mamam* ne “baba”, ne “hopar”⁷ diye seslenmiş ama adam elini yüzüne koymuş, ağlayarak geçmiş gitmiş.

Yıllar geçmiş. Babama ağabeylik yapan Zakar Emmi, *mamama* bakan muhacire demiş ki, “Bu kızı ben bizim oğlana alacağım.” Muhacir *mamamı* çağırmış, “Kızım” demiş, “Seni kardaşımin çocukları da istiyor, Çerkesler de istiyor ama nereye gitsen sana ‘gâvur kızı’ diyecekler, seni dövecekler. Ermeni mi istersin, Çerkes mi istersin?” *Mamam* da, “Babam sensin, kime istersen ona ver” demiş. “O zaman seni Ermeni’ye veriyorum” demiş muhacir, *mamam* da “Allah razı olsun” demiş, kalkmış elini öpmüş. *Mamamla* babam öyle evlenmişler. Bir yorgan, bir de atla yola çıkmışlar ve hayata tutunmaya çalışmışlar.

Babam Aşkale’ye gitmemek için bir inek, bir eşek ve bir koç satmış, beş liraya. Çünkü giden ölüyormuş orada. Mesela, derler ki, Yahudi bir profesöre 350 bin lira vergi çıkarmışlar. Bunun 180 bin lirasını vermiş, 170 bin lirasını verememiş, öyle olunca Aşkale’ye gitmiş. Bakmış ki soğuktan donup ölecek, karısına yazmış, 170 lirayı toplayıp getirmesini istemiş. Kadın parayı toplayıp götürmüş; makbuzu verirken “Madam, başınız sağ olsun, profesör öldü” demişler.

6 *mama* (Erm.): Anne.

7 *horyeğpayr* (Erm.): Amca; söyleyişte ‘hopar’.

“Gâvurdur o, yiyecek verme”

Köyde Çerkeslerle ilişkilerimiz hiç iyi değildi. 1950’de Ermenilerin hepsi göçtü. On iki hane Ermeni vardı, on biri göçtü, biz kaldık. Köydeki tek Ermeni haneydik. Ne yaptılarsa, babam gitmedi. “Gidenler iş bulamazlarsa, geri gelirlerse köyde kimse ev vermez onlara” diye de düşündü. Bizim evimiz vardı, hiç olmazsa geri gelenlere kapımızı açarız diye orda kaldık. Çocukken köyde Çerkesler, dördü-beşi bir araya geldiler mi beni bir güzel döverlerdi. Teke düşürdüğüm zaman da ben onları döverdim. Kavgasız eve geri gelmezdim. Sabah evden çıkayım, öğlen geleceksem bile biriyle kavgaya etmiş dönerdim.

Çerkesler Türk’ü de, Ermeni’yi de insan yerine koymazlardı. Bir gün iş için Gürün’e gittim. O zaman elektrik yok köylerde, eve gaz aldık, bir şeyler aldık. Karahalka köyüne kadar geldik otobüsle. Köyde biri ölmüş, ona can yemeği veriyorlar. *Ahpariğim* bana dedi ki “Kardeş, biz de burda karnımızı doyururuz şimdi.” Ben güldüm, “Şimdi bana soracaklar, ‘Kimin oğlusun?’ diye, ben de ‘Değirmenci B.’nin oğluyum’ deyince ‘Bu gâvurdur’ diye vermeyecekler” dedim. “Yok” dedi *ahpariğim*. Gittik, selam verdik; “Hoş geldiniz” falan... “Nerelisin?”, “Uzunpınarlıyım.” “Kimin oğlusun?”, “Değirmenci B.’nin oğluyum.” Soran adamın yanında oturan biri, Çerkesçe “Gâvurdur o, yiyecek verme” dedi. Çerkesçe konuşuyor ama ben anlıyorum, Çerkesçe biliyorum ya... Vermediler yemek, köye kadar aç geldik. Hiç unutmam onu.

Askerde ismim ‘Ermenioğlu’ ydu

1953’te, on - on bir yaşındayken, bir iş öğreneyim diye beni İstanbul’a gönderdiler. Geldim, karyolacının yanında çalıştım. Halamda kaldım. Yatacak yer yoktu, sekiz ay Ankar dikiş makinesinin üstünde yattım. Sonra beni köye geri götürdüler. Altı ay kuzu çobanlığı yaptım. Bizim köyden İzmir’e çalışmaya gidenler vardı, ben de onlarla gittim. Orada bir handa yattık. Ben hayatımda pire bilmem, temizlik burcuydum! Bana öyle bir pire geldi ki hastalandım. Hasta yatıyordum, berduş biri de yatıyordu, “Sana bir iş var, çalışır mısın?” diye sordu. Böylece bir arsada bekçilik yapmaya başladım, bir sene kadar sürdü. O sene İzmir’den eve 380 lira para götürdüm. *Ahpariğime* iyi geldi. Sonraki sene

gene gönderdiler beni İzmir'e. Bir plastikçiye girdim. Orada bir kurus kazanamadım, anca köye geri gitme yol parası yaptım. Sonra İzmir'e bir alıştım, bir gidişimde beş sene kaldım, tek başıma.

Ben 16 yaşımıdayken, eşimle birbirimizi hiç tanımadan evlendik. Ben *kuyriğime*, Gürün'den Şakir Emmi'nin kızı Siranuş'u alacağımı söylemiştim. O da, "Siranuş terzidir, sen de amelelik yaparsın, geçinir gidersiniz" demişti. Sonra ben İzmir'deyken, Zeliha diye Arap bir komşum vardı, o "Postaneden bir kâğıt geldi sana" dedi. Gittim, bir koli, içinde bir gömlek, bir de yeşil mendil. Kadın baktı, "Seni nişanlamışlar, nişanlın göndermiş bunları" dedi. Yani, düğün olmuş, ben yokum. Düğünden dört gün sonra eve gittim, baktım bu garibim bal rengi bir elbise giymiş, çalışıyor. O gelin, ben de damat. Evlendikten sonra bir sene kadar orada durduk. Sonra bir yatak aldık, karı koca İstanbul'a geldik. Kumkapı'da ufak bir oda, otuz lira kira, yaza kadar orada geçindik. Yaza da kalktım askere gittim.

1962'de hanımı köyüne bıraktım, askere gittim. Bir başçavuş tanıdığım vardı, acemiliğimi Sivas'ta yapmamı sağladı. Askere gittim, ilk gün, saçımı kestiriyorum. Çok güzel saçım vardı. İstanbul'dan gidiyorum ya, pırlıl pırlılım. Bir teğmen "Ne güzel de saç varmış eşşoğlueşşegin" deyip kafama vurdu. "Niye vuruyorsun?" dedim, "Sus ulan, sen teğmene konuşamazsın" dedi, bir tane daha vurdu. Bölüğe gittik. Bir çavuş onun mangasına geçmemi söyledi, adımı sorunca Hay⁸ olduğumu fark etti. Ardından "Buradan çıkınca yine Hay olursun ama burada Hay değilsin, bu acemi birliğinde ismin Şevket" dedi. Acemiliği onun himayesinde bitirdim.

Sonra dağıtımım Malazgirt'e çıktı. Orada ismim 'Ermenioğlu'ydu. Bizi verdiler kalorifere. Bir gün onbaşı, tuvalet temizleme sırasının bende olduğunu söyledi. Baktım, özellikle duvara sıvamışlar pisliği; "Gel lan, sen temizle" dedim. Böyle deyince onbaşıyla kavgaya başladık. Bölük komutanı Ragıp diye bir adamdı, hiç unutmam, "Onbaşıya nasıl vurursun sen!" derken paspasın sapını kırdı, o sapla beni dövdü. Çok çalıştım ama rahattım, rahat bir askerlik yaptım. Tabur komutanı bir şey olduğu zaman "Ermenioğlu'na sorun" derdi.

8 Hay (Erm.): Ermeni.

Personel müdürünü köşebentle kovaladım

Sonunda tezkereyi aldım. Geldim, hanımı Kangal'dan aldım, Mancılık'tan Uzunpınar'a geldik. Göçüp İstanbul'a gelecektik, *ahpariğimden* ayrılıp. Ama *ahpariğime* iftira ettiler, bir düşmanlık olayı oldu, bırakmadım. Onu gönderdim İstanbul'a. Ama çocukları, hanımı, ben ve karım köyde kaldık. Bir kaç ay sonra evi sattım, tarlaları sattım, ne varsa hepsini sattım. 1962'de Kumkapı'ya geldik, on üç nüfus; dokuz çocuk, dört tane karı-koca. *Ahpariğim* çelik eşya işlerinde çalışır, haftada altmış lira kazanırdı. Ben Hürriyet gazetesinde çalışıyordum. Kalerifer kazanlarında kaynakçılık yapardım. Ardından uzun süre kapıcılık yaptım. Gel zaman git zaman, doğalgaz başladı, kalerifer işleri kapandı. İmza yetkin olmazsa iş alamıyorsun.

Kış günü bir ay boyunca Ümraniye'ye kursa gidip geldim. İmtihan günü geldi, adam kaydettiğim parçaya hiç bakmadan kaldırdı attı. "Hocam, kazandık mı, kaybettik mi?" dedim. "Kaybettin" dedi. "Niye? İsmimi mi beğenmedin, bedenimi mi beğenmedin?" dedim. "Konuşma lan, pis Ermeni!" dedi. Bu da benim zoruma gitti. Benim yetiştirdiğim dört tane kaynakçıyı da benimle beraber bıraktılar. "Bu memlekette savcısı var, mahkemesi var, adaleti var, bana pis Ermeni diyemezsin sen" dedim. Milleti ayaklandırıyorum diye beni geri çağır-dılar yanlarına. Levent'te dükkânı olan bir usta "Bize lamba tutma-sını, kaynak yapmasını bu usta öğretti" diye bağır-maya başlayınca, sertifikamı aldım.

Gel zaman, git zaman, 83 senesi, Trakya Cam Sanayii'nin işini aldım. Su gibi yapıyorum işi. 625 bin lira alacağım var. Personel müdürünü köşebentle sahada kovaladım, "Benim dinime, mezhebime küfredemezsin" diye. Ermeni'yim diye bana taktılar mı! 625 bin lirayı kalemle çizdim. Takımlarımı da vermiyorlardı, işi bitirmedim diye. "Kenan Evren gelse gene takımımı götürürüm" dedim. Sonra o işi bir sene yaptıramadılar. Ben bıraktığım için, bunda bir bitlik vardır diye bir sene kimse başlamadı. Sonra Kayseri'den iki adam bulup getirdiler, onlara tamamlattılar. Ama benim 625 bin liram battı, Ermeniliğim yüzünden.

Babam Kayseri merkezde öldü. Kayseri'nin papazı yokmuş, babamın cenazesi için kâtip Ekrek'in⁹ papazını getirtmiş, o kaldırmış babamın cenazesini. Can yemeğini verdirdik. Yiyen "Haneniz şen olsun" deyip gitti, kimse "Canına değsin" demedi. Köyün hocası babamın çok iyi arkadaşıydı; *ahpariğimi*, beni, mamamı yanına çağırdı. "Bir tanesi bile 'Canına değsin' demedi, eşşoğlueşşekler" dedi ve dua etti, "Canına değsin, siz yapacağınızı yaptınız" dedi. "Yapmadık Harun amca, bu yemeğin aynısını Kayseri'de de vereceğim" dedim. Ertesi sene iki tane koyun kestirdim, bir çuval yufka yaptırdım parasıyla. Kayseri'ye gittik, koyunları kazanlara koyup pişirdik, yufkaları da koyduk, alan götürdü yufkayla eti, alan götürdü. Babamın canına öyle bir yemek verdim.

6-7 Eylülde İzmir'deydim. *Ahpariğim* köydeydi. Ne olur ne olmaz diye, ilk trene atlayıp köye gittim. Köyde oturup konuşmuşlar, "Biz de A. 'nın malını talan edelim" demiş biri. Geveşlerin Vahit derler, kalkmış, "Bunu hangi cesaretle söylüyorsun sen" demiş. "Yarın geri gelirse ne yaparsın? Gelir, evini yakar senin" demiş, benim için. Bizim kapının önünde çeşme akardı, çeşmenin suyu durdu, yukarda su gözesini kırmışlar. Niye? "Gelini yukarı gelsin, buradan su alsın, biz de onu seyredelim" diye. Aynı gün yaptırdım çeşmeyi. Biraz deli yaşadım ama iyi yaşadım.

Ben Ermenice değil Çerkesçe bilirim

Köydeki *ahpariğim*¹⁰ Çerkes gelenekleriyle yaşıyordu. Mesela, bir gün mamam namaz kılıyor, geldim ki *ahpariğimin* kızı beşikten devrilmiş, ağlıyor. *Ahpariğim* de oturuyor, çünkü anasının yanında çocuğunu kaldıramazmış. Nasıl sinirlendim... Dedim, "Senin dinini de, âdetini de, neslini de..." Biz karı-koca onların yanında duramazdık, istemezdim.

Eşimle bir kızımız, bir oğlumuz oldu. Büyük kızımı okutabilseydim doktor olurdu. Dersi varken kalkıp bana su vermez, dersini yapardı; benim cahilliğime geldi. Köyden dedesi geldi, aldı götürdü, bu yüzden okula bir sene geç kaldı. Geç kalınca boyu uzun oldu. Öbür çocuklar bu kadar, o yetişkin kız. Onun yüzünden okutamadım, böyle kaldı.

9 Ekrek: Kayseri'nin Bünyan ilçesine bağlı, bugünkü resmî adıyla Köprübaşı köyü. Ermeni kayıtlarında 'Akarak' olarak geçmektedir.

10 *ağparig* (Erm.): Ağabey; söyleyişte 'ahparig'.

Çocuklar Ermeni okullarına gittikleri için Ermenice biliyorlar, hatta kızım bir Ermeni korosuna katıldı. Eşim de bilir; çok iyi bilmez ama ben-den iyidir. Ben Ermenice değil Çerkesçe bilirim.

Pınarbaşı, Şerefiye köyü (2016)

fotoğraf: Vahakn Keşişyan

Görüşülen kişi 1963 İstanbul doğumlu, kadın, ev hanımıdır.
Mülakat 27 Eylül 2017’de, İstanbul’da, kendi evinde yapılmıştır.

Ermeniliğim her zaman önde gelir

1963 İstanbul doğumluyum. Ailem 1960 yılında Kayseri'den İstanbul'a gelmiş. Onun öncesinde, dedem 1915'te Hınıs'tan bir grup yetim çocukla dağ bayır Kayseri'ye kadar kaçmış. Bildiğim kadarıyla, babamın babası olan dedem Kayseri'nin Çat köyünde büyümüş. Babamın annesi ise birkaç yüz yıldır Kayserili. Yayamın yayası Kayserililerin tanıdığı, bilinen bir ebe.

*Mama*² tarafım Kayserili. Mamamın yayası Talas Amerikan Koleji mezunu. 1915'te ailesini kaybediyor, kardeşiyle kalıyorlar. Çiftlikleri var, büyük bağları ve bahçeleri var. Bir şekilde büyüyorlar ama mektep yüzü görmüyorlar. Anne kolej mezunu, kızı okuma yazma bile bilmiyor... 1915'te ailelerini kaybeden kardeşler Varlık Vergisi'nde de vurulmuşlar, ellerinde ne varsa hepsini kaybetmişler. Mamam, yayamın bizi fazla sevmemesini geçirdiği psikolojik travmaya bağlıdır. Türkçe bilmez, İngilizce, Fransızca ve Ermenice konuşurdu. Mamamın babası ise iki kardeş. 1915'te ailesini kaybetmiş. Bir Kürt onları evine almış.

1 *yaya* (Erm.): Büyükanne.

2 *mama* (Erm.): Anne.

Dedemin kardeşi daha çok ufakmış. O Kürt ağa dedemi ve kardeşini çok fazla dövmüş. Dedem bu dayaklardan dolayı total kalmış. Kardeşi de dayak yerken bir gün ölünce, dedem kaçıyor o evden. Köy köy geziyor, çobanlık yapıyor. 1915'ten sonraki evliliklerin çoğu "Burada bir gariban var, burada da bir garip var, bunları evlendirelim, evleri olsun, çocukları olsun" mantığıyla yapılıyor. Yayamla dedemi de işte böyle evlendiriyorlar. Sonra *mamam* ve dayılarımla doğuyor.

Mamam dedemin yanında konuşmazdı

Baba tarafımdan bir halam, bir amcam var. Onlar da üç kardeşler. 1960'a kadar Kayseri'de yaşamışlar. Kayseri'de Ermeniler azalmaya başlayınca orası onlara da dar gelmeye başlıyor. Tabii, anlattıkları olaylar var – "gâvur" diye taşlanmalar, kiliselerin taşlanması, kiliselerin çevresindeki mahallenin 'kerhaneler mahallesi'ne dönüştürülmesi... Okul zaten yok. Bütün aile birlikte yaşamış. Amcam evli, dört çocuğu var. Babam evlenmiş. Bir şeyi çok iyi hatırlıyorum; *mamam* dedemin yanında konuşmazdı, Anadolu geleneği... Babam da babasının yanında çocuklarını alıp sevmezdi. Dedem Muş'ta ağa çocuğuymuş. *Mamamın* tarafı da varlıklımış. Ama bu insanlar sıfırın da altına inerek sadece yaşam mücadelesi vermek zorunda kalmışlar.

Birkaç tane eski fotoğraf var, onlara baktığımda tuğlacılık görüyorum. Kayseri'de tuğla ocakları var, insanlar orada yevmiyeyle tuğla örüyor. Yani bir kalıp var, o kalıbın içine çamuru oturtuyor, onunla uğraşıyor. Ayrıca mezbahada kasap olarak çalışıyorlar. Kadınlar 'etlik' denen yerde kemik oyuyorlar, etleri kemiklerinden ayırıyorlar. Mesela amcam hayvan kesicisi, kasap; büyükbaş hayvanları kesiyor. O hayvanlar sonra etlik denen yere getiriliyor. Orada çalışan insanlar, kadını-erkeği, bunları parçalarına ayırıp derilerini yüzüyorlar, içkembelerini, kemiklerini ayırıyorlar. Böyle bir iş var yani.

Dedem 250-300 kadar *gınunk*³ yapmış, düğünde *gınkahayr*⁴ olmuş bir adam. Çocuk yaşta yetim kalmış; Ermenice bilmiyormuş ama kimliğini korumuş ve başkalarına da yardım etmiş. Yetim olarak birlikte Çat'a

3 *gınunk* (Erm.): Vaftiz.

4 *gınkahayr* (Erm.): Vaftiz babası.

kadar geldikleri arkadaşlarıyla ölene kadar birlikte yaşadılar. Birinin kızı verilecek olsa diğerleri de aile büyüğü olarak kız istemede buluyorlardı. Onlar yaşadıkları sürece her zaman aile büyükleri olarak söz sahibiydiler. Dedem öldükten sonra bile kız isteme ya da kız verme törenine o ekibin yaşayanları çağırırdı. Dedem evlenenlere birçok kere sağdıçlık yapmış, çok çocuk vaftiz etmiş. Mesela İstanbul'da bir düğüne gidildiğinde *tas*⁵ dediğimiz ön tarafa halk çıkardı, kiliseye yardım amacıyla bir tabak dolaştırılarak para toplanırdı. Dedem elini arkaya koyarak *tasa* doğru yürüdüğü zaman kız tarafıysa kız tarafında kimse kalmazdı, erkek tarafıysa erkek tarafında kimse kalmazdı. Dedem için ağa demek istemiyorum ama toplumda saygınlık anlamında bir liderlik durumu söz konusuydu.

Babam asla ezilmeyen biriydi

Babam güvercin beslemiş. Anadolu'dan, köylerden eve gelen öyle çok misafir olurmuş ki, bazen kümeste yatarmış. Babam ve annem 1956'da evleniyorlar. 1958'de ağabeyim doğuyor ve babam iki yıllığına askere gidiyor. Döndüğünde tüm ailenin Samatya'ya göç ettiğini öğreniyor ve o da Samatya'ya taşınıyor. O dönem Samatya ciddi bir göç dalgası altında. Yazlık sinemalar var; bütün aile yazlık sinema temizleme işine giriyorlar. Mesela amcam ve yengem gündüzleri İstanbul'da da bir etlikte çalışıyor. Babam sinemada çalışıyor, makinistlik de yapıyor. Sonrasında babam Şişli'de bir kapıcılık işi buluyor; o sırada halam Yozgatlı biriyle evlenip evden ayrılıyor. Babam kapıcılık yapıyor ama bu arada kundura boyacılığı da yapıyor, elektrik işinden anlıyor, boya-badana yapıyor, yani ne geliyorsa elinden...

Apartmanımızda Ermeni aileler vardı. Mesela duvarda sinema oynatmayı, bizim iki numarada bir amca vardı, bizden büyük çocukları vardı, bizi hiç ayırmazdı, ondan öğrendim. Laurel-Hardy'leri⁶ onun duvarında izlerdik. Fakat apartmanda oturan herkes o amca gibi değildi. Bir gün

5 *tas* (Erm.): Ermeni kiliselerinde, horan (mihrap) ile cemaat için ayrılmış bölümün arasında bulunan, muganni heyetinin yanı sıra din görevlileri ve 'protokol' için ayrılmış olan bölme.

6 Laurel ve Hardy: Stan Laurel (1890-1965) ve Oliver Hardy (1892-1957): ABD'de 1920'li yılların başlarından 1950'li yılların başlarına kadar, çoğu kısa olmak üzere 100'den fazla filmde rol almış ve büyük ün kazanmış bir komedi ikilisi.

apartmandan biri, kapı geç açıldığı için abimi ensesinden tutup zorla yeri öptürdü. Mamam ağlıyordu, ben ne olduğunu anlamadan, korku içinde merdiven aralığından bakıyordum. Akşam babam geldi, mamamın pancar gibi olmuş gözlerini görünce ona her şey anlatıldı. Babam onurlu bir adamdı, asla ezilmeyen biriydi, hiç kimse onu ezemezdi. Bıçağı kaptığı gibi adamın kapısına dayandı. Ortam sakinleştikten sonra, dairelerdekililerle birlikte akşam gidip rakı içeriyor. Bir doktor vardı mesele, babam hep onun evindeydi. Bu olayın ardından Kurtuluş son durakta bir eve taşındık ve abim Feriköy’de okula başladı, ardından da ben...

Ekonomik sıkıntımızdan dolayı bir süre sonra Elmadağ’daki Lusavoriçyan Okulu’na geçtim. O okulda başlarda intibak sorunu çektim ama hep iyi bir öğrenciydim. Bir gün okuldan eve dönerken bir arkadaşım fenalaştı. Onu alıp bakkala götürmüşüm, ona bir gazoz almışım – çocuk kafası işte, iyi gelir diye düşünmüş olmalıyım. Karnı aç mı tok mu, çok ilgilenmişim. Kendisi sonra hatırlattığı için bana miş’li geçmiş olarak söylüyorum. Çantasını alıp evine kadar götürmüşüm onu. Ertesi gün bu arkadaş okula geldiğinde, beni en yakın arkadaşı ilan etti. Bir anda kahraman oldum ve sürünün içine monte oldum. Şimdiye kadar hiçbirisiyle diyalogumuz kesilmiş değil. Bir yıl kadar orada okuduktan sonra birkaç arkadaşımınla beraber Esayan Okulu’na geçtik.

Dördüncü sınıftayken yazları yayamın yanına gitmeye başladım. Yayam tek başına yaşırdı. Orada da beni yakacının yanında işe başlattılar. Haftalık veriyorlardı; haftalığım bütün haftanın kahvaltılığını almaya yetiyordu. Yayamla geceleri sinemaya kaçardık. Amcam gelip cama vururdu, yayam saklanmamı söylerdi. Divanın altına saklanıyoruz... Amcam gidince yemeğimizi yer, minderlerimizi alıp yazlık sinemaya kaçardık. Dördüncü ve beşinci sınıfta yine gittim, ama altıncı sınıftan itibaren Şişli’ye bağlı kalmaya başladık, Samatya yolumuz kesildi.

“Müdür düştü sepete”

O dönem Esayan’a adres uyuşmazlığından dolayı kaydolamıyordum. Sonunda hepimizin Dayday⁷ dediği bir amcamız beni okula kaydetmeyi

7 dayday (Erm.): Dayı; akraba olmayan, yaşça büyük erkekler için kullanılan, saygı ve sevgi içeren bir hitap sözü

başardı. Şimdi bilgisayar odası olan odada ortaokul formları için iki top kumaş asılıydı. “Niye ayrı bu kumaşlar?” diye sordu Dayday. Birinin metresi yirmi lira, diğerininki otuz liraymış. “Hangisinden istiyorsun?” dedi. Yirmi liralığı gösterdim tabii. “Sen öbüründen kes bir formalık” dedi. Ben havada uçuyorum... Dolmuşa bindik, beni koltuğunun altına aldı. Gerçekten koltuğunun altına aldı, kurtarıcı gibi; insanın hayatının yönü değişir ya, o da benim yönümü değiştirdi. Onu yanımda dağ gibi hissediyordum. Benim adresim onun muayenehanesi oldu, o benim velim oldu. Ben güzel güzel okudukça o çok mutlu oldu. Özellikle onunla Ermenice konuşmamdan çok mutlu olur, gurur duyardı. Topragı bol olsun, çok severdi beni. Ben de onu çok severdim ve sayardım. Sonraları babamla kırgınlıkları olmuştu. Yirmi bir yaşındaydım, babamın karşısına geçip “Baba, kusura bakma, seninle kırgınlığı olabilir ama ben onu görüp selam vermezlik yapmayacağım, çünkü o benim için çok önemli” demiştim.

Ve ortaokula başladım... “Yazları kız kısmı sokakta oynamaz” düşüncesiyle *mamam* beni bir terzinin yanına işe verdi. Lise son sınıfa kadar, hem yazın, hem de kışları okuldan kalan zamanlarımda terzide çalıştım. Lise sonda “Artık ben terziye gitmeyeceğim” dedim. Çünkü tabiri caizse mahallenin paçacısı olmuştum.

1981’de liseyi bitirdiğimde ortam çok karışıktı. Esayan’da okurken de dönem dönem çok şeyler yaşadık. Bazı faşist hocalarımız vardı; anasınıfı çocuklarının defterlerine kadar kontroleden, hasta ruhlu beyinlerdi bunlar. Mesela okul hademesi yaşlı bir karı koca-vardı, okulda yatar kalkarlardı. Bir sabah okula gittiğimizde onların geceyi karakolda geçirdiğini öğrendik. Sebep, bayrağa ve Türklere hakaret. Yetmiş beş - seksen yaşında iki insanı karakola gönderebilecek zihniyette müdür yardımcılarımız vardı yani. Bu sözünü ettiğim müdür yardımcısı okulun kapatılması için çok uğraştı. Okulda kaldığımız dönemlerde bir gün isyan çıkardık, saat dörtten sonra dışarı çıkamadığımız için. Tepemiz atmıştı. Ortaokul ve lise bölümü sözleştik, sınıflarda hep beraber “Hop güm PTT, müdür düştü sepete” diye bağırarak. Üniversitelerin o dönem çok siyasilleşmiş olmasından dolayı ailem beni üniversiteye göndermedi.

O pöç benim geçmişimdi, çocukluğumdu

Çocukluğumda iki kere Kayseri'ye gitme şansım oldu. İlkinde yedi yaşındaydım. O dönem *mamamın* babası, *maması* ve küçük dayım hâlâ köyde yaşıyorlardı, Gigi'de.⁸ Evin içini hatırlıyorum; sedirleri, ekmek olarak yufka yediğimizi, öğle yemeğinde yayamın yoğurtla yufka getirip, yufkayı yanından tutup kaşık yaparak yoğurda batırıp yediğimizi, ahır çok iyi hatırlıyorum. Evin fotoğrafı hafızamda. Köyün kızları halı dokurdu. O dönemde köyde hâlâ Ermeniler vardı. Müslümanlar da vardı, satılan evleri alıp oturanlar ya da boşaltılmış evlere gelip yerleşenler... İlişkileri de iyiydi. Düşünüyorum, Ermeniler Ermenice bilmiyor, isimleri Necat, Sinan gibi isimler. Kilise yok, okul yok, bilinç yok, kültür yok. Ermenilerde Müslümanların yanında konuşma konusunda her zaman bir çekince vardı. Köyün içinde yaşamış, masum köylüler ne problem yaratabilirler ki... Kimse size bir baskı yapmaz ama sizin içinizde otokontrol mekanizması bir noktada çalışır. Bu şekilde birlikte yaşıyorlardı. Tabii, aralarında "Eviden çıksın da ben sahip olayım" ya da "İstanbul'a taşınıyor, hayvanı var, ucuza kapatayım", ya da "Bakırlarına da el koyayım" gibi tilkilik yapanlar da vardı.

İkinci gidişimizde ben dokuz yaşındaydım. Bu iki yıllık süreç içinde dedem rahatsızlandı, babam onu İstanbul'a getirdi. Dedem evimizde tedavi oldu, ardından vefat etti. Bu süreç içinde köyde yaşayan yayam ve dayım da her şeylerini satıp İstanbul'a geldiler. Yayam büyük dayımın yanına yerleşti. Her zaman o vardır, kız çok önemsiz...

Mamam, dayım ve bir arkadaşları dört-beş sene önce Gigi'ye, bizim köye gidiyorlar. *Mamam* evinin önüne geldiğinde, evin harap olmuş halini görmüş ve çöküp dizlerini döverek ağlamaya başlamış. Onun bu halini gören ve evin sahibi olduğunu iddia eden bir adam *mamama* neden ağladığını sorunca, *mamam* evin haliyle ilgili serzenişte bulunmuş. Adam Almanya'da yaşadığını söylemiş, evi tamir ettireceğine söz vermiş ve *mamama* ev tamir edildikten sonra yazları gelip evde kalabileceğini söylemiş. Ardından köyü gezmişler. Babamın rakı ve karpuz gömdüğü pınara gitmişler, su içtikleri çeşmeleri gezmişler.

8 Gigi: Kayseri'nin Bünyan ilçesine bağlı, bugünkü resmî adıyla Danişmend köyü.

Sonra bu Almancı vatandaş mamamdan para istemeye başlamış. Mamam da bir güzel küfür edip “Sana evi bırakmışım gelmişim, neyim var da sana vereceğim!” demiş. Baştaki yaklaşım biraz umut verici insanlık adına, sonradan para istemesi ise yıkıcı. Asıl maksadının ne olduğu ortaya çıkıyor.

Amcam etlikte çalıştığı için bilirim, büyükbaş hayvanların kuyruklarının ucunda bir kemik vardır, buna ‘pöç’ denir. Kasaplarda da yoktur, satılmaz. Ancak mezbahada çalışanlar bilir. Ben senelerce kasabıma “pöç, pöç, pöç” diye tutturdum. Bir gün getirdi. Aldım, kalakaldım. O pöç benim geçmişimdi, çocukluğumdu, amcamdı, ölenlerimdi, onların hepsinin anılarıydı. Ziyafet gibi bir kuru fasulye pişirdim pöçle; yemeğe kıyamadım, ağlayarak yedim.

Hristiyanlık başka şey, ırk başka şey

Liseyi bitirene kadar ayaklarımın üzerinde durabilme gayreti içindeydim. Liseyi bitirdikten sonra, 1980’de kurulan Maral Müzik ve Dans Topluluğu’nun dans grubuna girmek istedim. Koroya katıldım. Sesim ve kulağım çok iyiydi. Ertesi sene koro şefi dans grubuna geçmeme müsaade etmedi. Koronun sağlam elemanlarından biri oldum, dolaşısıyla cemaatin içine girmiş oldum. O güne kadar Ermeni kimliğim konusunda siyasi anlamda sıkıntılarımdı ya da itirazlarımdı vardı ama bilinçsizdim. Şarkımı, müziğimi, kimliğimi, hiçbir şeyimi bilmiyordum. Böyle bir topluluğun içinde öğrendim. Her zaman savunmuşumdur; şarkılar kimliğimize açılan kapılardır. Benim için de öyle oldu. Bir şarkı öğrendim, Gomidas⁹ kim diye merak ettim, onu araştırırken Haçaturyan’la¹⁰ tanıştım. Zincirin halkalarını birer birer yürüyerek kültürel açıdan bir birikim sahibi oldum. Müzik benim anahtarım oldu bu anlamda. Arkadaşlarımdı, konservatuvara gidiyorlardı, onlara

9 Gomidas Vartabed (1869, Kütahya - 1935, Paris): Gerçek adıyla Soğomon Kevork Soğomonyan; Ermeni ulusal müzik okulunun kurucusu sayılan Ermeni rahip, müzikolog, besteci, aranjör ve koro şefi.

10 Aram İlyiç Haçaturyan (1903, Tiflis - 1978, Moskova): Özellikle bale müziği alanındaki eserleriyle tanınan; senfonilere, konçertolara ve film muziklerine de imza atmış besteci ve koro şefi. 20. yüzyılda yetişmiş en ünlü Ermeni besteci ve Sovyetler Birliği’nin en önemli bestecilerinden biri olarak kabul edilir.

yardımcı olurduk. Naregyan'da" konserleri olurdu, biz beyaz gömlek siyah etek giyer, kapıda program dağıtırdık. Zevkle de yapardık.

Gençler var, onları aydınlatmamız gerekir, bilgilenmeleri gerekir, kaybolmamaları gerekir ama bunu doğru dürüst yapmak lazım, asla milliyetçi bir zihniyetle değil. Ben kendi ırkımı çok seviyorum, bütün bu yaşadıklarımı bir kez daha yaşayacağımı bilsem yine Ermeni olarak doğmak isterdim. Ama ben ırkı değilim. Ben diyorum ki herkes kendi ırkını, milletini, alışkanlığını yaşasın. Hiç kimse bir başka ırka baskı yapmasın, yok etmeye çalışmasın. Ben hiç kimseye Türk, Müslüman, Alevi, Yahudi, Sünni diye ayırım yapmam, baskı da yapmam. Kimse de bana yapmasın. Benim Ermeniliğime laf etmesin, aşağılamasın, tanımaya, anlamaya çalışsın. Benim utanacak hiçbir şeyim yok. Beş bin yıldan fazla bir geçmiş olan bir ırkım. Hristiyanlık başka bir şey benim için, ırk başka bir şey, ikisini birbirinden ayırıyorum. Ermeniliğim her zaman önde gelir.

Ailemizde karma evlilikler oldu. Biraz katıyım bu konuda; hiç normal bakmıyorum. Çok ayrı kültürler. Ben arkadaşlarımda da bunları yaşadım. İlk başta samanlık seyran oluyor, sonra bakıyorsun, samanlığın çatısının her tarafından sular akmaya başlıyor. Biz dünyanın dört bir yanına dağılmış bir toplumuz. Çok azız zaten. O çok azın içinde de kaybettüğümüzde daha da azalıyoruz. Yani, seksen milyon, yüz milyon, bir buçuk milyar olan bir topluma bir İtalyan'la, Fransız'la, Ermeni'yle evlenmek çok fazla bir şey kaybettirmez. Ama altmış bin olan bir toplumda çok şey kaybettirir. Olmaması gerekir ama olunca da yapacak hiçbir şey yok. Sadece Türk'le evliliğe karşı değilim, Fransız'la da, Alman'la da, Amerikalıyla da evlilik kayıp. Ben bir Ermeni'nin bir Ermeni'yle evlenmesinden yanayım. Ben çocuklarım Ermeni biriyle evlenmezlerse yıkılacaklardırım. Sonrasını fazla önemsemem herhalde.

Ermeniliği ben böyle yaşıyorum diye genel olarak böyle bir kimlik olarak düşünmemek lazım. Ermeniler, devlet olarak, krallarıyla birlikte Hristiyanlığı kabul etmiş ilk ve tek toplum. Dolayısıyla bu kimliği din-den çok ayırtıramayız. Ben diyorum ki, ırkımız farklı bir şey, dinimiz

11 İstanbul-Beyoğlu'nda, Balık Pazarı'nda bulunan Surp Yerrortutyun (Üç Horan) Ermeni Kilisesi'nin kompleksinde yer alan, çeşitli etkinliklerin düzenlendiği Naregyan Salonu.

farklı bir şey. Kral Dırtad başka bir dini seçebilirdi¹² ve biz bugün Hıristiyan olmayıp başka bir dinin mensubu olabilirdik. Ama Ermeniliğimiz farklı bir şey; genlerimizin, kanımızın içinde var.

Mantıyla, hamur işiyle büyüzoruz

Evlerimizi yaparken zevkimize göre döşeriz. Yani, ben ağaç figürünü çok seviyorsam eğer, evimi ağaç figürleriyle doldururum; işte, hayvan seviyorsak duvarlarımızda hayvan fotoğrafları olur. Benim evimin içindeki her şey Ermeni kültürüne ait, çünkü ben bu kültürü seviyorum ve bunu evimde yansıtmayı da seviyorum. Benim için kocaman, gümüş bir çanağın hiçbir anlamı yok ama evimde bakır, yan tarafında Ermenice yazılar olan, 1860'tan bir yemek kabının çok anlamı var. Ben eskiyi seviyorum, onu yaşatmayı ve korumayı da seviyorum. Evlenmeden önce evimi kendi istediğim gibi kullanma şansım yoktu ama ailemin evinde, kendi yaşadığım alan bunun çok çok küçük bir örneğiydi. Kendime göre Ermenice kasetlerimin olduğu bir kutum vardı, albümlerim vardı, ufacak tefecik şeylerim vardı Ermenilikle alakalı.

Ben "Kayseriliyim" diyorum ama Kayseri'de doğmadım, hiç yaşamadım, çok ufakken iki kere gittim sadece. Dedem oradaydı, annemin ailesi hâlâ oradaydı, o kadar... Fakat ben şuna inanıyorum: Kayseriliyiz, çünkü o kültürle büyüdüğümüz için o kültürle yaşıyoruz. Mantıyla, hamur işiyle büyüzoruz, Kayseri'nin yöresel hareketleriyle büyüzoruz. Birbirimizle karşılaştığımızda, akrabalarla şivesini konuşuyoruz. "Ay gurban olduğum, gadasını aldığım, n'örüyon?" diyoruz. Bu aslında bizim öz kültürümüz ama İstanbul'da yaşıyoruz. Ben İstanbulluyum ama ondan önce "Kayseriliyim" deme ihtiyacı hissediyorum. Köklerim orada çünkü.

Ermenistan birleştirici bir toprak olmalı

Ben Anadolu'lu bir insanım. Bugünkü Ermenistan sınırları aslında zamanla kaybedilmiş olan toprakların sağlam kalan yarısı. Benim onlarla

12 MS 301 yılında Ermeni Kralı Dırtad'ın Hıristiyanlığı kabul edip, Ermenistan'ın ilk patirği Aziz Gregor tarafından vaftiz edilmesiyle, Ermenistan Hıristiyanlığı kabul eden ilk devlet, Ermeniler topluca Hıristiyanlığa geçen ilk halk olmuştur.

topraksal anlamda bir birlikteliğim yok. Yani ben o topraklarda doğmadım, büyümedim, yetişmedim; benim büyüklerim oralarda, yani şu anki sınırların olduğu topraklarda değil. Ama benim Ermenistan'la ciddi bir şekilde tarihsel ve kültürel birlikteliğim var. Bunun toprakla pek alakası yok. Toprak üstü şeyler bunlar. Benim vatanım olan Anadolu'daki Ermenistan artık yok. Ben o toprakların Batı'ya gelmiş soyunun çocuğuyum. Benim topraklarım Anadolu. Kültürlerimiz ortak olmasına rağmen son yüz yılda yaşanan bir yol ayrımı var. Daha çok Rus, Kafkas ağırlıklı bir toplum oluşmuş orada, bizde daha farklı bir toplum oluşmuş. Bu anlamda ben Lübnanlı, Suriyeli Ermeni'yle çok daha benzerim, çünkü onlar da Anadolu toprağının çocukları.

Ben Türkiye Cumhuriyeti vatandaşım fakat burada çok ince bir nüans var. Türkiye Cumhuriyeti beni ne kadar vatandaş olarak kabul ediyorsa, ben de Türkiye Cumhuriyeti'ni o kadar vatan olarak kabul ediyorum. Kâğıt üstünde demiyorum, kâğıt üstünde hepimiz eşitiz, gerçek anlamda... Ermenistan sığınacak yer belki. Onlar da beni kabul etmiyor. Burada Ermeni olarak suçluyum, Ermenistan'a gittiğim zaman bazıları tarafından da Türkleşmiş olmakla suçlanıyorum. Aslında ben iki ucu pis bir değneğin ortasındayım. Ben orada Ermeni olduğumu, burada da doğru dürüst bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğumu kanıtlamak zorundayım. Ne zaman ki bazı şeyleri konuşuyorsun "Sen" diyor, "benden iyi Ermeni'sin." "Ne sandın!" diyorum. Ama beni suçluyor, "Türk'sün sen" diyor. Benim soyadım Türkçe olduğundan pasaportum Türk pasaportu damgası yiyor.

Ermenistan'da havaalanında, herkes geçiyordu, kimsenin ayakkabılarını çıkarmadılar, benimkileri çıkarttıldılar. Dedim ki "Niye?", "Öyle" dedi. "Pasaportumun günahını mı çekiyorum?" dedim. TC pasaportu vardı elimde. İsmim Ermeniceymiş, fark etmez onun için. Sen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşsın, Ermeni olduğuna da başka başka şekilde kanıtlamak zorundasın ona. Vaftiz olduğuna kanıtlamak zorundasın, yedi göbek Ermeni olduğuna... O zaman inanıyor senin gerçekten bir Ermeni olduğuna. Kendine göre haklı sebepleri olabilir. Onlar da gelececekler; zamanla, buraya gelip giderek bizi tanıyacaktı. Böyle bir ikilemin içindeyim, ben de bilmiyorum neyim. Ermenistan bir vatan benim için. Hiç yaşamadığım, gerçek bir aidiyet duygusu aradığım bir

yer benim için belki orası. Ama oranın bütün Ermenilerin vatanı olması gerek, bunun için de birleştirici gücü olmalı. Darmadağın olmuş bir toplum için birleştirici bir toprak olmalı.

Hani bunun ilk sahibi?

Bu memlekette Ermeni olmak çok zor, Kürt olmak da zor. Bir Ermeni olarak baktığın zaman, tabii ki, başımıza gelen olaylarda Kürtlerin de payı çok büyük. En büyük destekçileriydi; büyük vaatler karşılığında Ermenileri yok ettiler, onlara öyle söylenmişti. O tuzağa düştüler. Komşularının ailelerine saldırdılar, çocuklarını aldılar, kızlarını aldılar. Bunları kendileri de itiraf ediyor zaten. En azından şu anda bir olgunluğa ulaştılar. Maalesef, Müslümanlaşmış bir sürü Ermeni, Kürt oldu. Bir kısmı kabul etmese de, karıştığımız birçok nokta var. Ermenilerin son yüzyıldaki tarihinde Kürtlerin ciddi bir rolü var. Ha, bütün Kürtlerin mi? Asla. Bütün Türklerin mi? Asla. Bu uğurda oyuna gelmemek üzere hareket eden, can veren bir sürü Türk var, bir sürü de Kürt var. Bunları da ayırıyoruz ama genel olarak bakarsak evet, onlara bir söz verildi ve o sözler yıllarca tutulmadığı için sonunda bu başka başka hesaplara dönüştü, teröre dönüştü, bir mücadeleye dönüştü. Ermeniler Kürtleri en iyi anlayan, demokratikleşme anlamında da onlara en çok destek olan toplumdur. Mücadeleye belki bireysel olarak katılan birkaç Ermeni'nin adı geçiyor ama bir toplumu birkaç kişiyle sınırlayamayız. Devlet politikası diye bakmaya çalışıyorum bu meseleye. Devletin tabii ki işine gelmez. Devlet politikalarının işleyişi böyle gelmiş, böyle gider. Bazı muhabbetlerde Kürt olan arkadaşlarla diyorum ki "Mal sahibi, mülk sahibi de, hani bunun ilk sahibi?" Sen buraya Kürdistan diyorsun ama önce buranın neresi olduğuna bir bakman lazım.

O çocuk size emanetti

Sevag'ın annesini tanırım ama Sevag'ı tanımadım.¹³ Annesi öğretmendi, ortak bir arkadaşımız vasıtasıyla tanışıklığımız vardı. O gün

13 Sevag Balıkcı, 24 Nisan 2011'de, Batman'ın Kozluk ilçesindeki Gümüşörgü Jandarma Karakolu'nda zorunlu askerlik görevini yaparken, bir başka erin silahından çıkan kurşunla hayatını kaybetti. Kamuoyunda geniş tepki uyandıran olayın kaza değil bilinçli olarak işlenmiş bir cinayet olduğu yönünde, tanıklıklara dayanan güçlü bir kanı oluştu. Cinayete ilişkin davası, Nisan 2018 itibarıyla devam ediyor.

Paskalya'ydı, saat beş gibi mesaj trafiği başladı. Sonrasında Sevag Balıkcı'nın ölümü herkesin evine olduğu gibi bizim evimize de bomba gibi düştü. Günahsız, suçsuz bir çocuk... Benim kötülüğüm diyeyim buna, kaza olduğuna ilk dakikada da inanmadım. Sonraki günler, cenaze olana kadar geçen süreçte, ailede birini kaybettiğinizde ne halde olursanız o haldeydik. Cenazeye gittik. Askeriye'den gelmişlerdi. Bilmiyorum... Bayrağa sarılmıştı. Kilisenin içindeydi. Son derece sahiplenilmiş bir hava vardı. Fakat ben böyle bir sahiplenme yerine keşke orada sahiplenilseydi diye düşündüm. Bu sahiplenme iş isten geçtikten sonra anlam ifade etmiyor. Yani, orada o çocuk size emanetti. Bütün çocuklar öyle. Allah hepsini korusun. Asla bir tek Ermenileri demiyorum, askere giden her çocuğun Allah yardımcısı olsun.

Ortak sesimiz olmuştu

Cumaydı o gün. Oğlumun bir sınıf arkadaşı Cep telefonuma bir mesaj attı, "*Tantig*,¹⁴ Hrant Dink'i vurmuşlar" diye. Saat yaklaşık üçü çeyrek geçiyor. Belki de hemen, çok sıcaklığına. Akşama dışarı çıkıp Agos'un oraya gittik. Epey kaldık orada. Kaptan Restoran vardı, Tavukçu Fethi Sokağı'nda, işletmecisi arkadaşımız. Küçük ışıklar geliyordu içeriden, o anki ruh durumumla alakalı olarak kendimi bir yere atma ihtiyacı hissettim. Şişli Kulübü'nün bir toplantısı o gün orada yapılacaktı. Çoğu tanıdık. Kapıyı açtım, içeri girdim, mum yakmış, ışıkları kapamış, oturuyorlardı. Bilinmezlik içinde... On dakika kadar orada oturdum, arkadaşlarla da göz göze gelince ağlamaya başladık. Oradan çıktık, eve geldik.

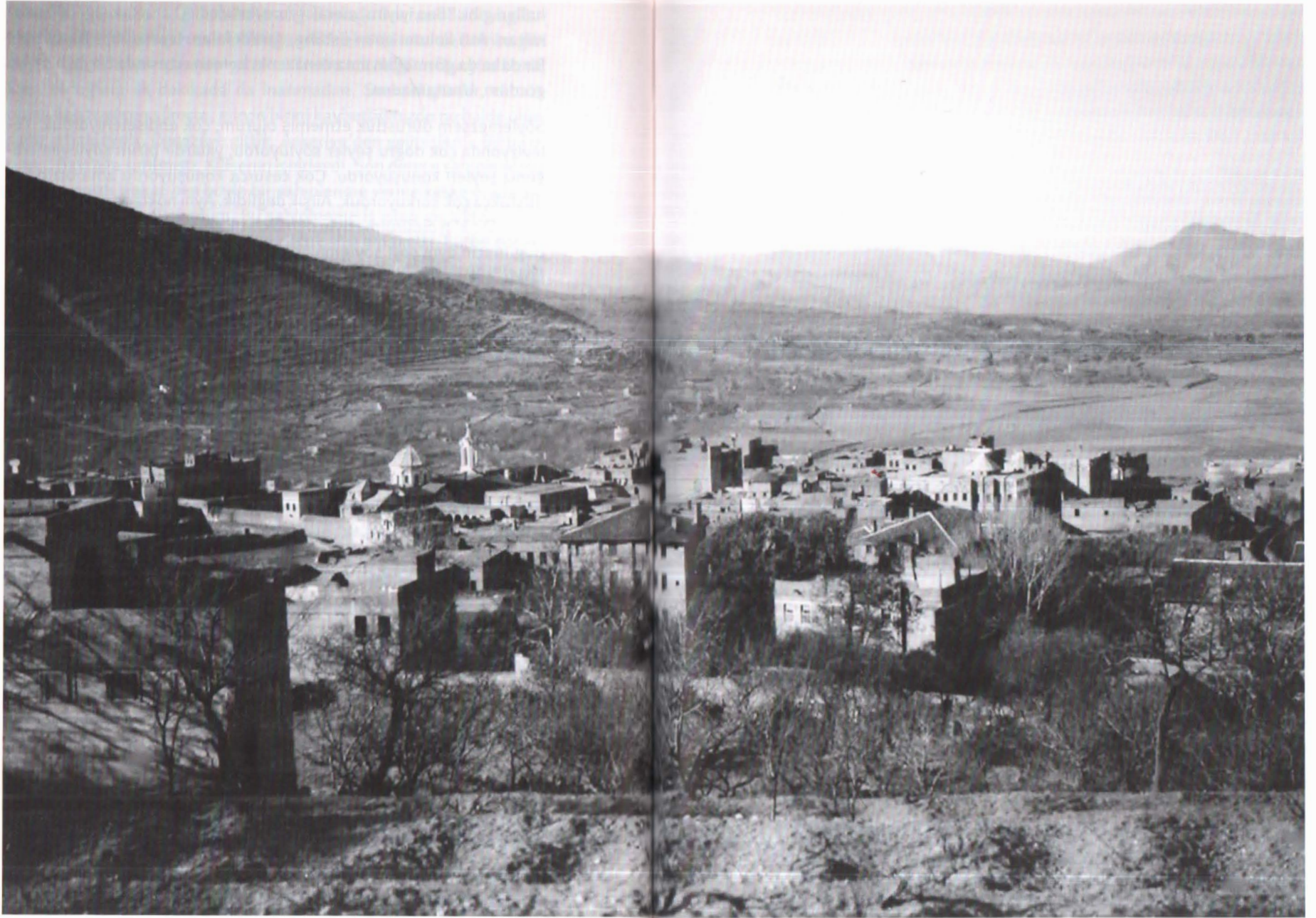
Cenazede ağlıyordum, bir kadınla bakiştık. O bakışıyla sanki "Ne yapabilirim? Ben utaniyorum bu yapılandan. Üzüntünü anlıyorum, acını paylaşıyorum, benim de acım" dedi. Bir bakış sadece, konuşmadık. Şöyle bir elini koydu, ben zaten kopmuşum o anda. Cenaze gecesi Hrant Dink'i rüyamda gördüm. Kitaplarla dolu bir dükkândaydık. Beyaz Adam'dı belki de. Kitaplarla uğraşıyoruz. Bir anda merdivenli, basamaklı bir giriş kapısından Hrant Dink geliyor. Bembeyaz. Tabii, şaşıırıyorum. Yüzü çok mutlu, gülüyor. Keyifli olduğu zamanlardaki

¹⁴ tantig (Erm.): Teyze.

halleri gibi. “Ben iyiyim, merak etmeyin” dedi. O ara Rakel geldi bu taraftan. Attı kolunu onun üstüne, sarıldı falan. Uyandım, ağlıyordum. Bir daha da görmedim ama cenazenin hemen ertesinde böyle bir rüya gördüm. Unutamadım.

Söylemezsem dürüstlük etmemiş olurum; çok endişeleniyorduk. Televizyonda çok doğru şeyler söylüyordu, yıllardır bizim söyleyemediğimiz şeyleri konuşuyordu. Çok cesurca konuşuyordu ama biz o konuştukça çok korkuyorduk. Alışık değildik. Aynı noktadan bakıyorduk. Hrant Dink’in öldürülmesiyle demokratik anlamda çok şey değişmişti. Bugün için aynı şeyi söylemiyorum, yani son birkaç yıldır durum çok farklı, çok tanımadık, bilmedik bir yönde ilerliyor ama o güne kadar çok büyük faydası olacaktı. Faydası olacaktı derken, tabii ki onun ölmesini kastetmiyorum; o kötü olayın sürece faydası olacaktı. Ortak sesimiz olmuştu.

•

Yukarı Talas. Ön taraftaki tıraşlanmış alanda zeytin ağaçları, hemen arkasında Amerikan Koleji yerleşkesi görülüyor.

kaynak: Salt Araştırma
(American Board of Commissioners for Foreign Missions Koleksiyonu), ABAHTLS010

Görüşülen kişi 1939 Kayseri doğumlu, erkek, emekli akademisyendir.
Mülakat 4 Ocak 2018'de, İstanbul'da, bir işyerinde yapılmıştır.

Keşke devlet beni alıp yetiştirseydi

1939 yılında, iki çocuklu bir ailede dünyaya gelmişim. En küçükleri ben oluyorum. Aramızda önemli bir yaş farkı var, ablam 10 yaş, ağabeyim 12 yaş büyük benden. Babam çok sigara içen ve kahveden pek fazla çıkmayan biriydi. Ben daha doğmadan kumar oynarmış, bu nedenle aileye bakımı çok zayıfmış. Annem de hep evlat sevgisiyle, endişe içinde yaşayan biri...

Okuma yazmayı kendi kendime öğrendim. Öğretmen “Bunları nereden öğrendin?” diye sormuştu bana. İlkokulda sınıf birincisiydim. Tüm öğretmenlerin görüşü, “Biz böyle bir öğrenciye hiç rast gelmedik”, her şeye rağmen... Evde gözü yaşlı biriydim, ama okulda arkadaşlarıyla da iyi geçinen biriydim, yani çocuklar beni çok seviyorlardı. Aslında Hristiyan asıllı olan kişilere o kadar çok ilgi gösterilmezdi. İlkokul öğretmenlerimin hepsi “Sen oku oğlum” diyorlardı, düşünülenin tam aksine. Hristiyan biri memur olamayacağı için okumanın gereksiz olduğu, avarelik olduğu düşünülüyordu.

Ortaokula kaydolmamı ailede kimse istemediğinden, beni kaydetmesi ve velim olması için ilkokul öğretmenime gittim, o beni kaydetti.

Ağabeyim kunduracılık yapıyordu, beni dükkâna götürürdü, orada çıraklık yapardım ama ondan bir kuruş almak mümkün değildi. Bir de çok şiddetliydi, bağırıp çağırır, hatta zaman zaman döverdi. Annem Kili-se'ye çok bağlıydı, benim illa kiliseye gitmemi istiyordu, ben de onunla beraber gidiyordum. Kilisede musikiyle okunan duaları çok güzel okuyordum, halk beni öyle biliyordu.

Develi'de okulu birinci olarak bitirdim

Okul için defter almak istediğimde ailemden kimse para vermezdi. Devlet dairelerinin attığı kâğıtları toplar, iple diker, defter yapardım, böylece onların kuruşuna ihtiyacım kalmazdı. Bir ötesini söyleyeyim... Ortaokulun bir kooperatifi vardı, defter-kitap satılan, son sınıfın en iyi öğrencisini orayı idare etmesi için görevlendirirlerdi. Ben okula başladıktan üç ay sonra bana teslim ettiler kooperatifi. İlkokulu ve ortaokulu Develi'de hep birinci olarak bitirdim.

Ağustos ayı geldi, ağabeyim bana verdiği sözü tutmadı, beni liseye kaydetmedi. Ben de kendi başıma gizlice İstanbul Erkek Lisesi'ne gidip kaydoldum. Ağabeyim bu yüzden o kadar kötü şeyler söyledi, konuştu etti ki, hiçbir şey yememeye başladım. Bu beş gün sürdü. Sonunda beni liseye göndermeye ikna oldular. Bunun üzerine annem ve babam Develi'den geldi. Babam bir sene içinde hasta olup vefat etti. Lise son sınıfta psikolojik rahatsızlıklarım baş göstermesine rağmen, İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümü'nü dördüncülükle kazandım.

Üniversite döneminde ders vermeye başlayınca ekonomik olarak biraz rahatladık, ardından iki sene boyunca asistan olarak aynı üniversitede çalıştım. Bölüm başkanı beni alırken, Hristiyan asıllı kişilerin kabul edilmediğini, kendisinin de baskı altında olduğunu, buna rağmen beni kabul ettiğini söyledi. İki yıl sonra İstanbul Teknik Üniversitesi maaşımı kesti ama ben hiçbir dil sınavına girmeden Fransa'da bursla doktora hakkı kazandım.

Hep aynı yerde duracak bir motor...

Toulouse kentinde bir üniversiteye mektup yazdım, oranın başkanı bana "Gel buraya" diye yanıt verdi. O zamanlar maksadımı izah

edişim de çok güzeldi, onu çok sevimli bulmuş. Gittim, orada doktora başlattı hemen beni. Laboratuvar var, doktora konusu da sanayiden alınıyordu; sanayici diyor ki, “Bize öyle bir alet yapın ki şu şu özelliklere sahip olsun.” O aleti alıp uygulamaya koyuyorlar ve üniversiteye bağışta bulunuyorlar. O zamanın parasıyla, dışarıdan 120 bin frank veriyorlarmış.

Hoca bir konu verdi bana, pnömatik motor... Yani, basınçlı havayla çalışan, mili adım adım dönüp duracak, rap diye hep aynı yerde duracak bir motor yapmam gerekiyordu, ve o motoru yaptım. Bir ara hocanın kapısını vurdum, “Mösyö, görüşmek istiyorum” dedim. O ise “Mösyö, benim sana ayıracak bir dakika zamanım yok, bunu yaparsan sen yapacaksın, bana bir şey sorma” dedi. Hatta dışarıda gördüğüm zaman da, selam vermek istediğimde almıyordu. Fransız arkadaşlara biraz şikâyet ettim, onlar da bana Fransa’da araştırmacıların hocalardan yardım almadan, yollarını kendilerinin bulduğunu söylediler. Yunan arkadaşları çağırdım, bağladık basıncı, gazı da verdik, adım adım döndü durdu, döndü durdu alet. Onda bir bile hata yoktu, rap rap duruyordu. Ondan sonra hocanın kapısını vurdum, “Mösyö, alet çalışıyor” dedim. Gördü baktı ki, alet, dediği gibi *step by step*¹ çalışıyordu. Biraz da kızardı, ondan sonra geri yerine gitti. İki gün sonra aleti görmek için Paris’ten, Sanayi Bakanlığı’ndan Toulouse’a bir üst yetkili geldi. “Tebrik ederim mösyö” dedi. Ben o icadı yapmıştım, sanayiden 120 bin frank para alacaktı üniversite.

Fransızlar kapımın üstüne bir kâğıt koymuş...

Fransızlarla ilişkim yoktu diyebilirim. İşim hep hesap kitapla meşgul olmaktı – yani, yalnızlık diyeceğim ben buna. Evlilik ya da o yaşların arkadaşlığı gibi şeylerde de değildim ben. Hatta bir gün Lille şehrindeyken, Fransızlar kalkmış, kapımın üzerine bir kâğıt koymuşlar “Kimseyle görüşmeyen, konuşmayan sen neden çekiniyorsun, korkuyorsun?” gibi.

Ben devlet doktorası yapmak istiyordum. Ancak bunun için Fransız vatandaşı olmam gerekiyormuş, onlar yapabiliyormuş ancak. Canım sıkıldı...

1 *step by step* (İng.): Adım adım, aşama aşama.

Doktora savunmamdan sonra üniversiteden ayrılmış oldum. İstanbul'da annem var korumak istediğim, dönmek istiyorum oraya da. Paris'e geldim, orada Ermenilerin toplandığı Gülbenkian Vakfı'na gittim ve paramın çok kısıtlı olduğunu, biraz da depresyon içinde olduğumu söyledim. Orada Türkiye'den göç etmiş birinin atölyeleri varmış, silah fabrikasına hassas malzemeler imal ediyormuş, orada 10 ay kadar tor-nacılık yaptım. Türkiye'ye döneceğim ama asker kaçağıyım. Sene 1974 oldu, Ecevit Kıbrıs'a girdi. Milliyet gazetesinde asker kaçaklarının affe-dildiğini okudum. Tam o sırada Paris'te bir lisede Matematik hocalığı yapmaya başladım. Başarım iyi olmasına ve benimle çalışmak isteme-lerine rağmen, 10 sene sonra "Hayır, ben ülkeme döneceğim" dedim. Önce Erzurum'a askere gittim, sonra Eskişehir'e Anadolu Üniversite-si'ne geçtim, ardından da Trakya Üniversitesi'ne...

Kendimi ait hissettiğim bir yer yok

Kendimi Ermeni olarak da, Hristiyan olarak da hissetmiyorum. Ken-dimi ait hissettiğim bir yer de yok. İşte, arkadaşlarım var, kim olursa olsun, o kadar. Karma evlilikler iyidir, evlenenler için bir hürriyet olur, yadrganma son bulur.

Eskişehir'de bazı arkadaşlar beni arkadaşlarıyla evlendirmek istediler, hiçbiri kabul etmedi. Annem İstanbul'da kiliseye çok gidip gelirdi, ora-daki arkadaşlarının kızlarıyla beni tanıştırmak istedi, belki birbirimiz-den hoşlanır ve evleniriz düşüncesiyle. Ben hep erteledim, Türk asıllı biriyle evlenirsem doğacak çocuklarımın istikbali çok daha dengeli olur diye düşündüm. Tercih ettiğim için değil, çocuklara yazık olur, yadrganmasınlar diye... Keşke tarihte birleşselerdi, bütünleşmiş ol-salardı, o zaman olmazdı başka kötü şeyler. Ama ne Eskişehir'de ne de Edirne'de, hiç kimse benimle tanışmayı kabul etmedi, bırakınız başka bir şeyi.

Bizim aile "hain" olarak kaydedilmiş

Amerika'dan bir grup Ermeni Kayseri'ye gelmiş. Yılıni hatırlamıyo-rum, ben doğmadan olmuş bir olay... Develi'de bir Ulu Cami vardı. Cuma günü Türkler toplanıp dua ediyorlar ya, bu gruptakiler caminin etrafını kuşatıp, oradan çıkan Türkleri öldürmek istiyormuş. Amaç

provokasyon çıkarıp halkları birbirine düşürmek. Emniyet bunu haber alınca, gelenler yakalanıyor. Amcam da ilgileniyor öyle şeylerle; içinde onun da bulunduğu heyet bunları tespit ediyor, yakalıyor, hepsini de asıyorlar. Yani bu heyetin Develi’de bir katliamı önlemek gibi bir iyiliği oluyor. Bu yüzden amcamın adı Ermenilerin kataloğunda “kendi milletine ihanet etmiştir” diye kayıtlıdır.

Onu, şundan dolayı biliyorum: Ben ortaokula başlayınca, annem Beyrut’taki bacılarını ziyarete gitti. Abimden çok şikâyetçiydi, eşi de aneme kötülük ediyordu; “Göçeyim gideyim ben de bacılarımın yanına” diye düşündü, babamı bırakarak. Beyrut’ta kiliseye gidip benim için burs soruyor. Onlar da Amerika’ya soruyorlar ve orada bizim ailenin kaydı ‘hain’ olarak çıkıyor.

Keşke Türk hükümeti beni tamamen eline alsaydı. Ben ortaokulda bile düşünürdüm devlete hicret etmeyi. Devlet beni alıp yetiştirmiş olsaydı kendimi ona mal ederdim, kendi arzumla. Bir sürü hizmetlerim olurdu, icatlarım olurdu. Yine de epeyce icadım var ama uygulamaya geçiremiyorum.

Hrant Dink’in kâtl edildiği günü hatırlıyorum. Edirne’den İstanbul’a doğru geliyordum, otobüste dinledim, televizyonda söyledi. Bir kişinin kötü bir niyeti varsa devlet incelesin, gerekirse ceza verilsin. Ne için birkaç kişiyi hazırlıyorsunuz da, birinin hayatına kast ediyorsunuz? Bilemiyorum nelerle uğraştığını. Ben devletin yerinde olsaydım ölümü değil, hizmeti esas alırdım.

Fenese Rupinyan Okulu ana sınıfı öğrencileri (1911)

kaynak: R. G. Hovhannisian (ed.),
Armenian Kesaria/Kayseri and Cappadocia (Costa Mesa: Mazda, 2013), s. 27.

Görüşülen kişi 1950 Kayseri doğumlu, erkek, mimardır.

Mülakat 7 Ağustos 2017'de, İstanbul'da, Hrant Dink Vakfı Anarad Hıçutyun Binası'nda yapılmıştır.

“Ulan gâvur!”

1950 yılında Kayseri’nin Ekrek köyünde, orijinal ismiyle Akarak’ta doğdum. ‘Çiftlik’ anlamına gelen bir kelime... Bu köyün adı değiştirilmiş, Köprübaşı olmuş. Yani bugün Ekrek diye bir yer ararsanız bulamazsınız, Köprübaşı arayacaksınız. Babam Yozgatlı, annem Kayserilidir.

Babam 1903 yılında, Boğazlıyan’ın Karahallı diye bir köyünde doğmuş.¹ O büyük Yozgat kırımında tesadüfen hayatta kalmış bir çocuk... Sokakta misyonerler tarafından yakalanıyor ve doğrudan Talas Amerikan Koleji’ne götürülüyor. Üç sene orada okuyor. O tarihlerde kolejin öğrencilerinin önemli bir kısmı Ermeni. 1915’le birlikte ortada kalan yüzlerce yetim getirilmiş oraya, bir anlamıyla yetimhaneye dönüştürülmüş okul. 1915’ten önce de Talas Amerikan Koleji’nde yoğunlukla Ermenice eğitim veriliyor, birçok öğretmen Ermeni. Okulun kalitesinden dolayı Türklerden de öğrenci gidermiş. Babam Ermeniceyi orada öğrenmiş. Hatta çat pat İngilizce de biliyordu, bizimle İngilizce kelimelerle dalga geçerdi.

1 Karahallı köyü günümüzde Yozgat’ın Sarıkaya ilçesine bağlıdır.

“Size ne yaptık da hepimizi öldürdünüz?”

Babam on - on bir yaşında, Talas Amerikan Koleji’nde okurken, bir arkadaşıyla birlikte kaçıyorlar. Kaçmalarının bir nedeni ailelerini bulmak istemeleri, diğeri de o tarihlerde duydukları, gerçeklik payı da olan bir söylenti. Söylentiye göre, ortada kalan Ermeniler Adana’dan vapurla Amerika’ya, Beyrut’a götürülüyormuş. Bir şekilde Adana’ya ulaşmak, bu vapura binmek, Amerika’ya gitmek istemişler. Ama her ikisinde de başarılı olamıyorlar. Ne Adana’ya gidebiliyorlar, ne de ailelerini bulabiliyorlar. Çünkü ailelerinden kimse kalmamış. Babam o tarihlerde Çerkeslerin eline düşmüş, otuz altı yaşına kadar serbest kalamamış. Delikanlı, yetişkin güç... Çerkeslerin yoğun olarak Ermeni köylerine yerleştikleri, Kayseri-Sivas arasında kalan Uzunyayla bölgesinde, onlardan at bakıcılığı öğreniyor. Uzun yıllar, yirmi beş sene kadar onların yanında uşaklık yapıyor. Ancak oyaşlara gelince serbest bırakıyorlar babamı. Sonra bir süre daha ailesini arıyor; bulamayınca, yolu bizim köye düşüyor, Ekrek’te bir süre kalıyor. Anneannemler sahip çıkıyor ona. Babam sonunda o köyde kalmaya karar veriyor. Köyde kalmak istemesinin nedeni annem. Annem o tarihlerde on altı-on yedi yaşlarında bir kız. Babam, rahmetli, “Ben onu gördüğüm zaman duvarların üzerinde seksek oynuyordu” diye anlatırdı annemi. Aralarında yirmi - yirmi beş yaş fark var. Anneannem bu farktan dolayı önce gönüllü olmuyor ama sonuçta razı oluyor, çünkü annemin kaçırılmasından endişe duyuyor. Kızını evlendirebileceği başka Ermeni delikanlı da yok.

Köyde ikinci Ermeni ailenin oluşması böyle oluyor. Esasında köyün son Ermeni ailesi anneannemler, biz sonradan yamanmışız oraya. Evlerimiz de birbirine çok yakındı. Annem ve babamın köyde beş tane çocuğu oluyor; ikisi kız, üçü erkek. Hepimize kendi kardeşlerinin ismini veriyor babam. Öyle bir hayat yani bunlarınkı... Fakat ben annemden de, babamdan da, soykırımla ilgili herhangi bir ağır söz işitmedim. Sadece annem, birkaç defa patlamıştı, herhalde içinde çok biriktirdiğinden. “Biz size ne yaptık da hepimizi öldürdünüz?” dedi mesela bir keresinde. Hayatta annemden bu konuda duyduğum tek cümledir bu.

Camiyi kilisenin taşlarıyla inşa etmişler

Ekrek, zamanında nüfusu tamamen Ermenilerden oluşan bir köymüş. 1915’le birlikte köy olduğu gibi boşaltılıp o karanlık yolculuğa çıkarılmış. Köyden çıkan son Ermeni aile bizdik. Köyün zamanında iki okulu, iki kilisesi varmış. Bazı eski Ermenice haritalar var, onlara baktığınızda ‘Ekrek’in birazcık büyük harflerle yazılmış olduğunu görürsünüz. Önemli bir köy... Bugün o okullardan herhangi bir iz kalmamış durumda. Sadece kiliselerden birinin temel duvarları duruyor. Mezarlığın içinde bir kilise... Ekrek Mezarlığı ünlü bir mezarlıktır, hâlâ önemli bir kısmı ayakta. Birazcık sapa bir noktada olduğu için çok fazla define aranmamış. Esasında aranmış ama yine de mezar taşlarının pek çoğunun üzerindeki kitabeler duruyor, kimlere ait oldukları belli. O haçkarlar² mezar taşı süslemeleri, motifleri Ermeni sanat tarihinin epey erken bir dönemine rastlar. Tarihsel tanıklığı koruması açısından da önemlidir bu mezarlık.

Biz altı kardeşiz; iki kız, dört erkek. Kız kardeşlerim ve onlardan biraz daha büyük teyzelerim artık genç kız olmuşlar. Hep duyarız, Ermenilerin hatıratlarında, romanlarında okuruz, kaçırılan kızlara dair çok hikâye vardır. Bunun yaşanmasına ramak kalmış bizim ailede. Köyün Türk, Kürt delikanlıları kız kardeşlerime musallat olmaya başlamışlar, kaçıracaklar... Köyde az sayıda da olsa Kürtler vardı. Nereden geldiler, tam olarak bilmiyorum. Köyün biraz dışında, Bulgar göçmenlerinin yaşadığı, yeni oluşturulmuş bir mahalle vardı. Cami de yapmışlardı. Sonradan öğrendim ki, köydeki kiliselerden birini yıkıp onun taşlarıyla inşa etmişler o camiyi. Köyün en verimli topraklarının olduğu, yeşillikler içinde bir bölgeydi. Köyün nüfusunu büyük bölümünü oluşturan göçmenler birazcık daha tarımla iç içeydiler, eker biçerlerdi. Bizim köyün olduğu yer esasında çoraktır. En yeşillik arazi bizim evimizdeki bostana aitti. Rahmetli annem nereden o kültürü edindi bilmiyorum, çok güzel bir bostan oluşturmuştu. Küçük bir depo da yapmıştı içine. O bostanda her türlü sebze ve meyve yetiştirirdi. Köyün pınarı tam bizim evin dibindeydi. Anneannemlerin yaptığı, toprak bir yalaktı

2 haçkar (Erm.): Haç taşı; üzerinde haç işareti de dahil olmak üzere çeşitli motifler bulunan, en çok mezarlıklarda görülen, Ermeni kültürüne özgü, işlenmiş, anıtsal taşlara verilen ad.

aslında. Akan musluk falan, yok öyle şeyler o tarihlerde. Elektrik desen hiç yok, zifirî bir karanlık...

“Ulan gâvur, haç çıkar bakayım!”

Köyde ikili bir yapı vardı. Tırnak içinde iyi olanların yanında gerçekten kötü olanlar da vardı. Kötüler, yani rahat vermeyen insanlar... Orada okula gittiğim bir sene boyunca, okul yolunda her gün dayak yemişimdir. Dönemeç dediğimiz bir yer vardı. O dönemecin olduğu noktaya geldiğimiz anda bizim ev gözden kaybolurdu. O dönemece gelene kadar *mamam*³ ve babam bir şey oluyor mu, olmuyor mu diye bizi kapıdan gözlerlerdi. Ama o dönemeci dönüp okula doğru yöneldiğimiz anda kocaman, eşek kadar adamlar diyeceğim, döverlerdi bizi, “Ulan gâvur, haç çıkar bakayım!” diyerek. Gerçekten büyük adamlardı. İşin garip tarafı şuydu: Biz çocuk olarak haç nedir, haç çıkarmak nasıl bir şeydir, bilmezdik. İşte ‘kötüler’in içinde bir bunlar vardı. Başka kim vardı? Haftada en azından bir-iki defa bizim evi taşlayanlar vardı. Evimiz bir yamaçtaydı, ‘kayanın dibi’ derdik oraya. Geceleri yukarıdaki kayanın üstünden, bizim toprak damlı, iki gözlü, taş eve taş atarlardı. Kimdi bunlar, hatırlamıyorum. İhtimal ki okula giderken bizi döven adamlardı. Köy enstitüsü mezunu, genç bir öğretmenimiz vardı. Yeni evlenmişti o tarihlerde. Bazen eşyle birlikte bizim eve gelir, bizde kalırlardı. Bizi korumak için gündüz gözüyle gelirlerdi. Gece, gizli saklı gelmezlerdi. O geceler biraz rahat ederdik, bam güm sesler işitmeyeceğimiz için.

Bir sene tüm kardeşlerimle birlikte bana yeni elbiseler yapıldı. O tarihlerde köyde elbisemiz falan yoktu, entari gibi bir şeyimiz vardı. İç çamaşırı filan hak getire, hiç öyle şeyler bilmezdik. Kayseri merkeze geldik. Meşhur Ermeni mahallesi var, Tavukçu mahallesi, orada bir eve misafir olduk. Vaftiz annemle vaftiz babamın eviymiş... Bir gün Surp Kirkor Lusavoriç’e gittik, hâlâ açık olan ünlü kiliseye. Beş kardeş, hepimiz orada vaftiz olduk. O gün orada vaftiz olan bir yığın başka çocuk da vardı. Özel bir ayın düzenlemişlerdi. Dinî törenler, mesela vaftizler, sadece dinî tören değildir. Dayanışma, ayakta kalma ve ayakta kalanların kendi kimliklerini biraz olsun koruyabilmeleri için de yapılır bu

3 *mama* (Erm.): Anne.

törenler. Aynı şeyi eğitim hayatı için de söyleyebiliriz. Eskiden onlarca Ermeni okulunun olduğu Kayseri’de bir tane okul kalmamış. Örneğin bizim köyün okulu yakılmış. Ben o köyde Türk okuluna başladım.

Tam o tarihlerde İstanbul Patrikhanesi ile, Anadolu’daki Ermenilerin ruhani önderlikler arasında bir koordinasyon vardı. Anadolu’nun hangi şehrinde Ermeni kaldıysa belirliyor ve o mekanizmayla, Anadolu’da okuma yaşına gelmiş çocukları derleyip toparlayıp İstanbul’a getiriyor, ilkokul yaşındaki bir erkek çocuksa Karagözyan Yetimhanesi’ne, kız çocuksa Kalfayan Yetimhanesi’ne yerleştiriyorlardı. Bir gün annem ve babam bana dediler ki “Hazırlan, okumak için İstanbul’a gideceksin.” Bizim köy Ankara-Kayseri-Sivas-Malatya ana karayolunun üzerinde bulunur. Karayolu köyün tam ortasından geçer, köyü ikiye ayırır. Bir gün beni o yolda bir otobüse teslim ettiler. Dediler ki “Seni İstanbul’da biri karşılayacak, sen orada okuyacaksın.” Eğitim hayatım bu şekilde, 1957’de, Karagözyan Ermeni Yetimhanesi’nde başladı.

Köyde boş durmak yoktur

Bir sene kadar sonra ailem İstanbul’a geldi. Önce Samatya’ya yerleştiler, çünkü amcam orada oturuyordu. Bir evde birkaç aile yaşamaya başladılar. Göz göz odalar, ortak banyo, ortak mutfak... Kız kardeşlerim çalışmaya başladı, çünkü Kayseri’de ilkokulu yarıda bırakmışlardı. İki kız kardeşim de iyi birer halı dokuyucusudur. O bölgedeki köylerin ortak kaderiydi bu. Özellikle Çerkesler sevk ve idare ederdi halıcılık işini. Köylerdeki evlere gelir, halı tezgâhını kurar, hammaddesini yani ipliğini, boyasını getirir, sipariş verir, hangi halıyı istiyorsa onun çizimini verirdi. Ben de biraz dokudum. Köyde boş durmak yoktur -ya tarlaya gideceksin, ya bostana gideceksin, ya evde elinden iş geliyorsa halı dokuyacaksın, ya tarlaya azık götüreceksin. Bir şey yapacaksın yani. Kız kardeşlerim de halıcılık yaptılar. İstanbul’a gelince, ‘kolima’ denen gömlek işine girdiler, o zamanlar çok yaygındı. Anadolu’dan gelip özellikle Samatya’ya yerleşen Kayseri, Yozgat, Sivas Ermenilerinin yaptığı ana iş bu gömlekçilikti. Gömleğin beden kısmı büyük atölyelerde dikilir, çuvalarla evlere gelir, evlerde kolu, yakası, manşeti takılır, düğmeleri dikilir, tüm bunlar kuruş düzeyinde paralarla yapılırdı. Çok uzun yıllar bu işi yaparak bizleri okuttular. Onlar aslında hayatlarını bizim için feda ettiler.

Samatya, Soykırım'dan sonra Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşen Ermenilerin önemli merkezlerinden biridir. Kurtuluş ve Feriköy'e gelenler ağırlıklı olarak kapıcılık yaparlardı. Annem abalarımla birlikte o gömlek işini yaptı. Okuması yazması yoktu, alfabeyi bile burada, o gömlek işini yaparken öğrendi; beden numaralarından 1'i, 2'yi, 3'ü, 5'i... Babam hamal olarak çalıştı o tarihlerde. Samatya'dan Beyazıt'a kadar, sırtında çuvalarla gidip gelirdi. Bir dönem de Sahakyan Okulu'nda temizlikçilik yaptı. Sonra, bir süre Şişli Ermeni Mezarlığı'nda mezar kazıcılığı yaptı, mezar bakım işleriyle uğraştı. Bir dönem Yedikule'de yün ayıklama atölyeleri vardı, annemle birlikte gidip yün ayıkladı orada. O tarihlerde hangi işi bulduysa yaptı babam. Ben de bu ailenin içinden, Karagözyan'dan Tibrevank'a, oradan Teknik Üniversite'ye, Mimarlık Fakültesi'ne girdim.

Mimarlık benim bilinçli tercihimdi. Tibrevank'ta İstefan Aratan diye bir geometri hocamız vardı. Mimar Sinan'dan sonra, Türkiye'de en fazla cami yapan mimardır; İstanbul'da onlarca cami yapmıştır. Ben onun etkisinde kaldım. Olağanüstü çizimler yapardı. Geometri şekilleri, üçgenlerle dairelerin kesişmesi, ara kesitleri, üç boyutlu bilmem neler... Ve ücret almadan gelirdi bu hocamız. Ben de öyle hayran hayran oturdum. Çok özendim ona. Sonra, hayatım boyunca mimarlık yaptım, bir de gençliğimde siyasetle uğraştım.

"Ülan gâvur, memleketi kurtarmak sana mı kaldı!"

Üniversiteye girdiğimde zaten solcuydum, Türkiye Komünist Partisi üyesiydim. Çok sayıda Ermeni'nin de yer aldığı, illegal bir parti... 12 Mart döneminde bir sene cezaevinde yattım. O yetmedi, 12 Eylül geldi, yine gözaltına alındım, tutuklandım, üç buçuk sene de o tarihlerde cezaevinde kaldım. Şöyle bir hesap yapıyorum: Beş sene Karagözyan, altı sene Tibrevank, iki sene askerlik, dört buçuk sene cezaevi; on yedi - on sekiz senem içerde geçmiş yani. Böyle bir yaşıntı...

Üniversite hayatım boyunca hiçbir arkadaşımдан, hiç kimseden, en küçük bir serzeniş, sitem, zinhar görmedim, ki Ermeni olduğumu herkes biliyordu. Askerde kurada Diyarbakır'ı çektim. 12 Eylül'ün ardından, işkencenin, eziyetin, faili meçhullerin, Kürtlere yönelik her türlü şiddetin en yoğun olduğu dönemdi. Çok kötü olaylara tanık oldum tabii. Ondan

sonra da tutuklandım zaten. Cezaevinde de herhangi bir ayrımcılıkla karşılaşmadım. Zaten bir koğuştasın, işkenceden geçmiş, düşmüşsün oraya. Bir tarafta Kürt'ü, Alevi'si; hepsi ilerici kişiler.

Ama Gayrettepe'de sorguda başka bir şey... O zaman orası birinci şubeydi. Yaklaşık altmış gün sorguda kaldım. TKP [Türkiye Komünist Partisi] üyeliği nedeniyle sorgulandım. Kaba şiddet, sopa... İkide bir "Ulan gâvur, memleketi kurtarmak sana mı kaldı!" Laf bu... Dışarıda beklerken, oraya girmeden önce, sopa ya da kafama bir yumruk; "Ulan gâvur!" Gözlerim bağlı olduğundan kimseyi göremiyordum. Böyle bir zihniyetti. Onun dışında, iş hayatımda da hiç ayrımcılıkla karşılaşmadım.

Eşimin teyzesi benimle hiç konuşmadı

Eşim Türk'tür. İkimizin de üyesi olduğu Tüm Teknik Elemanlar Derneği'nde tanıştık. İki ayrı dine mensup olmamıza rağmen evliliğimiz çok zor olmadı. Eşimin ailesi başta rıza göstermedi, benim ailem ise hemen kabul etti.

Ağabeyim de karma evlilik yaptı diyebiliriz. On sekiz yaşındayken Arjantin'e gitti, askerlik yapmamak için kaçtı bu ülkeden. Elli sene dönmedi. Orada Meksikalı biriyle evlenmişti; eşinden ayrıldıktan sonra Türkiye'ye döndü, şimdi burada yaşıyor. Eşim, Hrant Dink'le yakın arkadaştı. Hrant karma evlilikler üzerine yazdığı zaman, eşim ona telefon açmış, "Yeter Hrant, bırak bu karma evlilik serisini, boşatacak mısın beni" demiş. O da "Yok be gelin, sen bizim oğlanı alıp gitmedin, sen bu toplumun içinde yer aldın, sorunlara sahip çıktın, keşke senin gibi birini bulsam da oğluma onu alsam" demişti. Ermenilik ya da Türklükle ilgili hiçbir problemimiz olmadı bizim. Sadece, eşimin bir teyzesi vardı, o hariç... Benimle hiç konuşmadı. Elim eline değmedi, elini vermezdi çünkü. Tırnak içinde, melanet bir tipti. Ailesinde de onu kimse sevmezdi. Ben cezaevindeyken baldızımın eşi kalp krizinden ölmüş. Genç yaşında, iki yetim çocukla kalmış. Ermenilerde dünürlük, *hınamilik*⁴ çok önemlidir. Bizimkiler duyunca başsağlığı için kalkıp Kadıköy'e gidiyorlar. Annem, büyük olarak, destek olmak için akşam orada kalmış. Ertesi gün bizimkiler yemek hazırlayıp yine gitmişler. Akşam cenaze evinde

4 *hınami* (Erm.): Damat ve gelinin anne ve babaları, dünür.

masa açılmış, herkes yemiş fakat bu teyze bir türlü yaklaşmamış. Bir süre ısrar edildikten sonra, eşimin teyzesi “Onların piştiği tencerede domuz pişmiştir” demiş. Bunun üzerine kayınpederim ona çok kızmış.

Oğlumla birlikte anaokulu okudum

Cezaevine girdiğimde bir yıllık evliydim. Cezaevine girdikten ancak üç buçuk sene sonra kucaklayabildim eşimi. Büyük oğlum ben cezaevinden çıkınca, 1984’te doğdu. Ondan beş sene sonra, 1990’da küçük oğlum dünyaya geldi. İkisi de Ermeni okullarına gittiler. Küçük oğlan Esayan’a gitti, büyük Tıbreva’nın ortaokulundan mezun oldu. Özellikle küçüğün dile yatkınlığı vardı ve çok çalışkan bir çocuktü. Ödevini yapmadan okula gitmek istemezdi. Ben onunla birlikte iki sene anaokulu okudum Esayan’da! O tarihe kadar Ermenice konuşmamıştım. Oğlum anaokuluna başladıktan sonra, evde onunla sürekli Ermenice konuştum. Çocuk altı ay içinde bülbül gibi Ermenice konuşmaya başladı. İşte bu dönem, bugünkü çalışmalarımda önemli bir motor gücü oldu.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, Sovyetler Birliği’nin dağılması gibi etkenlerle de, Ermeni kültürü ve sanatına ve mesleğimin Ermeni boyutuna yoğunlaşmaya çalıştım. Üniversitede ne Ermeni, ne Rum, ne Bizans sanatı okumuştuk. Paldır küldür yapı tarihi, mimarlık tarihi, eften püften şeyler... Bir Mimar Sinan’ın adı geçerdi, ona da Ermeni demezlerdi. Derslerde Ermeni yapı sanatıyla ilgili herhangi bir şeyden bahsedilmezdi. Ahtamar Kilisesi’ni restore eden ekibin başında Ermeni Patrikliği adına ben bulundum. Yaklaşık iki buçuk sene boyunca sürekli olarak Van’a gidip geldim. O sırada Ermenistan’daki meslektaşlarımızla ilişkilerimiz gelişti; bir taraftan iş yaptık, bir taraftan öğrendik. Öğrenmek için kaynağımız vardı artık.

Ekrek (Köprübaşı) köyü Ermeni mezarlığı (2018)

Hrant Dink Vakfı Arşivi

Stephen Ohanian (İsteban Mermer), 1947 Kayseri-Yahyalı doğumludur. Mühendistir. 1976 yılından beri Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamaktadır. Bu metni Hrant Dink Vakfı'na 15 Eylül 2017'de, e-posta aracılığıyla ulaştırmıştır.

Bizim hikâyemiz

STEPHEN OHANIAN

Herkesin, her ailenin, her ulusun olduğu gibi bizim ailenin de bir hikâyesi var. Uzun zamandır yazmak istiyordum fakat bir türlü kısmet olmamıştı. Ailem de 'Büyük Felaket'ten nasibini az çok almış olduğundan, ailemin 1915'te içinden geçtiği hikâyeyi yazmak benim için kaçınılmaz bir görevdi; hatta atalarımın vasiyeti olması bakımından, bir zorunluluktu.

Edindiğim bilgiler dedem, yayam yani babaannem, amcalarım, hanımları tarafından, bana ilk ağızdan aktarılan bilgilerdir. Ayrıca, şu an Kanada'da yaşayan Gülbenk amcamın hanımı Turfanda yengemden de birçok bilgi edindim; kendilerine müteşekkirim. Aramızdan ebediyen ayrılanlara Tanrı'dan rahmet diler, mekânlarının cennet olmasını temenni ederim.

Şunu baştan belirteyim: Türkiye'de doğmuş, tahsilini Türkiye'de tamamlamış ve birçok Türk arkadaşı olan biri olarak, önyargılı değilim ve kimseye kin gütmüyorum. Yazdığım her kelime, her cümle gerçek olayları yansıtmaktadır.

Dendil'den Yahyalı'ya

Gelelim bizim hikâyeye... Baba tarafından atalarım aslen Dendillidir. Dendil, Sivas ilinin Gemerek ilçesine bağlı, eski bir Ermeni köyüdür. Dedemin babası Hamparsum Kara-Ohanyan, Maryam'la evlenmiş. Altı evlatları olmuş; en büyükleri Artin önce Vartiyat'la, sonra da Gülizar'la evlenmiş ve beş evlatları olmuş. Artin'in küçüğü Toros, Gülbahar'la evlenmiş ve iki evlatları olmuş. Toros'un küçüğü Rafel ve Rafel'in küçüğü Mesiye tehcir zamanı öldürülmüş. Mesiye'nin küçüğü Atam (babamın babası) Hayganuş'la evlenmiş, yedi evlatları olmuş. En büyüğü tehcir zamanı doğup yolda ölüme terk edilmiş; dedemin küçüğü, yani en küçük kardeş olan Santuhi de maalesef tehcir zamanı öldürülmüş.

Kara-Ohanyanlar Dendil'de kalabalık bir aile olmuşlar. Sahip oldukları tarlalar, bağ ve bahçeler bu büyük ailenin geçimini sağlayacak kapasitede olmadığından, kardeşler, henüz tehcir başlamadan önce başka yerlere göçüp yaşamlarını sürdürmeye karar vermişler. Kimi Burunören'e, kimi Kayseri'ye, kimi Sarioğlan'a gitmiş, dedemler ise Yahyalı'ya yerleşmiş. Dedemin kardeşlerinden Artin'in ailesi, Burunören'in ileri gelen ailelerinden biri olmuş, köyün idaresi onlardan sorulur hale gelmiş. Tabii, bu durum ancak tehcir yıllarına kadar sürmüştü.

Yahyalı, Kayseri iline altmış beş, Sarioğlan ilçesine yedi kilometre uzaklıkta, küçük bir köydür. Köyün tarihi hakkında yazılı resmî bilgiler olmamakla beraber, büyüklerimin anlattığına göre, Yahyalı önce Emir Paşa'ya ait bir çiftlikmiş. Rivayete göre, Emir Paşa padişah Vahdettin'e bir kız göndermiş, padişah da kendisine ödül olarak bu çiftliği vermiş. Emir Paşa ve hanımı Atiye'nin Yusuf adında bir evlatları varmış. Emir Paşa öldükten sonra, Çat'tan gelen İsmail Çavuş onun mülkünü satın almış ve bilahare Atiye ile evlenmiş. Köyün ilk sakinleri arasında Hüseyin Bey'in babası Seyit Ağa'yı ve Kır İsmail'in babasını da sayabiliriz. Bu kişiler, Tunus'tan gelip önce Sarioğlan'a, sonra da Yahyalı'dan top-
rak alarak oraya yerleşen Türkmen muhacirlermiş.

1915 felaketinden önce, dedemin sülalesi, ekonomik nedenlerle, Dendil'den gelip Yahyalı'ya yerleşmiş. O dönemlerde Dendil'den, Boğazlıyan'a bağlı Çat köyünden vs. başka Ermeniler de gelmiş. Ayrıca, sonraları, Ebulhayır, Üzerlik gibi çevre köylerden gelen Müslüman Türkler de olmuş.

Tehcir yılları

Dedem, büyükannem, babası, anası ve bir büyük kardeşi 1915'ten önce Yahyalı'ya gelip yerleşmişler ve Emir Paşa'nın tarlalarını ekip biçmişler. Karınlarını doyurmaya, geçimlerini sağlamaya çalışmışlar. Aynı şekilde, başka Ermeniler de gelip Yahyalı çiftliğinde hayatlarını sürdürmüşler.

O kötü günler yaklaşırken, köye jandarmalar gelip gitmeye başlamış; jandarmaların Ermenileri toplamaya geldikleri söylentileri ağızdan ağza yayılmış. Bir gün yine jandarmaların geldiği haberi ulaşmış köye. Dedem, Dikran Dayı ile birlikte kaçmış; kendilerini mezarlığa atmışlar, mezar taşını kaldırıp içine girerek saklanmışlar. Gündüzleri mezarlığın içinde saklanıyor, bazı geceler eve uğrayıp ekmek alarak hayatta kalma mücadelesi veriyorlarmış. Bu durum iki yıl sürmüş. Bu sırada dedemin babası ve kardeşi tehciye gönderilmiş. Köyün ağalarından, Hüseyin Bey'in babası Seyit Ağa, dedemin babasına "Sen şimdi gidiyorsun, ne olur ne olmaz, gitmek var ama dönüş olmayabilir, paralarını bana ver, şayet evlatlarından sağ kalıp geri dönen olursa onlara veririm" demiş. Dedemin babası da elindeki dokuz kırmızı lirayı (Reşat altını), sağ kalan evlatlarına vermesi için Seyit Ağa'ya teslim etmiş.

Günler geçmiş, sıra kadınlara gelmiş. Bizim aileden evde sadece büyükannemin eltisi kalmış, yaşlı olduğu için. Büyükannem o kara günleri şöyle anlatırdı:

Bir gün jandarmalar gelip köyün tüm kadınlarını topladılar. Ben hamileydim, durumuma hiç bakmadan beni de kafileye kattılar. Bizi Uzunayla tarafında bir Çerkes köyüne götürdüler, Gidene kadar jandarmalar ve yolda Türkler bizi soydular, elbiselerimizi ve yanımıza alabildiğimiz birkaç lirayı aldılar. Yarı çıplak kalmıştık. Çerkes köyüne ulaştık. Beni ve birkaç kadını köyün ileri gelenleri hizmetçi olarak evlerine aldılar. Birkaç ay karın tokluğuna köle gibi çalıştık. İnsanlık değerlerimiz ayaklar altına alındı, çok kötü muamelelere maruz kaldık. Oradaki hayat çekilmez hale gelmişti, hamileliğim de son haftalarına ulaşmıştı. Bir gün, birkaç Ermeni kadınla beraber kaşmaya karar verdik. Dağları tepeleri aştık. Türk köylerinden geçerken yine soyulduk, yarı çıplak hale getirildik. Yolda sancılarım tuttu. Bir derenin içinde, çukur bir yerde doğum yaptım, bir oğlan

çocuğum dünyaya geldi. Beraber kaçtığım kadınlar bebekle yola devam edemeyeceğimizi söylediler, bebeği oraya bırakmamı önerdiler. İçim yanıyordu, canımın bir parçasını nasıl bırakıp gidecektim... Yırtık pırtık olmuş entarimin bir kısmını yırttım, bebeği sarabildiğim kadar sardım. İçim kan ağlaya ağlaya, ilk mahsulümü, canımı, yüreğimi o derede bırakıp arkadaşlarıma katıldım ve yolumuza devam ettik. Deliye dönmüştüm, sanki aklımı kaçırmıştım. Diğer kadınlar beni teselli etmeye çalışıyorlardı. Yalın ayak, yarı çıplak, nihayet karanlıkta köye ulaştık. Evimize gidip kapıyı çaldım. Görümcem korkuyor, kapıyı açmıyordu. "Gülizar Abla, benim, kapıyı aç!" diye ısrar ediyordum. Nihayet sesimden beni tanıdı, kapıyı açtı. Halimi gördüğünde neredeyse baygınlık geçirecekti. Beni yıkadı, karnımı doyurdu ve yatırdı. Bir-iki hafta sonra ancak biraz kendime gelebildim.

Dedemin kardeşlerinden, Burunören köyüne yerleşmiş olan Artin ve yedi-sekiz yaşlarındaki oğlu Kirkor, tehcir zamanı köyden çıkıp beraberce yola koyulmuşlar, başka diyarlara gidip canlarını kurtarmak istemişler. Karaözü'ne yaklaştıklarında Artin Dede'nin babası fenalaşmış ve oracıkta, oğlunun gözü önünde ölmüş. Kirkor, yakınlardaki, ismini bile bilmediği bir köye gidip haber vermiş, köylüler kazma ve küreklerle gelip rahmetliyi oracıkta gömmüşler, çocuğu da götürüp yanlarında azap etmişler.

Dedem fazla konuşmazdı, sessiz, kendi halinde biriydi ama bazen, o felaket yıllarında yaşadıklarını anlatmaktan kendini alamazdı. Mezarda saklanmanın dışında, açlığın, susuzluğun kendilerine ne kadar ızdırap verdiğini anlatırdı. Bir gün o kadar acıkmışlar ki, ne pahasına olursa olsun dışarı çıkıp yiyecek bir şeyler bulmak istemişler. Tarlada yürürken önlerinde bir ekmek bulmuşlar, diz çöküp Allah'a dua etmişler. "Bu, Allah tarafından bize gönderilen bir şey, bir mucizeydi" derdi. Dedemin ismi Atam'dı, saçlı olmadığı için 'Kel Atam' derlerdi. Yardımsever, ekmeğini daima başkalarıyla paylaşan, sakın biri olarak hatırlarım onu. O sıkıntılı günlerde aylarca aç kaldığından, bir parça ekmeğin bile ziyan olmasına çok kızardı. Başka köylere yolculuk edeceğinde, kendisine yol azığı hazırlanırken daima fazla yiyecek koydururdu, "Ne olur ne olmaz, yolda bir aç insana rastlarım belki" diye. Bizim ev, başka köylerden gelip şehre gidenlerin de konaklama yeri idi. Bu yolcular yedirilir içirilir, geceyi geçirdikten sonra yola koyulurlardı.

O kötü günler geride kalıyor, dedemler tekrar normal hayata dönüp bir düzen kurmaya çalışıyorlar. Bu arada sağ kalanlardan, dedemin büyük kardeşinin hanımı, kayınbabasından duymuş olduğu, Seyit Ağa'ya verilen dokuz kırmızı lirayı hatırlamış ve dedeme söylemiş. Dedem büyük bir umutla Seyit Ağa'ya gidiyor; Seyit Ağa azarlarcasına "Bre Atam, ne dokuz kırmızı lirası, öyle bir şey yoktur" diye cevap veriyor. Böylece dedemin, o parayı alıp maddi durumunu bir nebze düzeltme hayali suya düşmüş. Seyit'in oğlu Hüseyin Bey'in bağının yakınlarında bulunan sulak verimli tarlalar da, 'Keşişler' namıyla bilinen bir Ermeni aileye aitmiş. Onlar da tehcir yollarında yok olmuş ve Hüseyin Ağa ailesi o tarlaların üstüne konmuş. Tehcire giden ve geri dönmeyi başaran hangi Ermeni malını geri alabilmiş ki, benim zavallı sülalem alabilsin...

Soyadı Kanunu çıktığında dedem nüfus kâğıdı çıkarmak için nahiyeye gidiyor, nüfus memuru lakaplarının ne olduğunu soruyor, o da "Kara-Ohanyan" diyor. Memur "Ne Kara-Ohanyan'ı, sen nato kafa, nato mermersin, Mermer soyadını al" diyor ve öyle kaydediyor. Dedem kel olduğundan ve de bir 'gâvur' olduğundan, alay edercesine yapıştırıyor bu soyadını.

Dendil'de kalabalık olan Kara-Ohanyan sülalesi çeşitli yörelere dağılıyor; Burunören'e yerleşenler Yöndem, Kayseri'ye yerleşenler Çam, Gemerek civarına yerleşenler Gören soyadını alıyor. Anlayacağınız, o zamanlarda başlayan Türkleştirme politikasından bizim sülale de nasibini almış, Kara-Ohanyan sülalesi yok edilerek Ermeni kimliği de yok edilmeye çalışılmış. Fakat kanımca Türkleştirme politikasında bir yanlışlık yapılmış. Şöyle ki, yıllar boyu, Türk komşularımızla aramızda bir problem çıktığında hep bizim 'gâvur' olduğumuzu, 'Ermeni' olduğumuzu yüzümüze vurmuşlar ve biz de tam bu nedenle esas kimliğimizi korumuşuz, soyadlarımız değişse de Ermeniliğimizi korumuşuz.

Komşularımız

1950'lerin başlarında Yahyalı, yarısı Ermeni, yarısı Müslüman Türk olmak üzere 30 haneli bir köydü. O zamanlar köyde elektrik, gaz bir yana, içme suyu bile yoktu. Aydınlanma, idare adı verilen, gazla çalışan, fitilli lambalarla sağlanırdı. İçme suyunu, üç - üç buçuk kilometre uzaklıkta, Üç Tepe denen yerde bulunan bir kuyudan, eşeklerle getirirdik. Hava

şartlarının uygun olmadığı günler ve mevsimlerde ise içme suyunu köyün kadınları köyün yakınından geçen çamurlu, bulanık bir suyu olan bir ırmaktan getirirlerdi. Yıkama, çamaşır yıkama ihtiyaçlarımız için gereken su da yine, Sarioğlan tarafından gelip Kızılırmak'a akan bu ırmaktan kovalarla taşınarak sağlanırdı.

1950'lerin başlarında, yani aklımın ermeye başladığı yıllarda, Müslüman komşularımızla barış içinde, iyi komşuluk ilişkileriyle yaşıyorduk. Hiç problemimiz yoktu dersem yalan söylemiş olurum; oluyordu. Aramızda bir anlaşmazlık çıktığında her seferinde 'gâvur' kimliğimiz, boyun eğmemiz gerektiğini bize hatırlatıyordu, haklı da olsak boyun eğiyorduk. Bu gibi olaylara alışmıştık, komşularımızla genellikle iyi geçiniyorduk.

Kapı komşumuz Ahmet Yıldırım, Kara Ahmet olarak anılırdı. Hanımı Hatçe deli dolu bir kadındı, Deli Hatçe diye tanınırdı. Onlar da kalabalık bir aileydi, aramız çok iyiydi. Kara Ahmet Dayı her gün bizim eve gelir, bizimkiler onu misafir eder, yedirir içirirlerdi. Ahmet Dayı'nın kızı Niğde'nin Ağcaşar köyüne gelin gitmişti. Bir gün hanımı Hatçe'yle birlikte Ağcaşar'a kızını ziyarete giderken, Ahmet Dayı yolda kalp krizi geçirmiş ve orada vefat etmiş. Deli Hatçe deliliğini göstermiş, büyük bir cesaretle kocasının çenesini bağlamış ve Ağcaşar'a ulaşip durumu bildirmiş. Düşünüyorum da, gecenin karanlığında başka biri olsa hali ne olurdu...

Karşımızda anneannemin amcası Tirtad Dede, oğlu Aram, hanımı Maritsa ve çocukları... Tirtad Dede ahırlarında kendi atının tepmesiyle vefat etmişti. Cenazesini evlerinin önünde yıkayıp defnetmelerini haval meyal hatırlarım. Tirtad Dede'nin kızı Turfanda ve kocası Aram ile çocukları, evimizin arka tarafında otururlardı.

Köyde üretim

Yahyalı halkı çiftçilikle uğraşırdı. Tarlalar öküzlerin çektiği, 'çift' denen aletle sürülür, ekinler tırpanlarla biçilir, biçilen ekinler elle toplanıp yığınlar yapılır, öküzlerin çektiği kağnılarla, köyün kenarında bulunan harman yerlerine taşınır, orada yine öküzlerin çektiği döğenlerle buğday taneleri saptan ayrılırdı. Ekip biçme işi genellikle erkekler tarafından yapılırdı; biçilen ekinleri toplamak, yığın yapmak ise kadınların göreviydi. Kadınların işi erkeklerden daha zordu; bir yandan yemek

yapmak, çocuklara bakmak, ırmaktan su taşıyıp çamaşır yıkamak gibi ev işleriyle uğraşmak, diğer yandan tarlada çalışmak kolay olmasa gerek... Kocalarından sebepsiz yere dayak yemeleri de cabası... Köyde karısını dövmeyen erkek, erkek sayılmazdı. Anamın enerjisine hâlâ hayranım. O kadar çok çalışırdı ki, dedem ona ‘Hüseyin Bey’in motoru’ derdi. Halen Kanada’da yaşayan Turfanda yengem on dört yaşında evlendiğini, o yaşta hem tarlada, hem evde gece gündüz çalıştıklarını, hamilelik dönemlerinde bile çalıştıklarını, eziyetli bir hayatlarının olduğunu, çektikleri çileyi izah etmeye kelimelerin yeterli olamayacağını söyler, “Eğer kudretim olsa, bir film yapsam, ismini ‘Acıların Anası’ kordum” derdi. Biz çocuklar da yedi-sekiz yaşlarında köyde çalışmaya başladık. Öküzleri otlatmak, döğen sürmek, tarlaya azık götürmek çocukların göreviydi. Biz çocuk değildik, çocukluğumuzu yaşamamıştık. Büyüğlerimiz bizleri yetişkin gençler yerine koyar, bu işleri bizlerden talep ederlerdi.

Köyün çocukları olarak öküzlerimizi alır, hep beraber dağlara götürür, karanlık basıncaya kadar otlatırdık. Kurtlar saldırır diye ödümüz kopardı. Karanlık basınca büyüklerimiz gelir, öküzlerle beraber dağlarda yatarlardı. En korktuğumuz yer Karadere denen bir yerdı. Dağlarda inler vardı. Çocuklar bazen büyüklerinden duydukları hikâyeleri, Karadere’de cinlerin olduğunu anlatırlardı. O zaman korkumuz daha da artar, kalbimiz çarpardı, ama yine de görevimize devam ederdik. Akşam büyüklerimiz gelip öküzleri teslim aldığıında, biz çocuklar birbirimize yapışmış halde, zifirî karanlıkta tökezleyerek eve ulaşırdık; akşam yatar, ertesi sabah erkenden gidip yine öküzleri teslim alırdık. Kışa kadar bu görevimiz devam ederdi.

Ağustos ayında ekinler biçilir, yığınlar yapılır, buğday taneleri saptan ayrılmak için kağnılarla harmana getirilirdi. Saplar daire şeklinde serilir, sapla samanın ve tanenin ayrılma işlemi başlardı. Genişçe bir tahtanın altına keskin çakmak taşları dizilerek yapılan ‘döğen’i öküzler çekerdi. Genellikle biz çocuklar döğenin üstüne oturur, öküzleri idare ederdik. O sıcaklığın altında öküzler döner, döğen buğday tanelerini başaktan ayırır ve sapları saman haline getirirdi. Döğen sürerken çok dikkatli olmamız gerekiyordu. Öküz dışkısını dışarı atmaya başlayacağı zaman, ‘kaka-man’ dediğimiz bir kabı arkasına tutar, dışkının samanın üstüne düşmesini önlerdik. Bizim iki öküzümüz vardı; biri çok yavaş, kahverengi

‘Konur Öküz’, diğeri ise sarı, ‘Deli Öküz’. Deli Öküz doğuşta köyün tüm öküzlerini yenerdi, çok hızlıydı; zavallı Konur Öküz’ün ona yetişmek için canı çıkardı. Konur Öküz’ü hızlandırmak için, ‘meses’ dediğimiz, ucunda bir çivi bulunan uzunca sopayla devamlı arkasından dürterdik. Zavallı öküzün kıcı kana bürünürdü. O durumu hatırladıkça hâlâ içim sızlar.

Saplar öğütölüp saman haline getirildikten sonra iş buğday tanelerini ayırmaya gelirdi. Köyün erkekleri yabalarla samanı savurur, rüzgârın durumuna göre saman taneden ayrılırdı. Sonra buğday yığın haline getirilirdi, bu yığına ‘çeç’ derdik. Şunu da belirtmeliyim ki, bizim ekip biçtiğimiz tarlalar bize ait değildi. Bize verilen, Büyük Dağ’daki taşlı tarladan yeterince ürün almak imkânsızdı. Aile nüfusumuz da kalabalık olduğundan, mecburen komşumuz Hasan ve Hüseyin kardeşlerin tarlalarını ekip biçer, tohumu vesaire bizler alır, ürünün yarısını tarla sahiplerine verirdik. Buğday savrulup taneler ayrılarak yığın yapıldıktan sonra tarla sahipleri gelir, buğday yığınlarını mühürlerlerdi. Mühür, alt tarafı oyularak nakış haline getirilmiş bir tahta parçasıydı. Böylece tarla sahipleri buğdayın çalınmasını önlüyorlardı. Gerçi dedem bu hususta çok hassastı; hiç kimsenin hakkını yemez, haramdan kaçınırdı ama buna rağmen tarla sahipleri mühür işlemini ihmal etmezlerdi. Gece buğdaya bekçilik yapmak için amcamla beraber harmanda yattık. Gecenin karanlığında gökyüzünü seyrederdim. Bazen yıldızlar kayar, bazı geceler de ay kendini gösterir, zifirî karanlığı biraz aydınlatırdı. Etrafımızda cırcır böcekleri adeta konser verirlerdi. Bu konsere, uzaklardan gelen kurtların ulumaları da katılırdı.

Köyün ortasından yol geçer, köyü sanki ikiye bölerdi. Yolun geçtiği yerde, ‘soku’ denen, ırice, içi oyuk bir taş vardı. Sonbaharda buğday hasadından sonra, sokuya buğday doldurulur, köyün erkekleri, üçü-dördü bir arada, ellerindeki tokmakları sırayla, ahenk içinde, türkü söyleyerek sokuya indirip kaldırır, böylece buğdayı ezer, yarma yaparlardı. Biz çocuklar etrafa dizilir, bu olayı büyük bir zevkle seyrederdik. Böyle günlerde köyde bir şenlik havası olurdu.

Köyde akşamları toplanılır, cinli-perili hikâyeler anlatılırdı. ‘Ağzı lastikli’den bahseder, “Ağzı lastikli gelmiş, şu kadar insanı bir çırpıda yemiş”, yahut “Köylünün biri atlagece başka bir köye giderken köpek kılığına giren şeytan onu kovalamış” gibi hikâyeler anlatırdı büyüklerimiz;

biz çocuklar da korku içinde onları dinlerdik. Elektrik olmadığından, bu hikâyeleri yarı karanlık lamba ışığı altında dinlediğimiz için korkumuz daha da artardı. Bir gün ateşim yükseldi, kendimden geçmiş vaziyette, sırt üstü yatıyordum. Bir kâbus gördüm. Tavanda asılı bir yumurta varmış, o yumurta sanki dedemin kafasıymış, yere düşüp parçalanacak diye ödüm kopuyordu ve avazım çıktığı kadar bağıryordum. Yüzüme su serpererek, zor bela beni yatıştırdılar. İçime cin girdiğinden şüphe leniyorlardı. Ertesi sabah dedem beni aldı, Burunören’e, hocaya okutmaya götürdü. Hoca okudu üfürdü, küçük kâğıt parçalarına Arapça bir şeyler yazdı, o kâğıt parçalarını yutmamı ve yazdığı muskayı boynuma asmamı istedi. Hocanın dediklerini aynen uyguladım. Şimdi düşünüyorum da, ateşim yükseldiğinde, belki de o cinli-perili hikâyelerin etkisiyle o kâbusu görmüşüm.

Köyümüzün hayvanları

‘Beyaz’ isminde, ufak tefek bir köpeğimiz vardı. Tüyleri bembeyazdı, ailemizin bir ferdi gibiydi. Babamlar tarlaya gideceği zaman o herkes ten önce yola koyulur, onlarla beraber gider gelirdi. Çok hassas ve koruyucu bir köpekti. Bizim eve Türk komşularımız geldiğinde devamlı havlar, adeta onlara engel olmak isterdi, ama İstanbul veya Kayseri’den, daha önce hiç görmediği akraba veya dostlarımız geldiğinde hiç sesi çıkmazdı, bu duruma hepimiz şaşar kalırdık. İstanbul’a gittiğimde bir gün duydum ki, bizimkiler Beyaz’ı dışarıda unutmuşlar, köyün iri çoban köpeklerinden birkaçı gelip onu çekiştirip hayalarını ezmişler, zavallı Beyaz birkaç gün sonra ölmüş. Beyaz’ın ölümü beni haddinden fazla etkilemişti, günlerce içimden ağladım.

Köyde yaşayıp da kurtlar ve tilkilerden etkilenmeyen birinin olacağını hiç sanmıyorum. Biz çocuklar öküzleri otlatırken en çok kurtlardan korkardık. Kurtlar bazen koyun sürülerine dalar, kısa sürede birçoğunu boğazlardı. Bir gün köyde bir kargaşa çıktı, köylüler birbirine girdi, herkes köyün yakınındaki bir vadiye doğru koşuşmaya başladı. Herkes “Sirun’un eşeği” diye avaz avaz bağıryordu. Sirun Enişte, teyzemin kocası. Biz de koştuk. Köpekler bizden önde koşuyordu. Vadinin başına geldiğimizde bir de ne görelim, beş-altı kurt Sirun’un eşeğini aralarına almışlar, parçalamışlar, yemeye başlamışlar. Kimse onlara

yaklaşmaya cesaret edemedi, koca çoban köpekleri bile yaklaşmadı, sadece havlayarak etraflarında döndüler. Kurtlar karınları doyunca bırakıp kaçmaya başladılar, ancak o zaman köpekler göstermelik olarak arkalarından biraz kovalayıp geri döndüler.

Bizim köy tilkilerden de az çekmemiştir. Komşumuz Aram Dayıların kümesi bizim evin tam arkasındaydı. Her gece tilkiler gelir, birkaç tavuk, civciv boğazlayarak kümeden kaçarlardı. Aram Dayı'nın hanımı Turfanda Bacı'nın canına tak etmişti, o tilkiyi muhakkak yakalamalıydı. Bir gün kümesin kapısına bir tuzak kurdu. Ertesi sabah baktık, tilki tuzağa düşmüş. Turfanda Bacı tilkiyi tuzakla beraber köyün meydanına götürdü. Köpekler tilkiye yanaşamıyorlardı, tilkinin dişlerini gıcırdatarak hırlaması onları ürkütüyordu. Turfanda Bacı tilkiden muhakkak öcünü almalıydı. Tilkinin bacaklarını bağladı, köy meydanında odunları çatıp darağacı yaptı ve tilkiyi idam etti. Bu, bizim köyün ilk ve son idam vakasıydı.

Bizim at bazen kaçır, gece eve gelmezdi. Ne kadar arasak da, çoğu zaman onu bulamaz, kurtlara yem olmasından çok korkardık. Bizimkiler bunun da çaresini bulmuşlardı. Köyde Şoğö Bacı diye biri vardı. Hınıs' tan gelmiş, önce Çat'a, sonra da Yahyalı'ya yerleşmişti. Kızı ölmüş, oğlu ise kaybolmuş. Hep, bir gün oğlunu bulma ümidiyle yaşıyordu. Dinî inancı tam, tek başına yaşayan bir yaşlı hanımdı. Bizim at eve gelmediğinde bizimkiler onun evine gider, kurt ağzı bağlamak için dua etmesini rica ederlerdi. Şoğö Bacı kurt ağzı bağlama duasını okur, "Hiç merak etmeyin, atınız yarın gelir" derdi. Gerçekten de, atımız ertesi gün kendiliğinden, sağ salim eve gelirdi. Bu durum gelenek halini almıştı; kimin hayvanı akşam eve gelmezse Şoğö Bacı'ya gider, kurt ağzı bağlatırdı.

Bahsettiğim at, dişi bir kırattı. Dedem her sene onu Uzunayla'ya götürür, oranın atlarıyla çiftleştirirdi. Bir seferinde kırat bir tay doğurdu; kendisi önde, tay arkasında, orada burada otliyordu. Bir gün kırat tren yolunun kenarında otladıktan sonra eve doğru gelmeye başladı, tren yolunu geçti, arkasından da tayı koşmaya başladı. O an tren belirdi ve tay tren yolunu geçemedi ve trenin altında kalıp ezildi. O anda bağda çalışıyorduk, bu olay biraz ötede, gözümüzün önünde olmuştu. Koştuk ama elimizden bir şey gelmedi, maalesef güzel tayımızı kaybettik. Çok üzülmüştük.

Okul çağı

Benim ilk özlem çekmem çocukluk yıllarıma rastlar. Bizimki kalabalık bir aileydi. Babamlar dört kardeşti; dört kardeş, anne ve babaları, eşleri ve çocukları, beraber yaşıyorlardı. Biz kuzenler adeta kardeş gibiydik, birbirimize çok sıkı bağlıydık. Antranik Amcamın çocukları okul çağına gelince, köyde okul olmadığından Kayseri'ye gitmelerine karar verildi. Dedem ailenin bölünmesini istemiyor, tüm evlatlarının ve çocuklarının köyde kalmasını istiyordu. Yayam dedeme, torunlarının okula gidip eğitim almaları gerektiğini anlattı, sonunda dedem ikna oldu ve bir-iki hafta sonra amcam, yengem ve çocukları, beş kuzenim Kayseri'ye doğru yola çıktılar. Onlar gitti ama benim kalbimin bir parçasını da beraberlerinde götürdüler. Daha sonra köyde okul açılacak, ben ilkokula orada başlayacaktım fakat birinci sınıfı bitirdikten sonra, ailem, benim ve kardeşlerimin tahsilimize köyde devam edemeyeceğimize karar verecek, dedemin yine itiraz etmesine rağmen Kayseri'ye göçecektik.

Okul çağı gelmiş geçiyordu, sekiz yaşına basmıştım ki nihayet Yahyalı'da okul açılmasına karar verildi. Vahit Bey'in bir zamanlar bakkal dükkânı olarak kullandığı odayı sınıf yaptılar. Benden bir-iki yaş büyük olan birkaç çocuk birinci sınıfı Burunören'de okumuşlardı, yürüyerek gidip gelirlerdi. Onlar sınıfın bir köşesinde ikinci sınıfı, biz yirmi beş - otuz kadar diğer çocuk da birinci sınıfı teşkil ediyorduk. Koyunabdal köyünden bir öğretmen gelmişti, adı Erdoğan'dı. Gençti ama çok disiplinliydi. Kısa sürede alfabeyi öğrendik, okumayı söktük.

Okulun açıldığı ilk günü hatırlıyorum. Öğretmen gelmiş, nüfus kâğıtlarımız elinde, isimleri okuyup kaydımızı yapıyor. Sıra bana geldi. Nüfus kâğıdında ismim İstapan olsa da köyde beni Dursun olarak çağırırlardı. Biz Ermenilerin Ermeni isimlerinin yanında bir de her gün kullandıkları Türk isimleri vardı. Ayrıca ismim nüfus kâğıdında doğru yazılmamıştı; ön sayfada 'İştıpan', arka sayfada 'İstipan' yazmışlardı. Öğretmen, "İş-ti", "İş-tip", "İş-ti-pa" diye ismimi okumaya çalışırken, çocuklar "Onun ismi Dursun" dediler, öğretmen de "Öyleyse Dursun olarak kaydedeyim" dedi ve okula Dursun olarak başladım. Okula devam ediyorum ama evde iş olursa hemen dedem okulda bitiyor, beni eve götürmek istediğini söylüyordu. Bir gün yine dedem okula geldi, öğretmene eve gidip, tarlada çalışan babamgile azık götürmem

gerektiğini söyledi. Öğretmen o gün beni bırakmadı, dedeme okul zamanı bir daha gelmemesini söyledi, o günden sonra da dedem okula gelip beni götürmekten vazgeçti.

Öğretmen çok disiplinliydi. Çoğu akşam bizim eve oturmaya gelirdi. Okulda bizlere sıkı sıkı tembih ederdi, “Kimin evine gidersem, aynı odada bulunmasın” derdi. Bizim eve geldiği akşamlar ben derhal başka odaya geçerdim. Öğretmene sanki bir tanrıymış gibi tapardık, büyük saygı gösterirdik ve çok çekinirdik ondan.

Bir kış günüydü, öğretmenin bir tanıdığı köye gelmiş, öğretmen de onu sınıfa getirmişti. Çocuklardan birinin öksürüğü tuttu, onun arkasından diğer çocuklar başladılar öksürmeye. Kimi sahiden, kimi yalandan öksürüyordu. Öğretmen bu durumdan hiç hoşnut olmamıştı, suratı asıktı. Misafir gitti, öğretmen ikinci sınıfın irice çocuklarından Yılmaz’ı çağırdı, “Git, şu karşıdaki ağaçtan kalın bir dal kesip gel” dedi. Yılmaz gitti, bir dal kesip getirdi, öğretmen o dalı beğenmedi ve o dalla Yılmaz’ı dövdü, “Daha kalın bir dal kes, getir” dedi. Canı yanmış olan Yılmaz bu sefer çok kalın bir dal kesip getirdi. O gün sınıfça sıra dayağını tattık. Ellerimiz kıp kırmızı olmuştu, tırnaklarımız yanıyordu. O günden sonra öğretmenenden daha çok çekindik, hiçbir zaman yanlışlık yapmamaya çalıştık.

Öğretmenin başka bir huyu daha vardı; dersini bilmeyen biri olursa, dersini bilen öğrenciye tokat attırırdı. Bir gün biri ‘g’ rakamını eğri büğrü yazınca, öğretmen sınıfı sırayla tahtaya kaldırıp herkese bu rakamı yazdırdı. Çoğumuz eğri büğrü yazdık, içimizden, halamın kızı Gülten daha iyi yazınca, öğretmen ona, rakamı yazamayan çocuklara tokat atmasını söyledi. Gülten bize kıyamıyor, hafif tokat atıyordu. Bunun üzerine öğretmen ona okkalı bir tokat kondurdu. Gözlerinde şimşekler çakan Gülten o gün bizlere nasıl tokatlar salladı, bir Allah, bir de bizler biliriz. O gün kuzinim Gülten’den yediğim tokadı hâlâ hatırlarım.

Bir gün öğretmen elinde bir deste küçük kitapla sınıfa girdi. Kısa hikâyeler içeren, resimli, ince kitaplardı bunlar. Dedi ki, “Bu kitapları okumak isteyenler yarın yirmi beşer kuruş getirsin.” Eve gittiğimde yayama söyledim, o da dedeme iletti, dedem parasının olmadığını söyledi. Çok üzüldüm, o kitaplardan birini okumak için can atıyordum. O gün evimize bir misafir gelmişti, köyden Kayseri’ye göçmüş komşularımızdan

biriydi. Yayam o kişinin birkaç yıl önce kendilerinden borç para almış olduğunu, şimdi hiç olmazsa yirmi beş kuruş vermesi gerektiğini bir nevi duyurdu. Böylece o yirmi beş kuruşu tedarik ettim ve ‘Kurşun Asker’ adlı ilk hikâye kitabımı okudum, dünyalar benim oldu.

23 Nisan Çocuk Bayramı yaklaşırken, öğretmen Sarioğlan’a gideceğimizi, bayramı oradaki öğrencilerle kutlayacağımızı söyledi ve bizlere ezberlememiz için şiirler verdi, Sarioğlan’daki kutlamalarda okumamız için. Çok heyecanlanıyorduk, ilk defa toplum önüne çıkacaktık. Nihayet 23 Nisan sabahı bir köylünün at arabasıyla Sarioğlan’a ulaştık. Öyle bir kalabalığı daha önce görmemiştik. Bu kalabalığın önünde nasıl şiir söyleyecektik? Dizlerimiz titriyordu. Sarioğlan’daki öğrencilerin birçoğu sahneye çıkıp şiirler okudu; bizim köyden sadece bir talebenin ismini anons ettiler, o da çıkıp şiirini okudu. Biz diğer talebeler de isimlerimizin anons edileceği ânı heyecanla bekledik ama bizim ismimiz okunmadı, böylece o sıkıntıdan kurtulmuş olduk.

Sonra, Sarioğlan’daki talebelere, biz Yahyalı’dan gelen öğrencileri evlerine öğle yemeğine götürmelerini söylediler. Sarioğlanlı çocuklar koşup biz Yahyalı’dan gelenleri seçmeye başladılar. Bana da zavallı bir öğrenci yaklaştı, beni alıp evlerine götürdü. Fakir bir aileymiş, evlerinde yiyecek bir şey yoktu. Suya şeker döktüler, ekmekle karnımızı birazcık doyurup müsamere yerine döndük. Sarioğlan’da okula giden kuzinim Makruhi beni buldu; kuzenlerimi alıp evlerine götürmüş ama o kalabalıkta beni bulamamış.

Ermeni olmanın bedeli

Köyün çocukları olarak birbirimizle çoğunlukla iyi geçinir, bazen de kavgaya ederdik. Benim en çok dalaştığım arkadaşım, teyzemin oğlu Necmettin’di. Bana devamlı “tın kafa” derdi, çünkü dedemin kafası keldi, ona yakıştıрма yapardı. Ben de ona “Tekvor, g..ü mor” derdim, çünkü dedesinin ismi Tekvor’dur. Ermeni ve Türk çocuklar devamlı beraberdi; birbirimizin kökenini, ırkını hiçbir zaman mevzu etmezdik.

Bir gün tren yolunun yakınlarında, yine öküzleri otlatmaya götürüyorduk. Nasıl olduysa, Hasan Dayı’nın oğlu Halit’le kavgaya ettik. Biz didişirken, uzaktan tren raylarının üzerinden yürüyerek gelen bir kontrol

memuru bizi gördü, yanımıza geldi, bizi azarlamaya başladı, kavga etmememizi söyledi. Sonra kimin oğlu olduğumuzu sordu. Halit, “Hasan’ın oğluyum” dedi. Memur bana dönüp “Sen kimin oğlusun?” dedi, “Zadik’in” diye cevap verdim, “Kimin kimin?” dedi. “Zadik’in, Kel Atam’ın torunu” dedim. “Vay, gâvurun dölü, nasıl olur da sen Hasan’ın oğlunu döversin” diye bana bir tokat yapıştırdı... O tokadı hâlâ unutamam. O an Ermeni olmamın cezasını çekmiştim.

Büyükler arasında da bazen kavgalar olurdu. En çok da tarla sulamayla ilgili kavga çıkardı. Köyün büyükleri zamanında bir ark yapmışlar, Sarioğlan yakınlarından başlayarak, suyu bu ark vasıtasıyla köyün içinden geçirmişler. Tarlalar bu arktaki suyla sulanıyordu. Sırayla her gün bir aile tarlasını suluyordu. Bazen sıra bizdeyken bir bakardık su yukarıdan kesilmiş... Amcam ve babam koşup giderler, görürler ki yuvarıdaki komşumuz suyu kesmiş, kendi tarlasını suluyor. Bir münakaşa başlar, iş kavgaya kadar gider, ancak bu durumda da Ermeniliğimiz ortaya konur, öncelik hakkının bir Türk’e ait olduğu vurgusu yapılırdı. Ne kadar çabalasak da, Türk komşumuzun işini bitirmesini beklemek zorunda kalırdık.

Turfanda Yengem, yaşadıkları bir olayı şöyle anlatmıştı:

Bir gün ben ve eltim [annem Yeter] bostan tarlasını çapalıyoruz, kocam da [amcam Gülbenk] bostanı suluyor. Komşumuz Bulhayırlı Hacı geldi, suyu kestiğini, kendi tarlasını sulayacağını söyledi ve kürekle kocama hücum edip onu öldürmekle tehdit etti. Bu durumu uzaktan gördüm ve koşarak yanlarına gittim, Hacı küreği kaldırmış, tam kocama vuracakken, elimde çapa olarak kullandığım taban keseriyle yetiştım ve ‘Erkeksen vur, senin de sonun gelir, bu keseri kafanda parçalarım’ dedim. Hacı o an küreği indirip eve doğru koşmaya başladı, ‘Silahımı alıp geleyim de sizlere gösteririm’ şeklinde tehditler savurmaya başladı ama geri gelmedi.

Ermeni yani ‘gâvur’ olmanın bedellerini zaman zaman ödüyorduk. Her yerde olduğu gibi bizim köyde de sadist denebilecek insanlar vardı. Biz Ermeni çocuklarını zevk için, suçsuz yere, “Vay, niçin öküzlerinizi tarlama sürdün” bahanesiyle gelip tokatlarıydı. Bu olayların en vahimlerinden biri, kuzenim Vartevan’ı suya atmalarıydı. Kuzenim birkaç

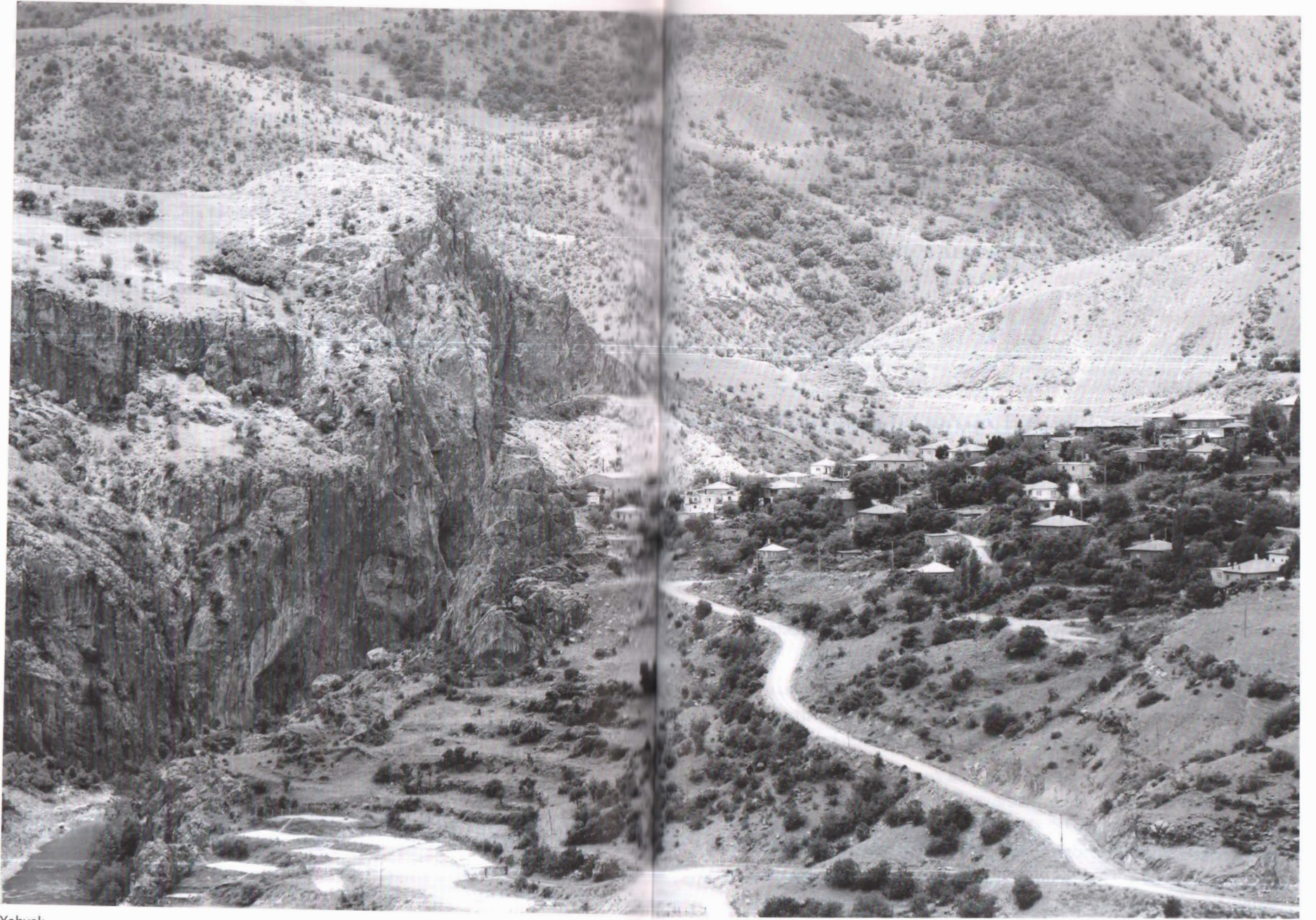
arkadaşıyla derenin kenarında oynuyormuş. Köyümüzden Emir adında biri gelmiş, içlerinden kuzenimi seçip suya atmış, kuzenim canını zar zor kurtarmış. Rahmetli kuzenim ölünceye dek bu olayı unutmamış, Emir'den nefret etmişti.

Hatırladığım başka bir olay ise, komşumuz Kara Ahmed'in oğlu Atilla'nın gece bizi korkutmasıdır. Bir akşam birkaç arkadaş bizim bağdan eve geliyorduk. Ortalık zifiri karanlıktı. Tam mezarlığın yanından geçerken, hayalet şeklinde biri önümüze dikildi. Ne olduğumuzu bilemedik, çığlık çığlığa, arkamıza bakmadan koşmaya başladık. Kendimizi eve attığımızda adeta yarı ölü hale gelmiştik. Atilla, sırf zevk için, beyaz aba giymiş, bizi korkutmak amacıyla mezarlığa saklanmış. Şayet bunu bir Türk evladına yapsaydı eminim yanına bırakmazlardı, ama o da biliyordu ki 'gâvur' nasılsa bir şey diyemezdi. Öyle de oldu; olay orada kapandı.

1950'lerin ortalarında hükümet köylülere ekip biçmek için tarla dağıtımını yaptı. Bize, 'Büyük Dağ' denen yerde bir tarla verildi. Taşlı bir araziydi, bizimkiler buradan bir nebze ürün almak için büyük çaba gösteriyorlardı. Bilahare dedem kendi parasıyla, Yıkık Değirmen denen yerde, Burunören istikametinde ufak bir arazi satın aldı, orayı bağ ve bir kısmını da bostanlık yaptı. Zamanla bağ gelişti ve üzüm vermeye başladı. Bağ gündüzleri bizim, geceleri ise üzüm yemek isteyen bazı köylülerindi; ne de olsa 'gâvur malı'ydı, yemek sevaptı ve de haklarıydı! Köyde bizimkinden başka iki bağ daha vardı; biri bizim bağa yakın, İsmail Ağa'nın, diğeri ise Sarioğlan istikametinde, Hüseyin Bey'in bağı idi. O bağlardan üzüm çalmak büyük cesaret isterdi, bizim bağa benzemezdi.

Bağımız hakkında, büyüklerimden dinlediğim şu hikâyeyi de aktarmak isterim: Bizim bağı, köyün ağalarından birinin oğlu çok cüzi bir parayla dedemden satın almak istemiş. Dedem teklif edilen paranın çok az olduğunu, bağın yıllarca verdikleri emekler sonucunda, yeni üzüm vermeye başladığını söylemiş. O şahıs dedemi şöyle tehdit etmiş, "Atam, Atam, o bağı şimdi benim teklif ettiğim şekilde bana vermezsen, gün gelecek bedava vereceksin." Dedem ne pahasına olursa olsun o bağı elinden çıkarmayacağını söylemiş ve bir nevi başarılı olmuş. Tahminime göre köyün diğer ağaları da karşı gelmişler. Zaten köyü himaye altına almak için ağalar birbiriyle yarıştı.

Büyük amcam Antranik köyde Memet olarak da tanınırdı. Zaten köydeki Ermenilerin bir kısmının, Ermeni adlarının yanında bir de Türk ismi bulunmaktaydı; bu Anadolu'nun birçok bölgesinde yaygın bir durumdu. Antranik Amcam, Çatlı Aram Dayı'nın oğlu Levon Dayı ve ikiz kardeşler Hasan ve Hüseyin, Karadere civarında bir kömür madeni keşfetmişler. Orayı kazarak ocak haline getirmişler ama tam kömür madenine eriştiklerinde kömür ocağı çökmüş, hepsi yıkıntının altında kalmış. Amcam zor bela kendini kurtarmış, toprağı eşerek Hasan-Hüseyin kardeşleri de yıkıntıdan kurtarmış, ama Levon Dayı'nın vücudu kaya altında ezilmiş, beli kırılmış. Olay köyde duyuldu. Bağırıp çağrılar, ağlayıp sızlamalar... Köylü olay yerine koştu, amcam ve arkadaşlarını kağıyla köye getirdiler. Daha sonra Levon Dayı'yı kağıyla şehre götürdüler ama kurtulamadı, olaydan beş-altı gün sonra aramızdan ayrıldı. O feci olaydan sonra, Hasan-Hüseyin kardeşler, hayatlarını kurtardığı için amcama 'kardaşlık' dediler hep, ona daima minnettarlardı.

Yahyalı

SONSÖZ

İCLAL AYŞE KÜÇÜKKIRCA

KAYSERİLİ ERMENİLERİN ANLATILARINDA EV MEKÂNI

Kayserili Ermeniler Konuşuyor, Hrant Dink Vakfı tarafından Türkiyeli Ermenilerle yapılan görüşmelerle başlayan *Sessizliğin Sesi* serisi içinde yayımlanan beşinci kitap. 2011 yılında tek bir kitap hazırlamak üzere yola çıkılmış, ardından bu çalışma bir nehir yatağı gibi daraltılarak uzayan bir seriye dönüşmüş ve sırasıyla Diyarbakırlı, Ankaralı ve İzmitli Ermenilerin anlatılarını aktaran kitaplar yayımlanmıştı.

Bu kitaba kaynaklık eden sözlü tarih çalışması, Türkiye'nin karanlık zamanlarından birinde, 2016 yılının Temmuz ayında ilan edilen Olağanüstü Hal'in art arda üçer aylık sürelerle uzatıldığı, 'ev'lerin içinde dahi sessizce konuşulduğu bir dönemde yapıldı.

Bu kitap için çalışmaya başladığımda, bir süredir Kayserili Ermenilerle sözlü tarih görüşmeleri yapıyorduk ve bu çalışmadan büyük zevk alıyordum, çünkü yaptığımız iş temelde öykü toplayıcılığıydı. Bu öykülerin önemli bir kısmı Kayseri'de Ermeni kültürel mirasına, diğer kısmı ise kişisel geçmişlere dairdi. Ermeni kültürüyle daha önce yakından ve birbirlişkilanmemiş biri olarak, önümde bir yanıla farklı bir dünyanın

kapılarının açıldığını hissediyordum. Öte yandan, Türkiye’de yaşayan ve kimlik, aidiyet, ev/evsizlik ve en temelinde ‘beraber yaşam’ üzerine biraz kafa yormuş biri olarak, dinlediğim anlatılar bana çok tanıdık geliyordu. Kayseri’den İstanbul’a göçen Ermenilerin dönüşen mekân algısı, mekânın sosyal olarak inşası ve yıkımı, ev ve evsizlik deneyimleri, Türkiye’de yaşayan birçok halkın yaşadıklarıyla ortaklıklar taşıyordu.

Yöntem notları

2017 yılının Şubat ayında, Kayseri’ye odaklanan sözlü tarih çalışması-na başladığımızda, öncelikle, görüşülecek ve bu görüşmeleri yapacak olan kişileri belirlememiz gerekiyordu. Sözlü tarih alanında deneyim sahibi, Kayseri ve Ermeni tarihi/kültürüne en azından aşina olan kişilerden bir görüşmeci ekibi oluşturuldu. Görüşmelerin hemen hepsine, en az biri Ermeni olmak üzere, iki kişilik bir ekip gitti; bu kişilerden biri daha çok teknik ekipmanla ilgilenirken, diğeri konuşmaya odaklandı.

Bugün Kayseri’de, kimliğini açık olarak yaşayan bir Ermeni nüfusu bulunmuyor, ancak İstanbul’da Kayseri’nin eski Ermeni sakinlerine ulaşabildik. Öncelikle, Hrant Dink Vakfı çalışanları olarak tanıdığımız, Kayseri’de görece uzun süre yaşamış ve Kayseri kültürüne ilgi duyan kişilerle görüştük. Bu kişilerin yönlendirmesiyle, aynı konuda görüşme yapabileceğimiz başka Kayserili Ermenilere ulaştık. Başlangıçta sınıfsal, toplumsal cinsiyete ve yaşa dayalı farklılıkları ortaya çıkarabilmek için, olabildiğince geniş bir örneklem oluşturarak, kartopu tekniğinin getirebileceği, dar bir ağ içinde sıkışma ihtimalini düşürmeye çalıştık. Görüştüğümüz kişiler bize sık sık aynı isimleri önermeye başladığında, örneklem barındırdığı çeşitliliğin yeterliliğine dair soru işaretlerimiz azaldı. Bu açıdan en önemli eksiklik, görüşme yapabildiğimiz toplam 28 kişiden sadece dokuzunun kadın olmasıydı. Görüşmelerin ikisi Ermenice, diğerleri ise Türkçe olarak yapıldı.

Görüşmek istediğimiz kişilerden bazıları, siyasi ortamın gerginliği ve taşıdıkları kimlikle ilişkili endişeleri nedeniyle bize olumsuz yanıt verdiler. Konuştuğumuz kişilerden bazıları, görüşme öncesinde, “her şeyi” anlatamayacaklarını açıkça ifade ettiler. Bu gibi haklı çekingen yaklaşımların yanı sıra, heyecanla ve ısrarla, hafızalarındaki anıları paylaşmak ve görüşme tarihini bir an önce netleştirmek isteyen kişiler de oldu.

Görüşülen kişilerin istediği yer ve zamanda, süreleri bir ile bir buçuk saat arasında değişen görüşmeler yaptık. Çoğu kendi evinde konuşmayı, bazıları ise Hrant Dink Vakfı'na gelmeyi tercih etti. Birçok görüşmede, görüşülen kişiye, onun isteği doğrultusunda, güvendiği bir aile üyesi ya da ahababı eşlik etti. Bu durum otosansür ihtimalini yükseltmesine ve zaman zaman konuşmanın akışında kesintiler yaratmasına rağmen, kimi zaman, kişinin bazı anları hatırlamasına ya da video karşısındaki güvensizlik hissini giderip kendini daha iyi ifade etmesine vesile oldu. Konuşulan her kişiyle iki kez görüşme yapılması hedeflendi ve ilk görüşmeden sonra daha fazla konuşmak istemediğini ya da söyleyeceği başka bir şey olmadığını açıkça belli edenler dışında, bu hedef tutturuldu. İlk görüşmelerde, ses kaydının yanı sıra –görüşülen kişi aksini talep etmedikçe– video kaydı da yapıldı; ikinci görüşmelerde daha çok kişisel tarih üzerine konuşulduğundan, konuşan kişinin kendini daha rahat hissedebilmesi için sadece ses kayıt cihazı kullanıldı.

Bu çalışmada, görüşülen kişiye istediği uzunlukta konuşma, anlatılarını açma, ayrıntılandırma ve çeşitlendirme imkânı sunan, yarı yapılandırılmış, derinlemesine görüşme formatı uygulandı. Bu tür görüşmelerde, önceden hazırlanmış ayrıntılı bir soru listesi olmasına rağmen, liste bire bir takip edilmez; görüşülen kişinin, konuşmanın seyrini değiştirmesi, hatta belirlemesi için olabildiğince alan açılır.

Görüşme yaptığımız kişilerden öncelikle yaşam öykülerini, ardından Kayseri'ye ve oradaki kişisel, toplumsal, kültürel ilişkilere dair hatırladıklarını dinledik. Genellikle ikinci görüşmeye denk gelen bölümde ise, Cumhuriyet döneminde Ermenilerin ve genel olarak gayrimüslimlerin tarihi açısından önem taşıyan, Yirmi Kura Askerlik, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül gibi olaylara dair neler hatırladıklarını sorduk; yaşadıkları, tanıklık ettikleri başka olayları ya da kendilerine aktarılmış çeşitli hikâyeleri dinledik; ayrıca, aidiyet, kimlik ve mekân odaklı sorular yönelttik. Görüştüğümüz kişilerin çoğu, ses/video kaydı sonlandırıldıktan sonra da, başından geçmiş ya da kendisine aktarılmış bazı çarpıcı hikâyeleri bizimle paylaştı ya da birçok anısını paylaşmadığını dile getirdi. Bunları kayıt sırasında anlatmamalarının nedenlerini sordüğümüzda, bu ülkede yaşayan çocukları olduğunu, onları tehlikeye atmak istemediklerini söylediler.

Bu yazıyı kaleme alırken, Ermeni Çalışmaları alanıyla sadece on aydır yakından ilgilenen bir araştırmacı olarak, ‘öteki üzerine yazmak’ meselesi üzerine bir kez daha düşünmem gerekti. Linda M. Alcoff’un “bazı ayrıcalıklı konumlar söylemsel olarak tehlikelidir” önermesini aklımdan çıkarmadan çalıştım, çünkü ‘dışarıdan’ biri olarak yazarken, amacınız konu ettiğiniz gerçekliğe olabildiğince yaklaşmak olsa da, ona kıyasından bakarsınız.¹ Son on ayda yaptığımız görüşmelerde deneyimlediklerimi, kendi insanî ilimler merceğimden süzerek yazıya döktüğüm bu metin, Ermeni toplumuna mensup ya da Ermeni toplumunun içsel dinamiklerine hâkim olan birçok kişi için fazla ya da yeni bir şey ifade etmeyebilir.

Bir hafıza kenti olarak Kayseri

1915 sonrasında yaşamını Kayseri merkezde sürdüren Ermenilerin çoğu, bugün de faal olan Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi’nin bulunduğu mahallede ikamet etmiş ve terzi, ayakkabıcılık, demircilik, manifaturacılık gibi işlerle meşgul olmuşlar. Görüşme yaptığımız kişiler, genellikle, Kayseri’deki yaşamı özlemle hatırlıyor; biri karşılıklı saygı ve sevgi ilişkisinin günümüzdeki ziyaretlerde de sürdüğünü söylerken, bir diğeri Ermenilerin Kayseri’de 1915’ten sonra korkusuz bir hayat sürdürebilmelerini, 1915’te yaşananlara doğrudan tanık olmamış olmalarına bağlıyordu:

Şimdi bile Kayseri’ye gittiğimiz zaman, Ermeni olup da İstanbul’dan geldiğimizi duyduklarında ve “Kimlerdensiniz?” diye sorduklarında, renk değiştirirler, kalkıp bize bir sarılırlar ki... ‘Nasıl olur da direkt bize gelmezsiniz? İlla eve götürüreceğiz sizi’ diye bir sevgi, saygı görürüz. Dedemizden dolayı tabii, bu da bize gurur veriyor.²

Tabii ki derlerdi, “Aman Türklerden çekinelim, aman çok sırrımızı açıklayamayız” falan ama ben öyle bir korku görmedim. Daha önce mamamın, babamın, büyüklerimizin gördüğü korkuyu biz görmedik. Böyle bir güzel yaşantı yaşadık.³

1 Linda Martin Alcoff, “The Problem of Speaking for Others”, *Cultural Critique* 20 (1991-92), s. 7.

2 Sözlü tarih görüşmesi, 16.08.2017 (Hrant Dink Vakfı Arşivi; HDVA)

3 Sözlü tarih görüşmesi, 15.11.2017 (HDVA)

1915 ve sonrasında yaşananlar hafızalardaki yerini koruyor, görüşülen kişiler o dönemden *değapoğutyun*,⁴ ‘kötü olaylar’, ‘kırim’, ‘kıyım’, ‘sevk-kiyat’ gibi, çok çeşitli tanımlar ve terimlerle söz ediyordu:

Bir derenin adı nasıl Sevkیات Deresi olur? Yıllar sonra, herkes, Türkler de Ermeniler de, “Sevkیات Deresi’nde koyun kayboldu”, “Sevkیات Deresi’nden geçerken sele kapıldık” gibi laflar ediyor. Sevkیات, sevk-kiyat... Bir gün sordum, “Ebe, Sevkیات Deresi diyorlar, nedir?” “Orada, babamı kestiler, şunu yaptılar, bunu yaptılar” [diye yanıt verdi].⁵

Görüştüğümüz kişilerin, Kayseri’de Ermenilerin ‘mutlu’ bir yaşam sürdüğü noktasında hemfikir olduğu söylenebilir, ancak birçoğunun anlatılarında, evlerinin taşlanması, bağlarına el konması, bazı devlet sınavlarına girmelerinin engellenmesi gibi olaylar da vardı ve söz konusu olan, koşullu bir mutluluktu:

“Vay gâvurun dölü, nasıl olur da sen Hasan’ın oğlunu döversin” diye bana bir tokat yapıştırdı, o tokadı hâlâ unutamam.⁶

Bir sene boyunca okula giderken her gün dayak yemiş bir insanım.⁷

Ben birkaç defa dayak yedim gâvur olduğum için. Ama beni dövme-ye kalkışanlarla, benim yanımda, benim yerime kavga edenler de Türk’tü ve Müslüman’dı. Öyle bir işler, ne bileyim ben...⁸

Bir şey yoktu, yani gayet iyiydiler. Ermenice bilmiyor[lar], ismi Necat, Sinan birçoğunun. Kilise yok, okul yok, bilinç yok, kültür yok... Köyün içinde yaşamış masum köylüler ne problem olabilir, ne problem yaratabilirler ki? Bir şey yok ortada [ama] her zaman [...] bir çekince vardı Ermenilerde, “Aman, Müslüman’dır, yanında çok bir şey demeyeyim, şöyle yapmayayım, Agop demeyeyim de Yakup diyeyim...” Vardı böyle bir şey. Hani kimse size bir baskı yapmaz ama sizin içinizde vardır, otokontrol mekanizması çalışır bir noktada [...] Bu şekilde birlikte yaşıyorlardı.⁹

4 *değapoğutyun* (Erm.): Yer değiştirme.

5 Sözlü tarih görüşmesi, 15.11.2017 (HDVA)

6 Sözlü tarih görüşmesi, 25.09.2017 (HDVA)

7 Sözlü tarih görüşmesi, 07.08.2017 (HDVA)

8 Sözlü tarih görüşmesi, 10.11.2017 (HDVA)

9 Sözlü tarih görüşmesi, 27.09.2017 (HDVA)

Afrikalı Amerikalı feminist düşünür bell hooks, hafızanın dönüştürücü etkisinden söz ederken, geçmişini sadece iyi yanlarıyla, tarihsellikten ve eleştirelilikten uzak, o zamanki haliyle özlemek anlamına gelen nostalji ile hafıza-hatırlama arasındaki farkı ortaya koyar.¹⁰ Hafıza sadece geçmişte olan iyi şeyleri oldukları gibi özlemek değildir, olanları bugünün süzgecinden geçirerek, eleştirel mesafeyi kaybetmeden, geleceği kurmak için de korumaktır. Dolayısıyla, hafızayı korumak aslında özneyi, benliği, kimliği korumaktır. Kayserili Ermenilerin Kayseri hafızaları, belki de, hooks'un ifade ettiği anlamda bir mutluluğu tanımlıyor. Kayserili Ermenilerin anlatılarında Kayseri, kadim bir kültüre sahip, kendine yeten, hatta bölge dışına uzanan bir ekonomisi olan, karşılıklı sevgi ve saygıya dayanan 'mutlu' sosyal ilişkiler kadar, hiyerarşik ve şiddetli sosyal çelişkilerin de olduğu bir şehir. Belki tam da bu nedenle, hafızalarda, 'ideal', kusursuz bir nostalji mekânından ziyade 'gerçek' bir memleket olarak duruyor.

1950'lerde Kayseri-İstanbul göçü

1915 sonrasında sağ kalanlardan, Kayseri'de (merkezde, Develi, Talas ve Tomarza ilçelerinde ve seyrek de olsa köylerde) yaşamaya devam eden Ermeni nüfus 1950'li yıllarda Kayseri'den İstanbul'a göç etmeye başlar; doğrudan Avrupa'ya göç edenler de olur. Yaptığımız görüşmelerde, bu durum birkaç nedene bağlanıyordu. 1915 ve sonrasında, birçok akraba ve ahabap, başta Halep ve Beyrut olmak üzere bazı Ortadoğu kentlerine, başta Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine, Amerika'ya, Afrika'ya, Ermenistan'a ve İstanbul'a göç etmiş; Kayseri'de küçülen nüfus içinde artan ekonomik kaygılar ve İstanbul'da, özellikle bazı semtlerde yoğunlaşan akraba ve hemşeri ağları, İstanbul'a göçü kolaylaştırmıştı.

İstanbul'a göçte en az ekonomi kadar belirleyici rol oynayan bir başka etken de, Kayseri'de çocukların ve gençlerin anadillerinde eğitim alabileceği okul bulunmaması olmuş. Görüştüğümüz kişilerden bazıları, çocuklarının Ermenice öğrenebilmesi için İstanbul'a göç etmiş ailelere mensuptu; birçoğu ise, aileden en az bir kişinin eğitim için İstanbul'a göç ettiğini anlattı. Ailenin inisiyatifi, akrabaların ısrarı ve/veya Ermeni Patrikliği'nin girişimiyle, okul çağına gelmiş çocuklar İstanbul'a gönderilip

¹⁰ bell hooks, *Yearning: Race, Gender and Cultural Politics* (Boston: South End Press, 1999).

Tibrevank ya da Karagözyan okuluna kaydedilmiş. Bu çocukların çoğunun aileleri de, onlardan bir-iki sene sonra İstanbul'a göçmüş:

Bir gün annem-babam bana dediler ki “Sen hazırlan, gidiyorsun.” [...] Köy Ankara-Kayseri-Sivas-Malatya ana karayolunun üzerinde. Bu karayolu tam köyün ortasından geçer, köyü ikiye ayırırdı. Bir gün beni o yolda bir otobüse teslim ettiler, şoföre. Dediler ki “Seni İstanbul'da birisi karşılayacak, sen orada okuyacaksın.””¹¹

Kayseri'de ilkokulda [...] derlerdi ki “Sen en iyi öğrencisin.” Böyle gururla geldim Kayseri'den [...], şarkılı, türkülü vaziyette. Her dakika biri mikrofonu alıyor, fıkra anlatıyor, biri şarkı söylüyor, öbürü diyor ki “Burada güzel su var, durun”, soğuk su içiyoruz rastgele yerlerde. Yirmi saatte ancak gelebildik İstanbul'a. Sirkeci'ye indik, İstanbul'a geldik. [...] Babam “Ben dönüyorum” dedi amcamlara, [...] Anadolu tabiriyle “eti sizin, kemiği benim”...”¹²

İstanbul'a göç etme kararında, çocukların Ermenice eğitim alması isteği kadar, evliliğin de etkili olduğu görülüyor. Görüştüğümüz kişilerin çoğu, çocuklarının bir Ermeni'yle evlenebilmesinin tek yolunun İstanbul'a göçmek olduğunu belirtirken, karma evliliğe olumlu yaklaşmadığını, küçük bir nüfusu olan bir halkın varlığını devam ettirebilmesi için topluluk içi evlilik yapılması gerektiğini, sadece Türklerle değil, Ermeni dışında bir kimlik taşıyan herhangi bir gruptan kişilerle evlilik bağı kurulmasını tasvip etmediğini ifade ediyordu:

Ben zaten [çocuklarım] Ermeni biriyle evlenmezse yıkılacaklardayım. Sonrasını çok fazla önemsemem herhalde.¹³

[Karma evlilikler] bir yok oluşu [...], kaybolmayı ya da erimeyi hızlandıran bir prosesi hatırlatıyor tabii.¹⁴

Son olarak, görüşmeciler, Kayseri'deki Ermeni mahallesinin etrafına kurulan 'kerhaneler'in, Ermenilerin kentten göç etmesinin nedenlerinden biri olduğunu ortaya koyuyordu.

11 Sözlü tarih görüşmesi, 07.08.2017 (HDVA)

12 Sözlü tarih görüşmesi, 15.08.2017 (HDVA)

13 Sözlü tarih görüşmesi, 27.09.2017 (HDVA)

14 Sözlü tarih görüşmesi, 19.09.2017 (HDVA)

Anadolu, Ermenistan, Türkiye: Farklı aidiyet hisleri

1915 ve sonrasında Ermeni halkının zorunlu olarak birden çok mekâna dağılması ve dolayısıyla birden çok mekânla ilişkilenebilmesiyle bağlantılı olarak, görüşmelerde, mekâna dair aidiyet hissi ve kişinin kendini 'evinde' hissetmesine dair, tutarlı ancak aynı zamanda çetrefilli, kıvrımlı duygular ortaya kondu. Görüştüğümüz birçok kişi kendini Anadolu'ya aidiyetli olarak tanımlıyor, ailesinin Anadolu'ya bağlılığını özellikle vurguluyordu:

Balkan Savaşları başlayınca, Birinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri hissedilince Amerikalılar ayrılmak istemişler. Ayrılırken dedeme 'Sen de aileni topla, bizimle gel' demişler. Herhalde hem vekilharç olarak yakından tanıdıkları için, hem de belki Hristiyan olduğu için. Dedem bunu anlamamış, yani nereye gidecek? Yurdu yuvası burası... Gitmemiş. Dedem o kırm sırasında ilk götürülenlerden biri olmuş.¹⁵

Görüşülen kişilerin bu konuda herhangi bir tereddütlerinin olmadığı, hatta Anadolu'ya ait olma tartışmasını 'absürd' buldukları anlaşılıyor, ancak Türkiye devletiyle kurdukları ilişkinin, Anadolu'yla kurulan bu 'doğal' aidiyet ilişkisinden farklı olduğu görülmüyordu. "Kendinizi Türkiye'ye ait hissediyor musunuz?", "Türkiye'de kendinizi güvende hissediyor musunuz?" gibi sorularımıza verilen yanıtlar, bu açıdan dikkat çekiciydi:

Türkiye Cumhuriyeti beni ne kadar vatandaşı olarak kabul ediyorsa, ben de Türkiye Cumhuriyeti'ni o kadar vatan olarak kabul ediyorum.¹⁶

Her nedense, 74 Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra Ermeni vakıf mallarına el kondu. O zaman "Benim burada yerim yok, hiç güvenliğim yok" diye düşündüm.¹⁷

Ermenistan'la ilgili benzer sorulara verilen yanıtlarda ise, daha farklı bir ilişkilenebilir biçimi tanımlanıyordu. Görüşülen kişilerin çoğu kendini tarihsel ve kültürel olarak bugünkü Ermenistan devletine, o topraklara ait hissetmediğini ifade ederken, duygusal ve dilsel bir bağdan söz etti:

¹⁵ Sözlü tarih görüşmesi, 10.11.2017 (HDVA)

¹⁶ Sözlü tarih görüşmesi, 27.09.2017 (HDVA)

¹⁷ Sözlü tarih görüşmesi, 15.08.2017 (HDVA)

Ermenistan sığınacak yer belki. Onlar da beni kabul etmiyor. Burada Ermeni olarak suçluyum, Ermenistan'a gittiğim zaman bazıları tarafından da Türk olmakla suçlanıyorum. Orası bir vatan benim için. Hiç yaşamadığım, gerçek bir aidiyet duygusu aradığım bir yer.¹⁸

Bugün Ermenistan'a gelecek olan en ufak bir fiske bana atılmış tokat gibi geliyor bana. O ayrı bir konu.¹⁹

Ermenistan'a gittiğimiz zaman aslında ortak kültürlerimizin olmasına rağmen mesela son yüzyılda yaşanan bir yol ayrımı var. Daha çok Rus, Kafkas ağırlıklı bir toplum oluşmuş orada. Bizde farklı bir toplum oluşmuş. Bu anlamda ayrı-gayrımız var. Ben Lübnanlıyla çok daha aynıyım. Suriyeli Ermeni'yle, Lübnanlı Ermeni'yle çok daha aynıyım, çünkü onlar da Anadolu toprağının çocukları.²⁰

Görüştüğümüz kişilerin birçoğu, Ermenistan'la duygusal bir bağı olduğuna ve Ermenistan'ı 'sığınacak' bir yer olarak gördüğüne işaret eden ifadeler kullansa da, Ermenistan'la mekânsal ilişkinin daha kısıtlı olmasından ve Anadolu ve Ermenistan coğrafyaları arasındaki kültürel ayrımlardan dolayı, tam anlamıyla bir aidiyet hissinden söz etmek zor görünüyor.

'Diaspora'dan 'yurt'a İstanbul

Öte yandan, benzer duygular kent ölçeğinde konuşulmaya başladığında, aidiyet hissinin daha somut ifadeleri de ortaya çıkıyordu. Görünen o ki, İstanbul, Kayseri'den gelen özellikle alt-orta sınıf ve orta yaşlı göçmenler için Samatya'da başlayan bir diaspora mekânına dönüşmüş. Kente gelen Kayserililer genellikle kendi akrabaları ve ahabalarıyla sosyalleşmişler. Kiliseye yakın olmak ve İstanbul'daki Ermeni toplumuyla birlikte yaşamak onlar için hayatı görece kolaylaştırmış. Kayseri'den İstanbul'a çocukken gelip Ermeni okullarına gitmiş olan, derneklerde aktif olarak yer alan kişiler ise, Ermeni okullarında eğitim almış, derneklerde kültürel faaliyetlerde bulunmuş, özellikle üniversite yaşamıyla daha heterojen bir sosyal çevreye açılmış, Türkiye'nin kalburüstü okullarında ya da Avrupa'da yüksek öğrenim

¹⁸ Sözlü tarih görüşmesi, 27.09.2017 (HDVA)

¹⁹ Sözlü tarih görüşmesi, 16.08.2017 (HDVA)

²⁰ Sözlü tarih görüşmesi, 27.09.2017 (HDVA)

görmüş, bu nedenle birçoğu bir önceki nesle kıyasla sınıf atlamış bir neslin temsilcileri.

İki farklı neslin kimliklerini şekillendiren sosyal koşullar arasındaki farklılıklar, İstanbul'un, bir diaspora mekânından 'yurt'a dönüşmesinin işareti olarak da okunabilir. Görüştüğümüz kişilerden, Kayseri'den göç eden bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiş olan bir kadın, İstanbul'u 'ev'i, Kayseri'yi ise köklerini saldığı memleketi olarak tanımladı; daha sonra, İstanbul'u kent ölçeğinde 'ev'i olarak benimseydiğini ama aslında onun İstanbul'unun, kentte Ermeni nüfusun en yoğun olduğı semtlerden biri olan Kurtuluş'la ilişkili olduğunu vurguladı:

Ben İstanbulluyum, evet, ama "İstanbulluyum"dan önce "Kayseriliyim" deme ihtiyacı hissediyorum. Köklerim ora çünkü. [...] Ben kent ölçeğinde İstanbulluyum. Yani İstanbul'da doğmuşum, elli yıldan fazladır Şişli ilçesinde yaşıyorum. [...] Biraz aşağısında, biraz ötesinde ama hep aynı çemberin içinde yaşamışım. İstanbulluyum ve Kurtuluşluyum yani.²¹

Görüşme yaptığımız, Kayserili bir ailenin mensubu olarak İstanbul'da doğmuş olan bir başka kişi, görüşme sırasında İstanbul ve Türkiye'ye dair aidiyet hissini uzun süre tartıştıktan sonra, kendini bu iki mekâna ait hissedip hissetmediğı konusunda emin olmadığı kararını verdi. Ancak İstanbul ve Türkiye'ye dair tereddüt hissini aksine, yaşadığı semte yönelik aidiyet hissini rahat bir şekilde ifade etti ve Kadıköy'ü "evim" olarak tanımladı.²²

Ev

Birçok düşünür, genel anlamda mekânın, özelde ise ev mekânının toplumsal olarak inşa edilmiş olduğunu savunur.²³ Bazıları 'ev'i ihtiyaç duyulan bir barınak, zamana gömülü (nostaljiyi aşan) bir hatırlama, kimliğin inşa ve koruma mekânı olarak kavramsallaştırırken (Young), diğerleri, karanlık tutmak istediğimiz yanların güvende hissedildiğı mekân (Arendt), içkinlik mekânı (Beauvoir), sömürü mekânı (Hartmann) ya da sömürge koşullarını yaşayan coğrafyalarda direniş

21 Sözlü tarih görüşmesi, 27.09.2017 (HDVA)

22 Sözlü tarih görüşmesi, 19.09.2017 (HDVA)

mekânı olarak kavramsallaştırır (hooks). Evi, özel alanın ötesinde, yurt, ulus, cemaat, gezegenimiz olarak değerlendirenler, öznel-arası mekânsal pratiklere dayanan tüm insan kültürünü bir ev kurma öyküsü olarak okuyanlar da var (Heidegger). Ev, bu çoklu okumalar çerçevesinde, içinde yaşadığımız dört duvarlı barınakları aşan, iktidar ilişkilerine içkin ancak onlara indirgenmesi mümkün olmayan, aidiyet hissi gerektiren ve sosyopolitik olarak inşa edilen bir mekândır.

Evsizlik de, tıpkı ev mekânı gibi, öznel ve nesnel koşulların kesişimiyle anlamlandırılabilir. Evsizlik, bir yurda sahip ol(a)mamak anlamına gelebileceği gibi, kişinin, çatısı altında yaşadığı dört duvarlı mekândan isteyerek ya da iradesi dışında yoksun kalmasına da işaret edebilir. Hem yurda, hem bir çatıya sahip olup, kendimizi yine de evsiz hissedebiliriz. Kimileri için doğduğu ev yeterlidir, yaşam boyu oradan ayrılma ihtiyacı duymaz; kimileri doğduğu evi terk edip yeni bir ev bulmak için yola çıkar, orada mutlu olur. Kimimiz ise evi sadece bir kere olsun terk etmek isteriz; Walter Benjamin'in hatırlattığı gibi "Hiçbir zaman tela-fi edemeyeceğimiz bir şey vardır. On beşimizdeyken evden kaçmamış olmak. Sonradan anlarız: Sokakta geçirilen kırk sekiz saat, tıpkı alkali çözeltide olduğu gibi, mutluluğun kristalini yaratır."²³

Nasıl bir semt?

Ortadoğu gibi coğrafyalarda evlerimizi birçok kereler irademiz dışında terk ederiz ve çoğunlukla oraya bir daha dönemeyiz. Zaman zaman, bu zorunlu terk edişin ardından bir diaspora oluşur; orada evi ikame etmeye çabalarız. Bazen yeni bir ev kurup eski evi nostaljik bir anıya dönüştürür, bazen onu unuturuz. İnsan bazen unuttur, unuttunca da öldürür. Bazen, kaybedilen mekânı hafızamızda yaşatırız. Siyaset teorisyeni Hannah Arendt kamusal ev formlarının, ulustan 'yer'e, hatta 'hakka sahip olma hakkı'na kadar, çeşitli şekillerde düşünülebileceğini ifade eder. Arendt hakka sahip olma hakkından mahrumiyetin de yurtsuzluk anlamına geldiğini öne sürer.²⁴ Kayserili Ermeniler bağlamında, 'adil'

23 Walter Benjamin, *Son Bakışta Aşk*, çev. Nurdan Gürbilek (İstanbul: Metis, 2014), s. 40.

24 Hannah Arendt, *Origins of Totalitarianism* (New York: Schocken Books, 1951) [Türkçe basımı: *Totalitarizmin Kaynakları*, 3 cilt, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim, 1997, 1998, 2014)].

bir ev, öteki ile özgür ve eşit bir biçimde karşılaşılın, insanların alışkanlıkları, kimlikleri, kültürleri temelinde kolektif ve bireysel aidiyet hissi geliştirdikleri mekân; evsizlik ise, evde farklı formlarda yapısal haksızlıkların yaşanması, ‘yer’sizlik ya da ‘mekân’sızlık olarak tanımlanabilir.

Bu çerçevede, Kayserili Ermeniler İstanbul’a göç ettikten sonraki ‘ev’ mekânlarını, yaşadıkları semtler olarak kodluyorlar. Yukarıda değinilen, Kadıköy ve Şişli semtlerine ilişkin aidiyet hissini, görüştüğümüz bir diğer kişi bir adım ileri taşıyordu:

İster İstanbul’da olsun, ister Anadolu’da, kilise yakınında yaşamak güvenli hissetmektir kendini, çünkü tehlikeli anlarda kilise çanları çalar, buradan Hakkârî’ye kadar sesi gider diyeyim. Yani öyle bir şey var Hristiyan geleneğinde. Veya kilise çanlarıyla savaşı, tehlikeyi veyahut yangını [...] öyle duyururlar. Kilise çanı devamlı çaldıysa mutlaka bir şey var, hayırsız bir iş var, uğursuz bir iş var, yardıma koşalım... Tek bir kilise çalışıyorsa bellidir merkez, ama her kilise çalışıyorsa genel bir tehlikedir.²⁵

Yukarıdaki alıntıda, kilisenin etrafında yaşamın Ermeniler için ‘kendini güvende hissetmek’ anlamına geldiği vurgulanırken, başka bir görüşmede, kiliseye ek olarak üç mekân daha zikrediliyor:

Ermeniler kilise, okul ve derneği bir üçgen içerisinde ve birbirine yakın [yerlerde] kurmaya çalışmışlardır. Çok nadir örneğini görürsünüz yani, okulu kentin bir yakasında, derneği öbür yakasında, mezarlığı [başka] bir yakasında. Ama mezarlığı da katalım bu işin içine.²⁶

Sosyolog Avtar Brah’a göre ev, “kök salma hislerinin önemsiz ve beklenmeyen gündelik işlerden kaynaklandığı bir yerellik söylemidir. Ev, aile, akraba, dost, meslektaş ve birçok ‘mühim öteki’lerle olan ağlarımızı çağrıştırır. Bir mahalle ya da memleket temelinde tecrübe edilen mekânın sosyal ve psişik coğrafyasına işaret eder, yani çoğunlukla günlük karşılaşmalarla ‘tahayyül edilen’ bir cemaattir.”²⁷ Sosyolog Madan Sarup ise, evin, “kimlik nosyonuyla yani kendimiz

25 Sözlü tarih görüşmesi, 15.08.2017 (HDVA)

26 Sözlü tarih görüşmesi, 19.09.2017 (HDVA)

27 Avtar Brah, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities* (Londra: Routledge, 1996), s. 4.

hakkında anlattığımız ve ötekilerin bizim hakkımızda anlattığı hikâyelerle ilgili” olduğunu öne sürer.²⁸

Görüştüğümüz Kayserili Ermenilerin de, hafızalarının mekânı olan Kayseri’yi memleket olarak benimsediklerini ve Anadolu coğrafyasını, kolektif tarihin yaşandığı, ortak hafızanın kurulduğu mekân olarak sahiplendiklerini söyleyebiliriz. Ermenistan’la kurdukları ilişki, bir aidiyet hissinden ziyade, aşkın bir ‘idea’ya duygusal bağlılık olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, birçok dezavantajlı halk için olduğu gibi Kayserili Ermeniler için de kurumlar genelgeçer işlev ve anlamlarından farklı anlam ve işlevler taşıyor. Kilise bir dinî kurum olmanın ötesinde, kültürel bir toplanma, kimliği ve bedeni koruma mekânı olarak işlev görür. Dernekler, bir yandan sosyalleşme mekânlarıdır ama bunun ötesinde insanların kültürel, sanatsal ya da toplumsal etkinlikler etrafında toplanarak kimliklerini yaşama imkânı buldukları, devam ettirdikleri ve geliştirdikleri mekânlara dönüşürler. Okullar, eğitim kurumları olmalarının yanı sıra, anadilin kullanımının garanti altına alındığı, Ermenicenin sadece konuşulan bir dil olarak kalmayıp, sahip olduğu zengin ve kadim yazı geleneğini devam ettirme şansı sağlayan mekânlardır ve bu anlamda ev mekânı olan semtlerin belki de en vazgeçilmez unsurlarıdır. Mezarlıklar da, yası ve iyileşmeyi mümkün kılan, kültürün ve kimliğin kanıtları olarak, ‘ev’in dörtgeninin bir köşesinde dururlar.

Kayserili Ermenilerin ‘ev’lerinin, tıpkı özel evlerimiz gibi dört duvarı var: kilise, okul, dernek ve mezarlık. Bunlar dışa kapalı duvarlar olarak düşünülmemelidir; duvarların içinde pencereler ve kapılar vardır, üstelik duvarlar nefes alır, su sızdırırlar. Yani evler de, diğer mekânlar gibi, geçirgen mekânlardır. Bu dört kurumu semt bağlamında ev yapan, kişilerin ve grupların bu dörtgenin içinde görece eşitliğe dayalı, özgür ilişkiler kurabilmeleri ve güvenli karşılaşmalar yaşayabilmeleri, kimliklerini ve kültürlerini devam ettirebildikleri ve aidiyet hissiyle bağlandıkları bir mekân oluşturabilmeleridir.

28 Madan Sarup, “Home and identity”, *Travellers’ Tales: Narratives of Home and Displacement* içinde, der. Jon Bird, Barry Curtis ve diğ. (Londra: Routledge, 1994), s. 91.

6-7 Eylül (1955) 43, 72, 82,
143
12 Eylül 116
12 Mart 43, 47, 116
1915 7, 10, 11, 17, 20, 42, 43,
49, 50, 54, 67-69, 87, 88,
111, 113, 121-123, 144-148
1950 11, 14, 15, 36, 37, 50, 71,
79, 89, 110, 111, 125, 126,
135, 146
II. Abdülhamid 10
II. Dünya Savaşı 47, 70
II. Meşrutiyet 9

A
Adam Yayınları 48
Adana 9, 112
Afrika 146
Afrikalı Amerikalı 146
Agop Ağa 48, 51, 52
Agos 1, 44, 98
ağır 42
ağparig bkz. ahparig
ahparig 59, 61-63, 79,
81, 82
Ahmet Efendi 55
Ahtamar Kilisesi 118
Akarak 82, 111
Akşener, Meral 44
Alcoff, Linda M. 144
Alman Harbi 30
Almanlar 38
Almanya 19, 40, 92
Amerika(lı) 30, 32, 39, 40,
106, 107, 112, 146, 148
Amerikan Kız Koleji 8, 9
Amerikan Koleji 49, 87,
111, 112
Amerikan Yakın Doğu
Yardım Komitesi 10
Ana Yayıncılık 48
AnaBritannica 48
Anadolu 11, 17, 40, 41, 48, 56,
88, 89, 96, 106, 115, 116,
136, 147-149, 152, 153
Anadolu Üniversitesi 106
Anadolu Yayıncılık 48
Ankara Siyasal Bilgiler
Fakültesi 52

Ankara Vukuatı 39
Ankara(lı) 23, 39, 42, 52, 115,
141, 147
Apostolik 10
Arapça 18, 129
Aratan, İsteyan 116
Arendt, Hannah 150, 151
Arjantin 117
Arnavut 40
Âşik Seyranî 50
Aşkale 78
Atatürk 30, 43
Avedaran 75
Avrupa 146, 149
Ayhan, Ahmet Gazi 33
Aziz Gregor 95

B
Bakırköy 22, 42
Balages 8
Balıkçı, Sevgi 97, 98
Bali, Rifat 47, 70
Balkan Savaşları 49, 148
Balkanlar 21
Beauvoir 150
Bekçiyan, Karekin 19
Benjamin, Walter 151
Beyazıt 41, 68, 71, 72, 116
Beyrut 17, 18, 19, 68, 107,
112, 146
Bezciyan Okulu 18
Birinci Dünya Savaşı 7, 8, 11,
41, 49, 148
Birleşik Okul Eğitim Derneği
9
Bizans 8
Boğazlıyan 7, 20, 37, 41, 42,
48, 59, 63, 111, 122
Boşnaklar 40
Brah, Avtar 152
bsag 32
Burhan 29, 75
Burunören 122, 124, 125, 129,
131, 135
Bünyan 7
Büyük Oruç bkz. Büyük
Perhiz
Büyük Perhiz 53, 68, 69

C
Cumhuriyet 11, 29, 30, 43, 143
Cücün 68

Ç
Çat 87, 88, 130
Çemberlitaş 71, 72
Çerkes(ler) 75-78, 82, 112, 123
Çerkesçe 79, 82, 83
Çingeneler 54
Çomaklı 54, 68

D
Danaşmend 92
dayday 90, 91
Değabab 19
değapoğutyan 39, 145
Dendil 122, 125
Der ez-Zor bkz. Der Zor
Der Haçadur 62
Der Hayr 31, 32, 55
Der Zor 39
Derevank 8
Dersim 39
Develi 7, 10, 29, 31-33, 47-55,
57, 67, 68, 70, 104, 106, 107
Develyan, Güros 10
Deyrizor bkz. Der Zor
Dikris (gazetesi) 9
Dink, Hrant 1, 11, 25, 44, 46,
98, 99, 107, 110, 117
Diyarbakır 30, 39, 116, 141
Dumlupınar İlkokulu 47
Dzinunt 53, 63, 69

E
Ecevit 43, 106
Edirne 42, 106, 107
Efkeri 8
Eğin 9
Ekrek 39, 82, 111-113, 119
Elbiz 55
Elmadağ 90
Erbakan 43
Erciyes 55
Erciyes Bez Fabrikası 30
Erciyes İlkokulu 37
Erdoğan, Tayyip 23, 24
Erkilet(İ) 39, 40, 62

Ermeni Çalışmaları 144
 Ermeni Patrikliği 8, 146
 Ermenice 4, 17, 19, 20, 41, 48,
 49, 54, 56, 63, 64, 75, 82,
 83, 87, 88, 91, 92, 95, 101,
 113, 118, 142, 145-147, 153
 Ermenilik 81, 94, 95, 117,
 125, 134
 Ermenistan 24, 42, 68, 95,
 96, 118, 146, 148, 149, 153
 Erzurum 30, 39, 106
 Esayan (Okulu) 90, 118
 Eskişehir 106
 Everek 7, 50, 67, 68, 69, 73
 Evren, Kenan 81

F

Fenese 7, 47, 67, 69, 108
 Fenese Rupinyan Okulu 108
 Feriköy 90, 116
 Fransa 17-19, 22, 24, 49, 62,
 68, 77, 104, 105, 146
 Fransızca 18, 41, 87
 Frenkian 9

G

gâvur 40, 43, 44, 50, 68,
 76-79, 88, 111, 114-117, 125,
 126, 134, 135, 145
 Gâvuryuvası 76
 gayrimüslim 11, 47, 49, 70,
 143,
 Gedikpaşa 72
 Gemerek 75, 77, 122, 125
 Gereme 55
 Getronagan Lisesi 19
 ginkahayr 88
 gınunk 31, 88
 Gıgı 92
 Giranduka 76
 Gomidas 93
 göçmen 21, 25, 40, 42, 62,
 77, 113, 149
 Gül, Abdullah 72
 Gülbenkian 9, 106
 Gümüşyan (Okulu) 8, 9
 Gürden 37, 39, 59
 Gürün 76, 77, 79, 80
 Güven Turizm 40

Ğ

Gazaryan, Hayg 9

H

Hacı Ahmet Ağa 29
 Haçaturyan 93
 haçkar 113

Hakkârî 43, 152
 Halep 77, 146
 Harbiye 2
 Hariciye 52
 Hartmann 150
 Hay 11, 42, 67, 68, 70, 72, 80
 Hayastan 68
 Hayeg (gazetesi) 10
 Hayeren 63
 Hayguhyan Kız Okulu 8
 Haygyan 8
 Heidegger 151
 hınami 117
 Hınıs 87, 130
 Hristiyan(lık) 7, 43, 44, 49,
 53, 55, 93-95, 103, 104, 106,
 148, 152
 hooks, bell 146, 151
 horyegpayr 78
 Hrant Dink Vakfı 1, 2, 4, 11,
 46, 110, 141-144

İ

İkinci Cihan Harbi 70
 İkinci Dünya Savaşı 37
 İncesu 7, 68
 İngilizce 18, 49, 64, 87, 111
 İngiltere 9, 47
 İsa (Hz.) 53
 İstanbul 2, 9-11, 14-19, 22-24,
 29, 30, 33, 37, 39-42, 44,
 46, 47, 49, 51, 58, 62, 64,
 66, 68, 69, 71, 74, 79-81,
 86, 87, 89, 92, 95, 102, 106,
 107, 110, 115, 116, 129, 146
 İstanbul (Ermeni)
 Patrikhanesi 115
 İstanbul Erkek Lisesi 104
 İstanbul Teknik Üniversitesi
 104, 116
 İstanbul Üniversitesi 47
 İstiklal İlkokulu 30
 İzmir 79, 80

K

Kadıköy 117, 150, 152
 Kaftangiyen 78
 Kaleiçi 18
 Kalfayan (Yetimhanesi)
 10, 115
 Kalfayan, Avedis 10
 Kanada 19, 121, 127
 Kangal 81
 Kapadokya 7
 Kapançarşı 30, 44
 Karadere 127, 136

Karagözyan (Okulu/
 Yetimhanesi) 41, 115, 116,
 147
 Karahalka 79
 Karahallı 111
 Kars 77
 Katircıyan Kardeşler 9
 Kâtip Baba 29
 Katolik 8, 10
 Kaynar 75, 76
 Kayseri Askerî Dikimevi 70
 Kayseri Ermeni Hastanesi 26
 Kayseri Hava İkmal
 Merkezi 38
 Kayseri Kilisesi bkz. Kayseri
 Surp Krikor Lusavoriç
 Ermeni Kilisesi
 Kayseri Lisesi 30
 Kayseri Surp Krikor
 Lusavoriç Ermeni Kilisesi
 8, 11, 16, 23, 27, 45
 Kayserili 9-11, 29, 37, 38, 54,
 87, 95, 111, 141, 142, 144,
 146, 149-153
 Kevser İrmağı 32
 Kıbrıs (Harekâtı) 8, 43, 106,
 148
 kırım 10, 49, 145, 148
 kıyım 145
 Kohtan Korosu 23
 Konya 68
 Köprübaşı 82, 111, 119
 Kör Agop 49
 Kral Dırtad 95
 Kudüs 16
 Kumkapı 23, 41, 42, 49, 80, 81
 Kurtuluş 90, 116, 150
 kuyrig 38, 62, 75, 78, 80
 Kürkcü 76

L

Laurel-Hardy 89
 Levon Vartuhyan Okulu 19
 Londra 19
 Lusavoriçyan Okulu 90
 Lübnan(lı) 96, 149

M

Malatya 15, 115, 147
 Malazgirt 80
 Maliye 52
 mama 59-62, 67, 78, 82, 87,
 88, 90, 92-94, 114, 117, 122,
 132, 143, 144, 146, 151
 Mamak Muhabere Okulu 42
 Manchester 9

Mancılık 81
 Manukyan 9
 Marsilya 48
 mas 32
 mayrabad 2
 Medz Bahk 53, 68, 69
 Mehmed Kemal Bey 41
 Melek Girmez (Çarşısı) 70
 Melkonyan Okulu (Kıbrıs) 8
 Menteşe 60, 62
 Merkez Ajans 48
 Meryem Ana 53
 Millî Müdafaa 70
 Mimar Sinan 106, 118
 Mimarlık Fakültesi 106
 muhacir 78, 122
 Muncusun 10
 Musevi 19, 52
 Musul 10
 Muş 88
 Mülkiye 52
 Müslüman(lar) 20, 22, 40,
 50, 53-55, 72, 92, 94, 97,
 122, 125, 126, 145

N
 Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı
 47, 70
 Naregvan Salonu 94
 New York 15
 Nor Serunt (gazetesi) 9

O
 Ortadoğu 146, 151
 Ortodoks 49
 Osmanlı (Devleti) 7-11

P
 Paregentan 53, 68, 69
 Paris 15, 18, 19, 23, 25, 49, 93,
 105, 106
 Paskalya 31, 47, 53, 63, 68,
 69, 98
 Patır 77
 Patrikliği 8, 118
 Pazarsu(lu) 75, 76
 Pınarbaşı 75, 84
 Poğboç (gazetesi) 10
 Protestan 8, 49

R
 Reşadiye 30
 Rum(lar) 7-9, 11, 47, 54, 70,
 118
 Rusya 29

S
 Sahakyan Lisesi 18, 19

Saim Sakaoglu 50
 Samatya 11, 21, 42, 64, 89,
 90, 115, 116, 149
 Sarı Mehmet 20
 Sarioğlu 122, 126, 133-135
 Sarup, Madan 152, 153
 Sazak 68
 Selçuklular 7, 8
 Selyan 9
 Sevkıyat 38, 39, 60, 68, 75,
 76, 145
 Sevkıyat Deresi 38, 39, 60,
 145
 Sirkeci 41, 147
 Sivas 9, 15, 29, 56, 77, 80, 112,
 115, 122, 147
 Sivas Kongresi 29
 Soğuk Savaş 118
 Sovyetler Birliği 93, 118
 soykırım 112, 116
 Söğüt 68
 Suriye(lı) 10, 96, 149
 Surp Asdvadzadzin
 (Manastırı) 8
 Surp Garabet (Kilisesi) 8
 Surp Haç Kilisesi 8
 Surp Haç Tıbrebank Lisesi
 bkz. Tıbrebank
 Surp İstebannos (Kilisesi) 8
 Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi
 bkz. Kayseri Surp Krikor
 Lusavoriç Ermeni Kilisesi
 Surp Sarkis (Manastırı) 8
 Surp Tanyel (Manastırı) 8
 Surp Yerrortutyun (Üç
 Horan) Ermeni Kilisesi 94
 Süryani 47, 70

Ş
 şabik 69
 Şarkışla 29, 75
 Şepor (gazetesi) 9
 Şerefiye 84
 Şeyhülislam Mustafa Sabri
 Efendi 41
 Şişli 2, 89, 90, 98, 150, 152
 Şişli Ermeni Mezarlığı 116

T
 tağagan 30, 31, 63
 Talas 7-11, 33, 56, 62, 87,
 111, 112
 Talas Amerikan Erkek
 Okulu 9
 Talas Amerikan Kız Koleji 8

Talas Koleji 62
 tantig 98
 tas 89
 Taşan 68
 Tavukçu 114
 tehcir 10, 11, 39, 122-125
 Teknik Üniversite bkz.
 İstanbul Teknik Üniv.
 Tıbrebank(lı) 17, 18, 40, 41,
 44, 47, 48, 116, 118, 147
 TKP 117
 Tokat 9
 Toklar 76
 Tomarza 8, 68
 Trakya Cam Sanayii 81
 Trakya Üniversitesi 106
 Türk Silahlı Kuvvetleri 30
 Türkçe 16, 18, 29, 49, 67, 71,
 87, 92, 142, 151
 Türkiye Cumhuriyeti 1, 44,
 96, 148
 Türkiye-Yunanistan Nüfus
 Mübadelesi Anlaşması 11
 Türklük 117

U
 Ulu Cami 106
 Uzunlu(lu) 15, 19
 Uzunpınar 75, 76, 81
 Uzunyayla 112, 123, 130

Ü
 Üç Tepe 125
 Üsküdar 40, 72

V
 Van 118
 Varlık Vergisi 87, 143

Y
 Yahudi 47, 70, 78, 94
 Yahyalı 4, 122, 123, 125, 126,
 130, 131, 133, 138
 Yarhisar 77
 yaya 30, 38, 60-62, 77, 78, 87,
 88, 90, 92, 121, 131, 132, 134
 Yazıcık 77
 Yazıkışla 37, 59, 62
 Yedikule 116
 Yirmi Kura Askerlik 143
 Young 150
 Yozgat(lı) 7, 9, 15, 19, 37, 39,
 58, 59, 89, 111, 115
 Yurt Ansiklopedisi 48

Z
 Zadiğ 31, 33, 53, 63, 68, 69
 Zincidere 30

Birinci Dünya Savaşı öncesine ait verilere göre, Kayseri’de, sancağa bağlı 31 kazada ve köylerinde yaşayan Ermenilerin nüfusu yaklaşık olarak 52 bindi. 1915’ten sonra dünyaya yayılan Ermeniler arasında Kayserililik kimliğinin kolektif olarak korunmaya çalışıldığı görülür. Kayserili Ermeniler diasporada bir arada yaşamaya gayret etmiş, bu kimlikle bir araya gelerek dernekler kurmuş, şehirlerinin ve kasabalarının tarihini anlatan anı kitapları hazırlamışlardır. Anadolu’da ise, Cumhuriyet döneminde Ermenilerin yaşamaya devam ettiği nadir şehirlerden biri olan Kayseri’de, 1927 nüfus sayımına göre 1978 Ermeni kayıtlıdır. Bu sayı 1932’de 1600’e, 1960’ta 800’e, bugün ise nerdeyse sıfıra düşmüştür. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yaşayan Ermenilerin 1950’lerde yoğunlaşan İstanbul’a göçüyle, özellikle Samatya’da, kayda değer bir Kayserili Ermeni nüfus oluşmuştur.

Mehmet Polatel, Giriş

Kayserili Ermenilerin anlatılarında Kayseri, kadim bir kültüre, kendine yeten, hatta bölge dışına uzanan bir ekonomiye, ‘mutlu’ sosyal ilişkiler kadar, hiyerarşik ve şiddetli sosyal çelişkilerin de mevcut olduğu bir şehir. Belki tam da bu nedenle, hafızalarda ‘ideal’, kusursuz bir nostalji mekânından ziyade ‘gerçek’ bir memleket olarak duruyor.

Kayserili Ermenilerin ‘ev’lerinin dört duvarı var: kilise, okul, dernek ve mezarlık. Bunlar dışı kapalı duvarlar olarak düşünülmemeli; duvarların içinde pencereler ve kapılar vardır, üstelik duvarlar nefes alır, su sızdırırlar. Yani evler de, diğer mekânlar gibi, geçirgen mekânlardır. Bu dört kurumu semt bağlamında ev yapan, kişilerin ve grupların bu dörtgenin içinde özgür ilişkiler kurabilmeleri ve güvenli karşılaşmalar yaşayabilmeleri, kimliklerini ve kültürlerini devam ettirebildikleri ve aidiyet hissiyle bağlandıkları bir mekân oluşturabilmeleridir.

İclal Ayşe Küçükırca, Sonsöz

